

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

11

11

1968

NOVEMBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

1171	BURÁNY NÁNDOR TÖRTÉNELMI IGAZSÁGOK ÉS ELŐÍTÉLETEK
1178	BORI IMRE PILINSZKY JÁNOS VERSVILÁGA II.
1197	DEÁK FERENC NOSZTALGIA, VAGY MI...
1215	LADISLAV MNAČKO HOGY ÍZLIK A HATALOM
1234	PIERRE FOUGEYROLLAS A MARXI GONDOLAT ÉS AFRIKA JÖVŐJE
1249	TOMÁN LÁSZLÓ TÉNYEK ÉS NÉZETEK

Külön mellékletünk:
ESZMÉLET, Végel László
antológiája

TÖRTÉNELMI IGAZSÁGOK ÉS ELŐÍTÉLETEK

BURÁNY NÁNDOR

Betegek vagyunk, mindannyian fertőzöttek. Egész sor olyan betegség hálózott be bennünket, amellyel hiába mennénk orvoshoz, az orvostudomány legújabb eredményei sem tudnak segíteni rajtunk. El vagyunk veszve. El, ha nem tudunk saját magunkon segíteni. A történelem, a saját népünk, nemzetünk történelme, s az, ami ebből az ezerévi halmozódásból belénk felszívódik, elsősorban ez az egyik veszély, aminek ki vagyunk téve, védőoltás nélkül ki vagyunk szolgáltatva. (Sokszor sokan) büszkék vagyunk saját népünk történetére, nemzeti történetünkre, féltékenyen és elfogódottan őrizzük a rendszerint a gyerekkorban (gyermekbetegség) szerzett illúzióinkat, ha azok — mint az illúziók legtöbbször — hazugok is; félünk, hogy a történelmi igazság esetleg tudatunkhoz férköző szele elsodorja őket. Az meg, szeretett illúzióink nélkül maradni, nagyon fájna.

És igaz, nem is csak ebből áll a probléma. Több arca van. Hiszen nem egyedül élünk, hanem több nép fiai együtt, egy ég alatt, egy területen, egymással elkeveredve, s a történelem folyamán is a kapcsolatok sokfélesége alakult ki közöttünk. Vannak időszakok, amikor békében éltek itt a népek, segítették egymás fejlődését, úgy látták, hogy a kölcsönös segítség mindegyikük gyorsabb fejlődését, javát szolgálja, de voltak idők, amikor az emberek ezreinek kiontott vérével teltek meg a folyómedrek, mert egyik vagy a másik nép, vagy mindegyik, úgy látta, hogy az ő szabad fejlődése csak úgy lesz biztosítva, ha a másikat, a többit kiirtja. Sokszor a bosszú, a megtorlás adta az emberek kezébe a fegyvert, hogy aztán mészárlásukkal újabb okot adjanak újabb bosszúállásokra. Volt aztán eset, amikor máshonnan jövő bujtogatók, félrevezetés okozta...

Hagyjuk az eseteket. Különben is, úgy emlékszem rá, a háború után már az elemiben azt magyarázta a tanítónk, a történelemnek, történelmünknek azokat a részeit kell megtanulnunk, megismernünk, amelyekből az tűnik ki, hogy az itt élő népek testvériségben élnek és éltek egymással, hagyjuk a báborúkat, az öldökléseket, hagyjuk az olyan mozzanatok, amikből nagyon könnyen kialakul a számonkérés, a számadás hangulata: ki, mikor, mivel tartozik az ősei emlékének, mit, miért kell megbosszulni. A háború után igaza volt a tanítónak, a fordulatok, a történelem tanulsága szerint, mindig alkalmas talajt nyújtottak a bosszúra, miért járulnak hozzá még a történelmi mozzanatok segítségével is ennek a hangulatnak a fokozásához. Tudni kell még, hogy szerb volt ez a tanítóm, és történelmet tanított. Mert így tanította, azért őriztem meg az emlékéit.

Most higgadtan beszélhetünk a történelmünkről, s beszélünk is már. Egy értekezleten valaki azt mondta: az évszázadok folyamán az egyes nemzetek arra használták itt fel a kultúrát, hogy saját elsőbbségüket, fölényüket bizonyítsák a másik vagy a többi néppel, népcsoportokkal szemben. Mostani kulturális politikánknak arra kellene törekednie, mondta, hogy az itt élő népek együttes, közös felemelkedését szolgálja. Ez egy nyilatkozat, azt hiszem, üdvözölni kellene minden ilyen törekvést, és nyilatkozatátasszerűen talán üdvözli is mindenki, azaz van olyan erős a progresszív közhangulat, hogy egy ilyen törekvést senki sem mer nyíltan ellenezni. Tehát még azok sem mondanak ellent, akiknek esetleg, legye- nek szerbek vagy magyarok, más a meggyőződésük.

Hogy ilyenek vannak, az nem vitás. Sőt azon sem kellene csodál- koznunk, ha maga az illető, aki az előző általános nyilatkozatot tette, konkrét esetben éppen a nyilatkozatában kifejtett álláspontjával ellen- kező módon cselekedne. Mindannyian fertőzöttek vagyunk. Lényegében örököltük a betegséget, az anyatejjel szívtuk magunkba, otthon szerzett első ismereteinkkel együtt szivárgott tudatunkba, lényegében tehát nem tehetünk róla, ha nem is mellékes az sem, ki hogyan kezelte magát, ki mennyire képes és hajlamos arra, hogy alávesse magát egy-egy előítéletet eltávolító fájdalmas és veszélyes műtétnek.

A tudomány segíthetne nekünk ebben, a történelem és a régészeti tu- domány. De hát a tudomány cégére alatt nagyon sokszor áltudományt találunk elénk a történelem folyamán, és sokszor most is. A feltárt „igaz- ságok”, melyeket a tárgyilagosság színébe burkolnak, sokszor csak szán- dékos ferdtések, s nemegyszer alattomos célokat szolgáló féligazságok. Maga a történelem is (legyen az szerb, magyar, német, francia, török, orosz vagy arab) meg van fertőzve, különféle ideológiai és másféle hatások befolyásolják ítéleteit, sőt már érdeklődési körének meghatározását is. A történész is egy nemzethez tartozik, osztozik annak előítéleteiben, a „nemzeti örökség” terhe alól ő sem menekülhet. Még jó, hogy megpróbál küzdeni ellene, tárgyilagosságra való törekvésében, a tudományos igé- nyességért való küzdelemben megkísérli ítéleteit megszabadítani a nem- zeti rövidlátás szennyeződéseitől. Mennyire sikerül ez neki, annyira lesz tudós, ítéletei annyira tarthatnak igényt a tudományosságra. Alig lehet kétséges, hogy egy tudós valójában csak így, a nemzeti szűklátókörű- ségtől megszabadulva, tesz igazi szolgálatot népének. Csak az igazi tuda-omány érdemelne meg azt, hogy népe elismerje a tudóst. Sokszor nem így van, sokszor fordítva történik. Azt ünneplik, aki nem a nemzete, hanem a nemzeti előítéletek igazolására próbálja felhasználni a „tudományt”. Végso fokon ez is érthető, hiszen az előítéletek, a hazug illúziók kigyom- lálása nemcsak egy-egy ember számára fájdalmas kiábrándulás, nagy közösségek életében is okozhat megrázkódtatást. De ezzel a kockázattal a tudósnak és a közösségnek is szembe kell néznie. A történésznek, ha igényt tart munkássága tudományos jellegére, vállalnia kell azt a kocká- zatot is, hogy a nemzeti előítélettel esetleg össze nem egyeztethető meg- állapításai miatt ideiglenesen esetleg majd nem ismerik el a munkásságát. Ennek ellenére sem szabadna azonban, hogy engedményeket tegyen a tudományosság kárára. Különbö megghamisítaná a tudományt. Szigorúan kellene ragaszkodnia a tárgyilagos tudományhoz még akkor is, ha ez lát- szólag ellenkezne a nemzeti érdekekkel. (Megtörténhet például, hogy két nemzet közötti vitás ügyekben a másik nemzet történészei a nemzeti múlt

meghamisításával a közvéleményben kialakítanak egy hamis tényeken alapuló, veszélyesnek is mondható hangulatot.) A látszólagos helyett a nemzet igazi érdekeit kell feltárnia. Törekednie kell erre.

Persze, végeláthatatlan az a vita, amely a társadalom-tudományok tárgyilagosságának lehetőségeiről folyik. Vannak, akik tagadják a társadalomtudományok tudományos jellegét, szerintük tudományos törvényszerűségeket csak a természettudományokban lehet felállítani. De idézzük itt Raymond Aron egy gondolatát: „Már a kiindulási pontban szembetárljuk magunkat a perceptív (észrevételre alapuló) relativitással, még hozzá annak egy súlyosabb változata, az átélt tapasztalatok kölcsönös részrehajlása formájában: a színész és a néző, a katona és a tábornok ugyanazokat az eseménysorozatokat különbözőképpen látják. Ezt a relativitást a történelem sohasem lesz képes hatalmába keríteni, mert az átélt tapasztalatok a történelemtudománynak az alapját képezik, és a tények, abban a mértékben, ahogy az egyének fölött állnak, nem állnak önmagukban, hanem a tudaton keresztül és a tudat érdekében maradnak fenn a történelemben. A történelem tehát egy olyan tárgy megfejtésére törekszik, ami nemcsak hogy elmúlt (amennyiben eseményről van szó), és nemcsak hogy megsemmisült (amennyiben a természet vagy az emberiség egy bizonyos állapotáról van szó), hanem csak az emberi agyban él tovább, és annak változásaival együtt maga is megváltozik.”

Majd később: „... ezek a töredékes és elszórt beszámolóok azonban a történelem végtelen birodalmának csak egy részét ölelik fel, és sohasem alkotnak egy, az egész világot magába foglaló beszámolót. Ennek következtében a puszta megértésre korlátozott és az igazságot a történelmi világkép újjáépítésének útján kereső tudós látszólag sikereket ér el a tárgyilagosság és a részletek ismerete terén, de az elemi és alapvető megfigyelések relativitását csak akkor tudja megszüntetni, hogyha beletnyugszik abba, hogy felfogóképességének fejlődése és kutatómódszereinek a tökéletesítése egy újabb relativitás megszüntetéséhez fog vezetni.” A történész, a társadalomtudós problémái, amelyek már nagyon messze vannak azoktól, amelyeket a nemzeti előítéletek kapcsán vázolunk, azok megoldását már eleve feltételezi, mintha csak: tudós már eleve nem lehet az, aki ezeket a kérdéseket nem tisztázta magában, akivel még megtörténhet, hogy engedményeket tesz, hogy tudatosan a tudományosság, a tárgyilagosság kárára tesz engedményeket a nacionalista igényeknek. (De hát lehetünk-e abszolút „tiszták”, szemlélhetjük-e maradéktalan tárgyilagossággal azt a valóságot, amelynek mi magunk is részesei vagyunk?) Azt mondhatnánk talán, hogy inkább csak a törekvések milyenségéről van szó, de kérdés az is, mennyire tudunk a szubjektív tényezőktől megszabadulni ezeknek a törekvéseknek a megítélésében.

Karl Jaspers szerint: „Az, amit 'történelem'-nek nevezünk, a szónak mai értelmében véget ért. Az elmúlt ötezer év csupán rövid pillanat volt az őskor több százézer éves fejlődése és a most megkezdődő igazi történelem között. E néhány ezer év rövidke időköznek tűnik az őskorhoz és a jövő határtalan lehetőségeihez viszonyítva. Az, amit történelemnek nevezünk, új jelentést kap: a múlt történelme egyszerű erőgyűjtés volt azzal a céllal, hogy megtaláljuk önmagunkat, egyesüljünk a világtörténelem feladatainak végrehajtására, és — mind szellemi, mind technikai szempontból — felszereljük magunkat mindazzal, amire szükségünk lesz a hosszú utazáson. Ma még csak a kezdet kezdetén tartunk...”

Ha az ezer és ötezer évek történelméhez viszonyítjuk magunkat, gondjainkat, akkor százalmasnak és nevetségesnek tűnnek azok a törpe kérdések, amelyeket naponta óriásokká fújunk fel. S nekünk egy-egy pillanatban talán azok is ezek, a legfontosabbak és a legnagyobbak, mert megoldásuk esetleg a lenni vagy nem lenni-t jelenti számunkra, a történelem folyamatosságát tekintve azonban tökéletesen mindegy, hogy azok a létfontosságúnak tartott kérdések (kétnyelvűség, kulturális hagyatékek, nemzetiségi iskolák), hogyan végződnek a számunkra, vagy esetleg egy népcsoport számára is. Éppen így nevetséges, végeredményben, hogy valamelyik történész, történelmi okmányokra hivatkozva, tárgyilagos-ságra törekedve bizonygatja, hogy ez a vidék, ez a föld száz, kétszáz vagy háromszáz évvel ezelőtt hova tartozott, milyen arányban, milyen népek lakták stb. Ilyen írásokkal, tudományos dolgozatokkal nemegyszer találkozhatunk. Magukat tudósoknak nevező emberek népüknek azzal akarnak jó szolgálatot tenni, hogy, a történelmi valóság meghamisítása árán is, bizonyítják, egy-egy vidéken ekkor és ekkor igenis csak a mi népeink éltek, ami hallgatólagosan azt is jelenti, hogy ennek alapján jogot formálhatnak arra, hogy most és mindörökké is ők éljenek és uralkodjanak ott. Konkrétan, ezen a vidéken élnek szerbek, magyarok, szlovákok, ruszinok, románok és más nemzetiségű népek, népcsoportok is. Ez az egymás mellett élés a mostani reális valóság. Másként volt száz, ötszáz, ezer évvel vagy ötezer évvel ezelőtt, mint ahogy nyilván másként lesz ezer év múlva is. Az avarok, kelták vagy nem tudom, milyen népek, ha valahol élének, annak alapján, hogy valaha ezen a vidéken voltak, jogot formálhatnának-e maguknak arra, hogy mint ennek a vidéknek eredeti vagy legrégebbi birtokosai, ismét idejőjjenek, s kisajátítsák maguknak a földet. Gondolom, világos, milyen örültség lenne a történelmi tényeket ilyen, mai, hódítási, honfoglalási vagy nem tudom, milyen célokra felhasználni. Mégis, a táj múltját, történelmét vizsgáló munkákat olvasva, nem lehet szabadulni a gondolattól (persze ezért maga az olvasó is ludas lehet), hogy egy-egy írás mintha csak azért született volna, hogy a vidék valahova tartozását igazolja.

Persze, hiba lenne föltételezni, hogy minden ilyen esetben a történész szándékos ferdtételezni állunk szemben. A nemzeti öntudat, azaz a részrehajlás ösztönszerű megnyilvánulásai is lehetnek ezek, annak a túltengő nemzeti önérzetnek a tünetei, amely gyakran akaratunktól függetlenül tapad hozzánk. Minden konkrét esetben türelmes vizsgálódásra és megértésre van tehát szükségünk. Hiszen sokszor mi sem tudunk szabadulni a (nemzeti) terheltség alól, akaratlanul is, sokszor szíves örömet esünk a karjaiba. S igaz az is, hogy mindenféle érzést, magatartást, így a nacionalista vagy a sovíniszta magatartást is valami kiváltja, előidézi, noha ez még nem jelenti azt, hogy ha mi nem adunk rá okot, akkor nem is jelentkeznek irányunkban. Más is adhat rá okot, sőt nyilván ki lehetne mutatni azt is, hogy elburjánzásához hozzájárul az iránta tanúsított passzív magatartás is. Mint más társadalmi jelenségnek sem, ennek sem lehet természetudományos pontosságú törvényszerűséggel előlátni a jelentkezését, illetve a terjedését. Az okok nagyon sokfélék, s természetes, hogy ugyanaz a jelenség más-más körülmények között más-más tényezők hatására eltérő módon viselkedik.

Egymás mellett élünk, s már nem is csak tegnap óta, egy társadalmi rendszer keretében általában véve azonos elveket vallunk, azonos célok

érdekében, azonos eszközökkel cselekszünk. Tehát nemcsak a területi egység határozza meg helyzetünket, hanem ezzel együtt még több más fontos tényező. Érdekeink követelik meg, hogy ezeknek a közös céloknak a megvalósítása érdekében kölcsönösen alkalmazkodjunk egymáshoz, mert a közös célok megvalósítása úgy lesz gyorsabb, ha munkánkat nem lassítják különféle surlódások. Közös, kölcsönös érdek követeli meg tehát, hogy tiszteletben tartsuk egymás jogait, ne sértsük meg egymás önértékét, méltóságát. S mégis előfordul ez, nem is ritkán érezzük megsértve magunkat nemzeti önértékünkben. Az adott pillanatban fáj ez, s annál inkább bánt, mert úgy érezzük, hogy a már előbb kialakított közös megállapodás megszegését is jelenti.

Mindez sokszor elkészeríti az embert, gyakran kedvét szegi. S az ilyen lemondás után már csak egy lépés hiányzik, hogy visszavonuljon minden közéleti szerepléstől, és felhagyjon minden olyan törekvéssel, erőfeszítéssel, amely véleménye szerint éppen a közérdeket, az itt élő népek közös érdekét szolgálja. Az ember, a tevékeny ember visszamenekül, bezárkózik a magánéletbe. Nem egy ilyen példát lehet találni, számtalanszor hallhatjuk a lemondó megjegyzést: Nem érdemes, szólni sem érdemes. Az ilyen elhatározás, azt hiszem, mégis legtöbbször félreértésen, a dolgok nem ismerésén alapszik.

Nem ítélnék ugyanis az itt élő népek egymás közötti viszonyairól, a nemzeti egyenjogúság mostani alakulásáról, ha nem vizsgáljuk meg azt is, ami s ahogy előbb, a régebbi évszázadok folyamán volt. Az lenne a legnagyobb, a legszánalmasabb tévedés, ha egy-egy a nemzetiségi viszonyokban észlelt „negatív jelenség” hatására arra a következtetésre jutnánk, hogy az itt élő népek egymás közötti viszonyában eddig sohasem észlelt rosszabbodás állt be. Téves lenne ez a nézet, hazugság ez az állítás. Évezredekkel is visszalapozhatunk a történelemben, s látni fogjuk — a gomolavai ásátások (Hrtkovcinál) is bizonyítják a feltevést —, hogy ezen a vidéken olyan vérengzések folytak, amelyeknek nehéz méreteiket akár megsejteni is. A történészek és régészek feltételezik, hogy a fémkorszak kezdetén (?) az erdélyi és szlovákiai hegyekben élő népek például leereszkedtek a síkságra és kiirtották a Duna-Tisza közén élő népeket, leégetve, elpusztítva településeiket. Ők, főn a hegyekben már a kultúra magasabb szintjén álltak, ércbányáik voltak, s ennek megfelelően tökéletesebb fegyvereik, mint a síkságok népének. Ez biztosította fölényüket, s egyúttal az akkori alföldi népek vesztét is. Nem vagyok történész, nincsenek dokumentumaim, amelyek alapján bizonyíthatnám ennek az állításnak, feltevésnek a helyességét, de a nyáron, ahogy a Gomolaván dolgozó régészek között jártam, ők tették szóvá ezt a hipotézist, amely számomra inkább azért érdekes, mert egy-egy ilyen és hasonló adat mégis azt bizonyítja, hogy kötelességünk van itt, ezen a vidéken, hogy kötelességünk folytatni azt a munkát, amelyet az itt előttünk élő népek végeztek, s amelynek mégis, igenis az lett az eredménye — különösen, ha a nagy távlatokat tekintjük át —, hogy jobban megértjük és megbecsüljük egymást, mint azt valaha tették egymással ez ég alatt a népek. Tudom, nincs szükség pátosztól túlfűtött szölamokra, a frázisokkal nem megyünk sokra (különben is, az ember jött, és elmegy), de végső fokon mégsem lehetünk közömböseek az iránt, hogyan ítélik meg, vagy hogyan ítélik meg mi magunk saját viszonyulásunkat az egzisztenciális kérdésekben, azaz milyen eszmék szolgálatába állítjuk az életünket. (Persze, ez túl bonyolult

kérdés, hiszen az ítélet legtöbbször azon múlik, ki, azaz milyen pozícióról hozza meg, hiszen nagyon könnyen megtörténhet, hogy valaki a nemzeti egyenjogúság harcosa, de ugyanakkor a saját nemzete, illetve ennek bizonyos csoportjai mint aljas hazaárulót, a nemzeti érdekek elárulóját bélyegzik meg.)

Tény az, hogy téves lenne, ha a múltunkat, a közös múltat úgy vizsgálnánk, ha belőle csak azokat a mozzanatokot mutatnánk ki, amelyek az egymáshoz való közeledést, az egymásrautaltságot, a kölcsönös megértést példázzák, így ugyanis fennállhat a veszély, hogy a mai, valóban, sokszor valóban bokros problémák hatására arra a következtetésre jutunk, hogy régebben nagyobb megértésben éltek itt egymás között a népek. A régi, sokszor nagyon sok vért követelő összeütközések ismertetése is hozzájárul a reális kép kialakításához, s ezen keresztül a hasznos, a haladó álláspontok elfoglalásához is. Az egyik legsürgősebb dolgunk ugyanis, a nemzeti előítéletek felszámolása lenne. Marxék arról írtak, hogy a proletariátus — így tanultuk az iskolában is — nemzetközi síkon is összefog a közös elnyomók, a tőkésék ellen, s ez azt is jelenti, hogy az osztály-hovatartozás erősebb lesz a nemzeti hovatartozásnál. Azóta sokat változott a világ képe, az osztályok és nemzetek viszonyai is sokszor azt pontosan előre nem látható módon alakultak, nemrég André Malraux egy interjújában azt mondta, szerinte a nemzeti eszmék újjáéledésének századában élünk, s nem Marxnak, hanem Nietzsche-nak lett igaza. Erre megkérdezték tőle, mit gondol, milyen veszélyekkel járna Németországban a nemzeti eszmék újjáéledése. Erre is volt válasza: úgy véli, ha a német értelmiség nem tudja ezt az eszmét úgy föléleszteni, hogy az ne jelentse egyúttal a fasizmus újjáéledését is, akkor ez végzetes lehet.

Nem célunk vitatkozni Malraux-val, annyi azonban bizonyos, hogy az örökölt vagy a később fölszedett előítéletek olyan súlyos terhet jelentenek mindennapi tevékenységünkben, amelyek sokszor — anélkül, hogy erről egyáltalán tudnánk — megbénítják a becsületes szándékú és haladó gondolkodású emberek kezét is. Elsőrangú fontosságú kérdés lenne minél előbbi és mind hatásosabb leküzdésük.

Dr. Mirnics József nagyszerű és rendkívül hasznos könyve, **A bácskai munkásmozgalom a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásáig**, gazdag dokumentumanyagával és a kérdések helyes vizsgálatával nagymértékben hozzájárulhatna ennek a küzdelemnek a sikeréhez. Sajnos, egészen bizonyos, hogy nagyon kevés olyan ember olvassa el, akinek pedig nagy szüksége lenne rá, akinek sokat segíthetne. Mirnics az újvidéki munkásegylet megalakítása körüli bonyodalmakról írva, megállapítja: „Az iparossegédek egylete 1873 óta áll fenn. Tehát nem „általános” munkásegylet, hanem a segédek, vagyis bérmunkások egylete. Sajnos, állapítja meg tovább a tudósítás, a városban jelentős számban vannak munkások, akik közömbösek, sőt ellenségesek az egylettel szemben: „már a közömbösség is sajnálatos, de sokkal szomorúbb, hogy a nemzetiségi aggályok szinte kirihatatlan gyökeret vertek a dolgozó nép szívében, és meggátolnak minden megegyezést”. Ezt a súlyos bírálatot elsősorban a szerb munkások rovására, a tudósító mégis enyhíti azzal a magyarázattal, hogy a segédek egyletével szembeni ellenállást nem annyira a szerb munkások elutasító magatartásában kell keresni, hanem sokkal inkább munkaadóikban, akik elbocsátással fenyegették azt a segédet, aki belép az egyletbe. Erre a megállapításra annak a ténynek az alapján jutott, hogy

a szerb munkások nagy számban szavazták az Egyetértés néven röviddel azelőtt megalapított szerb munkásegylet és az Iparos Segéd Egylet egyesülésére, és hajlandók voltak elfogadni a javasolt Újvidéki Internacionális Munkásegylet nevet, ez azonban nem egyezett az itteni szerb vezetők nemzeti szűkkeblűségével, s a következő szavakkal utasították el a segédek egyletének képviselőit, amikor a két munkásegylet egyesítéséről akartak tárgyalni: „Okosabb erről nem beszélni!” Külön szerb munkásegylet, a szerb burzsoázia kifejezett gyámsága alatt, az anternacionálisan megszervezett munkásságon kívül, a cikkíró véleménye szerint, „céltalanná vált”. . . Másrészt ez a tudósítás rámutat arra, hogy az általános szerb munkásban még erősebb és közvetlenebb volt a nemzeti jogokért küzdő egységes össznépi szerb mozgalomhoz való tartozás érzete, amely burzsoáziájához fűzte, mint osztálytudata, amely szükségszerűen elválasztotta burzsoáziájától és szembeállította vele. . .” Folytathatnánk az idézetet, a következő mondatok sem lennének kevésbé érdekesek, akit azonban alaposabban érdekel a kérdés, Mirnic könyvében részletesebb anyagot talál.

Itt inkább példaként említettem, többszörösen is hasznos tudomásul venni. Egyrészt azért, mert a mai helyzet megítélésében segítségünkre van, a ma jelentkező, munkánkban felmerülő problémákat, ezek jelentőségét, intenzitását, jellegét helyesebben tudjuk felmérni, másrészt, a múltunkról felvillanó egy-egy ilyen helyzetkép megkönnyíti számunkra az előítéletekkel való leszámolást. Ilyen tekintetben is megdöbbentő erejű ez a könyv.

Ugyanígy a fölfedezés erejével hat Dr. Božidar Kovaček írása, **A magyar sajtó Vuk haláláról**. Az újvidéki bölcsészeti karnak ez a fiatal tanára évek óta foglalkozik a szerb—magyar irodalmi kapcsolatokkal, különösen a múlt század egy időszakát vizsgálja. Említett cikkében megállapítja, hogy Vuk halálával az **A Hon** című politikai lap foglalkozott a legkimerítőbben. Ennek élén Jókai állt. Jókai „sok elbeszélését és regényét lefordították és leközlötték a szerb lapok — írja Kovaček — a XIX. század második felében. Éspedig nemcsak érdekes meséjük miatt, de mert Jókait a szerbek nagy barátjának tartották. Politikailag közel állt Miletićhez a Béccsel szembeni ellenállás vonalán. . .” Ezt bizonyítja a Vuk haláláról írt cikk befejezése is: „Bocsásson meg az olvasó, hogy ilyen sokáig igénybe vettem figyelmét egy külföldi nagyság kedvéért. Azt hiszem, hogy a két népnek együtt kell haladnia, meg kell ismerniük egymást. Csak a kölcsönös megismerés tud bennünket meghitt kapcsolatba fűzni, csak ez tudja eltüntetni a káros félreértéseket és tévhitet.”

A nekrológnak ez a része ma éppen olyana időszerű, mint akkor volt.

PILINSZKY JÁNOS VERSVILÁGA II.

BORI IMRE

4.

A KZ-lágerek „eseményeinek” emlékképpé vált megidézései — az emberi „pokol” képeinek rajzai, melyeket a költő egyik négy sorosának kifejezésével „magányos exhumációnak” is nevezhetünk, intermezzói ugyan Pilinszky költészetének, s alapjában rövid ideig tartó volt az a közvetlenség is, amely ezeket a verseket jellemezte, hiszen a tábor-versek legtöbbje 1946 és 1948 között keletkezett, de mégis jelentős módon befolyást gyakoroltak költészetére további alakulására. „De ami történt, valahogy mégse tud végetérni...” (Passió) — határozta meg Pilinszky ezt a költészetében oly intenzíven jelenlevő mozzanatot, amelynek érvényét még a hatvanas években is felfedezhetjük passziójátékszerű „filmvázlatában”, a Rekviemben, és „KZ-oratóriumában”, a Sötét mennyországban. Fokozatosan jelenidejűsödik ugyan ismét költészetére, nemcsak a senkiföldjén képzett köré csoportosult versekben, hanem a tábor-versekhez csatlakozó költeménysorban is, de ez a „múlt”, amely a tábor-versekben adott, a felperzselttség, a kiegészítettség, ezután mindig jelen van, ki nem mondottan is, a Pilinszky-versekben. Sötét árnyéka nem fakul ki a ragyogásnak abban az intenzitásában sem, amely Pilinszky költészetét az Aranykori töredék című versében már beragyogja, s mi több: költészetére egyik csodájaként, ez a sötétség a maga embertelen vonatkozásrendszerével, a fény alkotórészévé válik, anélkül, hogy a költő kontraszthatásokra törekedett volna.

A Pilinszky-versek fény- és nyár-élménye ugyanis közvetlenül a tábor-émlékeket megéneklő költeményekből bontakozik ki, s Pilinszky verseinek egy körét nemcsak bevilágítja, hanem versek magjává válva egész költészetére egyik fontos motívumává is válik, olyan elemmé, amely nélkül ez a költészet csonka maradna, s teljessége szenvedne csorbát. A Frankfurt című költeményből csap felénk először ennek a fény- és forróság-képzetnek a hője. Ebben a versben „lángol a beton”, jelenik meg a „zölden visszaáradó világ” képe, hogy azután három sorban megfussuk Pilinszky költészetének „emeleteit”, fokozatait is:

... s a deszaközök sortüze után
a kertek alól kiájuló hőség,
s a hirtelenül ránkszakadt magány...

Ha KZ-lágerek életének képeivel küszködő látomások az egyediség felé indítják el a képzeletet, a fény- és nyár-képzet szervezte Pilinszky-versek az általános, az egyetemes, emberi „poklot” és természetet egyaránt magába rejtő képzeteket revelálják, hiszen e képzetek révén a költő az „aranykor” gondolatát és vágyát éppen úgy kiénekelheti, mint a „világvége” motívumot, illetve a képzetnek egy még általánosabb síkján az élet és halál élményét bogo-zhatja, az állandót és a pillanatot egyaránt előcsalva.

Felragyog tehát a versben a nyár bujasága, felcsendül az öröm hangja is, és egy pillanatra a „nyitott táj” „szemérmes szép anarchiáját” láthatjuk munka közben, a vers egének zenitjén a Napot, melyet „minden tetőről látni”, s mely mindenütt, az állandóság és örökkévalóság jelképeként, ott van; az ember környezetében és „a világvégi üres kutyaótlban” egyaránt hirdeti: „aranykori és ugyanaz a nyár!”. Azonban a Pilinszky-versben foltjai is vannak ennek a ragyogásnak, az intenzitása fokozatosan, versszakról versszakra haladva, irányt változtat: az olvasó elé a „forró semmi” képe tárul, majd felmered a kérdés is: „Mi készül itt e tenger ragyogásból?”, a vers utolsó sorai-ban pedig a hasonlat bezárja ennek a képzetnek azt a sajátos, Pi-linszkyre valló látását is: „Mint vesztőhelyen, olyan vakító, és olyan édes...” Az Aranykori töredék utolsó szakasza, amelynek képeiből itt idéztünk, ugyanakkor nemcsak a nyár-képzet sajátos költői szerepéről vall, hanem a költő immár felismert bölcséletéről is, amely a halálban az életre ismer, s az életben a pusztulás lehetőségét latol-gatja:

... Mi készül itt e tenger ragyogásból?
Ha lehunyom is süti a szemem,
mi kívül izzott, belül a pupillán,
itt izzít csak igazán, idebenn!
A világ is csak vele fényesül,
az örömtől, aminek neve sincsen.
Mint vesztőhelyen, olyan vakító,
és olyan édes. Ugy igazi minden.

József Attila Eszméletében megénekelt problematika újabb és egy konkrét élethelyzetre alkalmazott értelmezését hozta ez a Pilinszky-vers, hiszen egészen egyértelműen az egyetemes nyár- és forróság képzet belső projekcióját helyezi előtérbe, arról győzve meg az olvasót, hogy a lélek mezején jár már, azon a síkon, amelyen az emlék és a valóság jelen ideje között elmosódnak a határok, s mi az Impromptu című versében mint „édes napszúrás” s mint „káprázat” definiálódik, az egyszerre valóság is, emlék is, egyetemes törvény és egyedi eset: az egészét éppen úgy jellemzi, mint a „részleteket, a kicsiségeket”. A témához ragaszkodás és a hűtlenség sajátos ket-tősségével találkozunk e képzettel kapcsolatban, hiszen Pilinszky költészetében megfigyelhetők azok a „senkiföldje”-képzetbe átjátszó törekvések is, amelyek ismét csak a költő egyetemesítő és elszemély-telenítő módszerére utalnak, s mint a Frankfurt című versében már láttuk, a nyár-képzet újabb fokaként, a magányé következik, mely többek között a „szerelem sivataga” képében realizálódik:

Egy híd, egy forró betonút,
üríti zsebeit a nappal,
rendre kirakja mindenét,
Magad vagy a kataton alkonyatban.

Mint gyűrött gödör feneké a táj;
izzó hegek a káprázó homályban.
Alkonyodik. Dermeszt a ragyogás,
vakít a nap. Sosem felejttem, nyár van.

Nyár van és villámló meleg...

(A szerelem sivataga)

S míg egyfelől a puszta létezés erotikája kínálja képét, hiszen a „szerelem sivataga”-képzetnek semmi köze a férfi és nő viszonyhoz, hanem a szamaritánusi, emberbaráti cselekedeteket revelálja, s a vízivás tényében realizálódik, illetve a „mindenét kirakja” motívum felcsendülését hozza, a levetkezés fizikai tényeinek ígéretként, amely a lágeréletre utal közvetlenül is, másfelől az „örökkétartó pillanat” emezzel ellentétes vonatkozásrendszere mutatja meg magát — a bölcséleti sík, amelynek költői realizációja Pilinszky-nél a „bedeszkezott, szálkás ketrecek”, a „tűz és ganaj” ellentéteinek, a „dirib-darabra törtség” képsorainak révén valósul meg a versekben. S míg a Dél című versében azt olvassuk, hogy „Közeledik, jön, jön a ragyogás egy óriási közérzet egében”, a Jelenések VIII. 7. című versében az „égő menny” képével együtt a reménytelen remény elve is üzen, hogy Apokrif című versében összegeződjék — maradandó módon lezárja ezt az élménykört s látomás-lehetőséget.

S valóban: ezek a költemények elsősorban már közérzet-versek, melyekben a dél-képzet egyszerre hálózza be az egész verstestet, az élet szenzációjává alakulva, és a versek egy-egy képének materializálódását segíti elő katalizátorként, képekét, amelyek Pilinszky világ-élményének idegenség- és senkiföldje-képzeteit idézik. Dél című versében pl. „az örökkétartó pillanat”, a „meglepett öröklét” absztrakt (s mégis oly konkrét) képeiből száll le a költői figyelem, s még mér, mondván: „egy házat próbál végre messze-messze, méternyire a semmiség előtt”, de a vers második felében már a köldközelt érezzük („Mi látnivaló akad is azon, hogy megérkezik valahol a nap, és ellep mint a vér a melege, hogy odatartott nyakszirtemre csap...”), s kirajzolódik a létezés Pilinszky érzékelté körvonala:

... Várakozom. Növekvő fényességben
köztem, s egy távol nádas rajza közt
mutál vékonyka földi jelenlétem.

E „földi jelenlét”, mely a passzivitás és kiszolgáltatottság revelációjával telített, hiszen nemcsak a tanú magatartását idézi fel, hanem az élni kényszerültét is, az ötvenes évek első felében írott költeményekben a költőiség sajátos, Pilinszkyre jellemző struktúrájában mutatkozik meg. Van ezeknek a verseknek egy olyan rétege, amely a költőnek konstans képzeteit, állandósulni akaró, ismétlődő kifejezéseit, szavait tartalmazza, s olyan képekre bukkanunk, amely ennek az állandóságnak mintegy az ellentéteiként a telitalálat élességével és a megismé-

tellhetetlenség pillanatnyiségával tüntetnek. A versek sorában vakító fény-, nyár- és nap-képzetek, a „vadállati figyelern” jelzős szerkezete, az ismétlődően felbukkanó „mutálás” szó például a Pilinszky-versekben dolgozó állandóságot idézi meg, s összekötnek eget és földet, embert és világot a versben, s válik a jelentésszerű látomás versében szármányá, míg a Jelenések VIII. 7. címűben gyeplűvé, amely a képzeletet nem engedi elrugaszkodni, s a földiséggel telíti, és ezért az egyetemesség megidézésére indulhat a költői imagináció, olyan képek felé, amelyek Pilinszky költészetének felfedezésszámban menő szenzációi, s költőiségének totalitását hordozzák.

Hogy milyen átlók húzhatók meg a Pilinszky-versek ilyen jelenségeinek segítségével, azt a Jelenések VIII. 7. és az Apokrif című költeményének összevetéséből is kibogozhatjuk, különösen ha az Apokrif című költeményének a többi költeményhez kapcsolódó, azokba kapcsolódó vonatkozásrendszerét is figyeljük. A Jelenések VIII. 7. címűben ilyen versszakot olvashatunk:

és lát az isten égő mennyeket
s a menny színén madarak szárnya-röptét
s látja mint merülnek mind alább
a tűzkorongon átkerülni gyöngék...

Az Apokrif című költeményének első szakasza kép-mutációval így idézi fel a nap-jelenetet:

Mert elhagytak akkor mindenek.

Külön kerül az egeké, s örökre
a világvégi esett földeké,
s megint külön a kutyaólak csöndje.
A levegőben menekvő madárhad.
És látni fogjuk a kelő napot,
mint tébolyult pupilla néma és
mint figyelő vadállat, oly nyugodt...

A versszakok szavai és képei ugyanakkor egy sor Pilinszky-versre asszociálnak, s mintegy felerősödnek ezáltal a képek, hiszen variációk kínálják magukat, egyben pedig a Pilinszky-költeményeket behálózó kép- és fogalomrendszerre utalnak. Jellemzőként idézzük csak az Apokrifnak „világvégi esett földekét”, és a „kutyaólak csöndjét” megszólaltató sorait, s tegyük mellé az Aranykori töredék második szakaszából a „világvégi üres kutyaól”, valamint a Dél című versből a „méternyire a semmiség előtt” álló ház képét, s érzékelhetjük ezt a sajátos módon előálló gazdagodást és kép-permutációt, egyben pedig egy szüntelenül visszaminősítő folyamatot is, melynek révén a látszólag szabad értékű képek lekötődnek. Szüntelenül bezáródó körök keletkeznek így a Pilinszky-versekben, s ezeknek költői hatása az, ami a költészet mélyebb rétegeiben munkál. Strukturálista jellegű vizsgálatok tudnák a legkönnyebben kimutatni a Pilinszky-versek ilyen „áram-köreit”, amelyek a költeményeket keresztül-kasul behálózzák, s arra figyelmeztetnek, hogy ennek a költészetnek a mélyén fogalmi és képi törekvések rejtőznek. Külön tanulmányt kellene szentelni Pilinszky versei ilyen vonatkozásainak, ezen a helyen azonban meg kell

elégedniünk még néhány ezzel rokon vers-vonás felelevenítésével. Az Aranykori töredékben olvashatjuk, hogy a nap, „mint vesztőhelyen, olyan vakító...”, a Dél címűben pedig már a „nyakszirtre csap”; a Délben „vadállati figyelemről” esik szó, az Apokrifben a nap „mint figyelő vadállat” jelenik meg.

Az Apokrif című Pilinszky-vers azonban nemcsak az állandóságnak és fogalmi s képrendszernek az egyik legjellemzőbb költeménye, hanem az ebben az állandóságban szüntelenül működő pillanatnyiség megszólaltatásának is, hiszen a versben realizálódó képek a költői imagináció csodái, az állandóság hálójának egy-egy csomópontján realizálódva. Nem nehéz ugyanis felfedezni, hogy az 1954-ben írott vers alapvető kép-élménye az 1948-ban született Frankfurt címűből nőtt ki. Idéztük már ennek a versnek a következő sorait: „A lóversenytér deszakerítése, s a deszkaközök sortüze után a kertek alól kiajuló hőség, s a hirtelenül ráncszakadt magány”. Nos, az Apokrif című Pilinszky-vers legállandóbb motívuma éppen ez a kerítés, s az erre épülő ketrec-képzet, de a képteremtés pillanatnyiségét, az imagináció meglepetéseket és felfedezéseket tartogató munkáját is felvillantó módon. Az első versrészben még csak a „vesszőnyi fák sötéten a haragos ég infravörösében” kép ereje döbbsent fel, s idézi meg, sejtelemként, a második rész két nagy képét, amelyek a deszka-kerítés-képzet síkján realizálódtak. Az első Pilinszky költszetének egyik legerőteljesebb képe:

... Év az évre,
de nem lankadtam mondani
mit kisgyerek sír deszkarésbe,
a már-már elfutó reményt...

A második a látomás egzaltáltabb vonatkozásrendszerét is megidézi:

... Izzó mezőbe tüzdelt árva lécek,
és mozdulatlan égő ketrecek...

Viszont a harmadik részben már megelégszik az egyszerű fogalmi nyelvvel is a költő, s mondja: „Látja árnyam kövön és kerítésen”. A látomás egéből száll a költő a földi realitások síkjára, a nemlét irrealitásából a hétköznapi viszonylatok közé, „megtér”, mint a tékozló fiúk térnek az atyai házba a szenvedések végtelenje után. Rőt parazsával ott villog a vers háttérében ugyan az elmúlt évek borzalma, a „bibliai szörnyek” képzete, de a hazatérés tényében már nem az apokrif megtérés-történet (a bibliára való egyértelmű allúziókkal) mutatkozik meg, hanem az intim földiség, a megnyugvás öröme nélkül, miként a versszak utolsó sora is megidézi:

... Haza akartam, hazajutni végül,
ahogy megjött ő is a Bibliában.
Irtóztató árnyam az udvaron.
Törődött csönd, öreg szülők a házban.
S már jönnek is, már hívnak is, szegények
már sírnak is, ölelnek botladozva.
Visszafogad az ősi rend.
Kikönyöklök a szeles csillagokra...

A vers ugyanis elsősorban a hazafelé tartás állapotán ihletődik, s kevésbé a megérkezés tényén, hiszen elég, ha a képeknek arra a meg-megújuló csodájára utalunk, amelyek az éveknél és az embernek a „vonulását” idézik, s arra a tényeket rögzítő egyszerűsége gondolunk, amelyet a megérkezés fentebb idézett versszakában figyelhetünk meg. Azoknak a szakaszoknak, amelyek a hazatérés „keserű lépteit” idézik, erős és széles kiterjedésű mágneses terük van, s olyan dimenzióik, amelyeket a földiség mértéke és kerete már nem bír el, hiszen a keretek az általánosság, az egyetemesség, a névtelenség körvonalalaiba vesznek: az úton a KZ-lágerből megtérő *ember* lépked, haza személy szerint s önéletrajzi hitellel a költő érkezik. Viszont a KZ-láger a költő világképében és érzésrendszerében az egyetemes embertelenségnek a sajátos pokla, s legvéresebb konkrétságával már-már irreális, és a kozmikus számkivetettség materializálódása, a szívszorongató magány állapota. A „világvégéről” indul a költő ebben a versben, amelynek peremén a kelő nap „tébolyult pupillaként” nézi a semmit, s amikor ember-közellbe ér, az embertelenség állapota döbrent meg a képek már jelzett vonatkozásrendszerével:

... Az éjszakát, a hideget, a gödröt,
a rézsut forduló feyencfejet,
ismeritek a dermedt vályukat,
a mélyvilági kint ismeritek?

Feljött a nap. Vesszőnyi fák sötétén
a haragos ég infravörösében.

Így indulok. Szemközt a pusztulással
egy ember lépked hangtalan.
Nincs semmije, árnyéka van.
Meg botja van. Meg rabruhája van...

S milyen reménytelen a megérkezés is, az öröm első hulláma után! Az az „ősi rend”, amely befogadja, nem boldogít, hiszen ott a „senkiföldje” várja, az a riadalom, mit a valóság tényei okoznak:

... Sehol se vagy. Mily üres a világ.
Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy.
Éles kövek közt árnyékom csörömpöl.
Fáradt vagyok. Kimeredek a földből...

Az Apokrif első részének helyzetét még Radnóti Miklós is vállalhatta volna hazasóvárgó verseiben, s erre utálnak a sorok radnótiás fordulatai is, az asszociációk, amelyek Radnóti-verseket idéznek fel emlékezetünkben. A második rész, a hazaérkezés és „honját nem lelő” ember tragikumának rajzával azonban már a magyar líra ismeretlenebb területeit ostromolja. Árnyék, kő és kerítés, „izzó mező”, „égő ketrecek” valósága üzen ebben a részben, azoknak az illúzióknak a híjával, amelyek egy Radnótit éltetni tudtak még a halál ösvényén is. Hazatérve Pilinszky János a „senkiföldjét” fedezi fel, az elidegenültség egyetemes érvényeként:

... Lélegzet nélkül látja állani
árnyékomat a levegőtlen présben...

S a költőnek még csak a vers utolsó sorait kell leírnia, hogy kiteljesedjék a vers élet-képe:

... És könny helyett az arcokon a ráncok,
csorog alá, csorog az üres árok.

Az Apokrif tehát a kiteljesedett költőiség verse, s a Pilinszky költészetéről szóló vers is egyúttal, tehát a „vers a versről”, ha a költőnek egy friss vallomásra gondolunk, melyet Egy lírikus naplójából cím alatt tett közzé (Új Ember, 1968. X. 6.). Ebben olvashatjuk: „... Úgy érzem, minden igaz mű — kimondatlanul — a tékozló fiú történetének a megisméltése. A világ ama páfördülésének 'kegyelmi pillanata', mely épp a külsőségekben mit se változtatva, mindenkor egy helyben állva történik meg...” S ehhez még hozzá kell olvasnunk azt a reflexióját is, mely szerint a „Boldogok, akik sírnak” gondolatnak nemcsak vallásos igazsága van meg, hanem „esztétikai normát” is reveláló ereje. Pilinszky fentebb idézett megfigyelései azonban nyilvánvalóan elsősorban önnön költészetén belül, s mindenekelőtt az Apokrif című verse viszonylatában, bír érvénnyel, hiszen éppen ez az a verse, melyben ezek a gondolatok költőileg realizálódnak mind a költői alapállás, mind pedig az imagináció síkjain — költői képei struktúrájában.

Az Apokrifet tovább mondani, lezáró tendenciái miatt, már nehezebb, s nem véletlen, hogy Pilinszky az 1958-as vershullámában az idegenség-képzetnek, s a vele társult fájdalom és magány motívumnak már csak variálására, illetve az Apokrif egy-egy vonásának kidolgozására vállalkozik, s a változás, alakulás mindenekelőtt a nyár- és nap-képzetek, forróság-képek eltűnésében észlelhető: már az Apokrifnek a zárórészében a kő és az árnyék szavak az uralkodók („Akkorra én már mint a kő vagyok; halott redő, ezer rovatka rajta, egy jó tenyéryi törmelék már a teremtmények arca...”), s ezeknek a variánsai és asszociációs társ-képzetei kerülnek túlsúlyban mind négysorosaiban, mind pedig olyan hosszabb költeményeiben, mint amilyenek az Egy arckép alá, a Fél múlt és a Novemberi elizium címűek. Az idegenség-élmény képeiben a hidegség képzetei az alkotó elemek. „Alvó szegek a jég hideg homokban. Plakátmagányban ázó éjjelek” (Négysoros) — idézhetjük nyomban példaként mind a költői kép villámszerű realizálódására, mind Pilinszky idegenség-élményére ezeket a sorokat. S nyomban melléjük állíthatók az Egy arckép alá című versének olyan képei, amelyek a „szürkület gránitporát” vetítik az olvasó elé, s az alkony hidegét így idézik fel: „Kihül a nap az alkonyi grafitban...”. A Fél múlt címűben ugyanakkor ilyen versszakkal találkozunk, József Attila Téli éjszakájának méltó kép-párjaként:

Megérkezik és megmered,
kiül a hamunéma falra:
egyetlen óriás ütés
a hold. Halálos csönd a magja...

A verssorozat záró költeményének, a Novemberi eliziumnak vágydala, a „csak melegedni, mint az üdvözültek”, aligha lenne teljes értelmű a hidegnek fentebb jelzett képzetei nélkül, hiszen a versek, amelyekről eddig szóltunk, tulajdonképpen a szenvedés változatainak

a költeményei voltak. A Novemberi elízium viszont a „lábadozás idejéről” énekel, a költőnek világlélményében beálló minőségi változása reflexeként, s mi több, innen már a költészeten kívüli területek is felsajnálhatnak: az idegenség-képzet, Pilinszkyé, intenzívitásának a „végki-fejleteként”, hiszen itt már Karamazov Aljosát emlegeti, s a hit problémáit veti fel. A prózai vallomások kora következik, az *Ars poetica* helyett című írása, amelyben a maga szelíd evangéliumát meghirdeti. A vers helyett a magatartás képe kerül előtérbe Pilinszkyé, s itt már csak az ember nyomában járhatnánk: költői eredményei ennek a megtalált elíziumnak mindaddig nem kerültek elének.

5.

A zömükben 1947-ben keletkezett versek Pilinszky János költészetének sajátos körét képezik: kiteljesedik ebben a verscsoportban a még a háborús időkben megfigyelt férfi-agonnak a költői kiéneklése, s egyben le is zárult a költői figyelemnek ez az iránya, bár az innen eredt rezgéseket később keletkezett, s tábor-verseknek minősíthető költeményeiben is érzékelhetjük.

Egy férfi világa mutatja magát ezekben a versekben: konok zártság üzen és a magánosság tüntet mind az érzékek gyötrelmének, mind a „puszta elragadtatás” extázisának síkján. A testnek és a léleknek Pilinszky költészetére oly jellemző vitájából születtek ezek a versek, abból a vitából, amelyet a negyvenes évek elején írott versekben kezdett, mert nem tudott belenyugodni emberi természetének, az érzékeknek esendő voltába, abba a kiszolgáltatottságba, amelybe érzelmei és érzelmei révén jut, pedig őrizni és védeni szeretné magát. Éppen ezért lázad a világgal rákényszerített kommunikáció ellen, hiszen azt vallja, hogy „lehet a legjobb szeretőd, végül is összevárez”, tiltakozik a „világnak adás” kényszerével, perlekedve, s írja:

Miféle vályu ez az ágy,
ugyan miféle vályú?
S mi odalök, micsoda vágy,
tündöklő tisztaság!

(Parafrazis)

A „szörnyű szerelem” relációt éneklé tehát meg: a „végképp senkié” állapotát, s az ezzel járó kiszolgáltatottságot, mert az ilyen „az mindenki falatja” — s így egyik megjelenési formája is annak a világ-idegenségnek, amely Pilinszky János költészetében trónol. Tünetértékű, ahogy imaginációja teljében felidézti ezeket az ellentmondásos élethelyzeteket, s legerőteljesebb képei sorába tartoznak, amelyeket ezekben a versekben találunk:

Kirajzolódok végleg a világból,
mint csupasz falnak állított fogoly,
külön kezel, kivételes magányban
a tanuk nélkül dolgozó pokol.

Egy porcikám se bízná senki másra,
ha únja már, magam kezére ad,
s én folytatom, hol éppen abbahagyta,
a két kezemmel úgy és ugyanazt...
(Tanúk nélkül)

Nem kétséges ugyanis, hogy itt az Én zárt s magát mardosó pokla az adott, melyet a vágy, és a valóság ellentmondásai hevítenek, a szerelem utáni vágy és a szerelemre béna passzivitás, a kommunikációra képtelenség szab meg. Ezért jelenik meg a képekben „az éjszakák didergő csöcselékének” motívuma, az „alvilági házasságokat” idéző hasonlat („Mint alvilági házasságok a forró sodronyon, heverték, mint a bal felem, a balom a jobbomon, s bár oktalan szerelnetek már annyit sem jelent, mint illemhely sivár falán az ábrák és a jelek...” Két szeretőre), s ezért döbben fel az érzékiség hideg és mégis perzselő lázálmá, amely a testiség általánosságában találja meg szenvedésének és szenvedélyének az okát pl. a Bűn című versében, a „test kényszerének” engedelmességgel. A „férfi gyönyörű szüzessége” küzd itt, a „vad szemérem” panaszkodik a jég tüzeivel a halálra és a testiségre (In memoriam N. N.). A test buktatóiról énekel és a „visszahőkölő érzékek” borzadályát rögzíti — ismét csak az idegenség felhangjainak előcsalására. Jellemző, hogy Pilinszky költészetének nagy képei készülnek az életérzésnek a vonzásában:

E világ nem az én világom,
csupán a testem kényszere,
hogy egyre beljebb, mint a féreg
furakodom beleibe...

Egész költői gondolat- és képmenetét illusztrálhatja az a vers-ív, amely a fentebbi első versszaktól az utolsó szakasz idegenség-képzetéig tart, hiszen Pilinszky verseinek vetületei mutatkoznak meg, a vers kezdete és „vége”, a lélek és a test fájdalommal és kinti „magyarázata”:

Kihűlt világ ez, senkiföldje!
S mint tetejébe hajtott
őcskavasak, holtan merednek
reményeink, a csillagok.
(Kihűlt világ)

A személyestől, az Én-től az út mindig ebbe az irányba visz, s a nem emberinek is ugyanazok a vetületei derengnek fel a versekben, amelyek mind az idegenség-képzetbe tartoznak. Pilinszky legáttetszőbb, legsalakmentesebb képei ezek, az absztrakció csodái, amelyek a versekben olyan gazdag tartalommal telítődnek meg, amelyek Pilinszky fellépte előtt ismeretlenek voltak a magyar költészetben. Ismét csak az derül ki ugyanis, hogy Pilinszkyt nem érdeklik a részletek, viszont egy-egy kifejezésének, jelzős szerkezetének villámfénye mégsem az absztrakt élet- és képvázat mutatja csupán, hanem a telített életet, s talán először hisszük el a költői absztrakciónak, hogy nem csupán elvonatkoztatás, hanem az élet lényegének a kutatás is. Idézzük a Panasz című versét állításunk igazolására:

Elevenen a csillagok alá,
az éjszakák sarában eltemetve,
hallod a némaságot?
Mintha egy égbolt madár közeledne.

Így hívogatlak szótalán:
az örök hallgatásból,
idegen egeid alól
valahol is kiásol? . . .

Ehhez a képhez hozzá kell még tudnunk a „félelem zátonyainak” ragyogását idéző képet, s a „reszketésem öröme” kifejezést, hogy érzékeljük: valóban elementáris világ-tényekből építkező költőiséggel van dolgunk, valóban „nagyszerű egyszerűségről”, ahogy a Mire megjössz című versében olvashatjuk, mely különben ugyancsak Pilinszky képteremtő erejének egyik mintadarabja. A költői imagináció visszaminősítő és kiteljesítő ereje tetszik ki ezekből a képekből, hiszen a képek imaginárius körének a sugara nő meg már-már a végtelenbe mutatóan, s érzékelnünk kezdjük a gyökerükig élt földi szituációk egy körének „pőre örökkévalóságát”, s ennek univerzumát is — nem csillagképeivel és Androméda-ködeivel, hanem a „némaságnak extatikus torlaszaival”, a kiürült világ totalitásának a mágneses tereivel:

Egyedül vagyok, mire megjössz,
az egyetlen élő leszek,
csak tollpihék az üres ólban,
csak csillagok az ég helyett.

A temetetlen árvaságban,
mint téli szeméttelenen,
a hulladék közt kapirgálva
szemelgetem az életem . . .
(Mire megjössz)

Pilinszky költői világának makrokozmosza ez: „úri” metszet, túl a földiségen, s éppen ezért a földiség esszenciáival telítetten. S fusson szemünk a másik koordinátán, a költői mikrokozmoszt figyelve, abban is ugyanazokat az „időtlenne csupaszított” törekvéseket látjuk érvényesülni, amelyek a költő egének fordulásait megszabták. Mindenütt roppant távolságok, s mindenütt atomállapotok — azok a relációk, amelyek a modern tudományból üzennek. De Pilinszky esetében mégsem energia-mezőket és göcöket kell emlegetnünk, hanem a „puszta elragadtatás” térségeit, a hideg Erősz munkáját:

Mint tagolatlan kosárember,
csak ül az idő szótalán,
nincs karja-lába már a vágynak,
csupán ziháló törzse van . . .
(uo.)

Egy költőiség nagysága és tragédiája egyaránt megmutatkozik ezeknek a verseknek a képeiben, melyek az embertelenség oly világállapotszerű logikájáról adnak hírt. A „halálos magas”-nak a költészete ez már,

amelynek nem a nagy dolgok és eszmék pátozára van szüksége: elementáris tények és dolgok is elegendőek a magasba röpiüléséhez.

Nagy lélegzetű, összefoglaló verse, a Senkiföldjén, ugyancsak ezt példázza. Az Apokrif testvérabarabja ez a vers, s a keletkezés idejét tekintve meg is előzi a tábor-versek legnagyobbikát. A Senkiföldjén ugyanis az elhagyás verse, az Apokrif viszont már a megtérésé, a „nincsen kiút” gondolatáé. Ugyanakkor tételes vers is, melybe versei egy körének képei: a kisfiú és tenger-képzetnek szálai futnak össze, hogy hirdessék a belső világnaak mind mérhetetlen gazdagságát, hiszen a perspektíva kérdése, hogy a mikrokozmoszt makrokozmosznak fogjuk-e fel, s hogy a makrokozmoszt egy még nagyobb távolságból mikrokozmosznak tartjuk-e, mind pedig a világidegenséget, amely ott lapul a tudat mélységeiben s les a jelképes szemideg részével a világba. Egy világelvről szóló vallomásnaak lehet tehát archimedesi pontja a vers első soránaak tétele:

Senkiföldje egy csecsemő szeme!...

Nem a bűnők, hanem az ártatlanság fedezékeibe tör ezzel a verssel, s annál megdöbbsentőbb, amit megláttat, hiszen a determináltság és az eleve elrendeltség vastörvényei uralmát fedezi fel, az időtlenséget, mert itt is „ezer év egyetlen idegen” látványa foglalkoztatja, s míg szemét tart a „lúktető pupilla kráterén”, s bernerészkedik a „megszállott sötét” területeire, a jelen „senkiföldje” képzetét éppen úgy kibontja, mint az ember előttiség gyönyörúségének a képt és a jövővel közeledő „semmiét” — az ember sorsa predesztinációjánaak rémét. El ettől a jelentől („E pusza és lakatlan égitesten, e csillagpuszták roppant és kietlen fönnsíkjain kallódva egyedül...”), s el a jövőtől, amely jelenné fog válni a növekvő s emberré váló csecsemő „földi helyzetében” is:

... míg ide is majd eljön a világ,
a zúrzavaros expedíció,
hozva házanépt és vagyonaat,
a szutykos és a vad szomorúságot,
a szeretőt és a szenvedélyt,
mindazt, mi eddig is nyomorúság volt,
a semmiséget hozza mindenért!...

A „szép” ebből a perspektívából az az „ember csend”, amelyről Tóth Árpád dalolt, s melynek reflexében Pilinszky első versei is megszűlettek. De itt már egyértelműen az időtlenségbe veszett múlt utópiájaként rajzolódik fel:

... Gyönyörűek az első hajnalok
a sivatagos kopár levegőben!
És gyönyörűek ők, a reggelek,
s az emlék nélkül ráammergő alkony...

Varázslat ez, amely azonban csak addig tarthat, míg az a csecsemőszem először bele nem néz „a mi éjszakánkba”. Aztán ember lesz, fájdalom, szenvedés, sírás, s a költő menekülni kényszerül, keresni

szűz világokat, s ostromolni a reményt, amelyről már tudja, „nem a földet lakja”.

Nyilván ezért kényszerült a remény elvének olyan képleteiben hinni, amelyek költészetén kívüli területek is egyúttal, hiszen a költő a reménytelenségnek, az idegenségnek, a világi pokolnak az énekese volt, a reménynek a képeire viszont mindeddig nem talált. A költő csak a „boldogtalan erejű képek” alkotója, miként Utószó című versében leírta, olyan, akinek „fényeskedik az éj öröküres monstanciája” (Nagyvárosi ikonok). Mintha költői mivolta állt volna ellent annak az emberileg oly természetes megnyugváskeresésnek, amely arra ösztönözte, hogy a kereszténység gondolati és etikai tartalmainak olyan modern interpretációja mellé szegődjek, mint Simone Weilé is. Az elmúlt évek tehát, amelyek a költői hallgatás esztendei is voltak, tulajdonképpen Pilinszky emberi és költői válságának jeleivel vannak tele, s az ideológiai, etikai értelemben felfogott világnézete kérdéseinek tisztázásában teltek el. Pilinszky „negyven napja”, hogy bibliai analógiával éljünk, ha meg is hozza a „belső összeszedettség” oly áhított kegyelmi állapotát, és ha sikerül is neki „beépíteni földi időnkét az örökkévalóság királyi egészébe”, s lemondva a „világiasságról a világot vállalnia”, kérdés, hogy költői mivolta számára is megtalálja-e a megnyugtató feleleteket. *Ars poetica* helyett című vallomásának van ugyanis egy bekezdése, amely olyan ellentmondásokra utal, miket immár a vagy-vagy síkján érzékel:

„... Ideig-óráig mindannyian szegények lehetünk, részesei a szegénység pozicionális szakralitásának, képtelen terhének és passzívan teremtő bizonyosságának.

Személy szerint ekkor ismertem meg először a békét. Nehéz helyzetemből mégis szabadulni kívántam, amikor pedig ez be is következett, nem véletlen, hogy úgy ért a szabadulás, akár az első gyerekkori bűnbeesés.

A tények mögül száműzött Isten időről időre átvérzi a történelem szövetét. Ami nyomot hagy rajta, oly véghetetlenül igénytelen, hogy kérdéses, valaha is föl tudunk érni hozzá? Ha lehet megkülönböztetést tenni, a köztünk beállott *elnémíthatatlan csend* (a kiemelés a szerzőé) többé nem is annyira a költészetet illeti, mint magát a költőt kötelezi, élete egészét követeli már, s *nem lehet nem eleget tenni e hívásnak, ha mindjárt a végleges és tökéletes elnémulás kockázata árán is...*” (A kiemelés az enyém. B. I.). Apró glosszái, amelyek egy lelki napló kiragadott lapjaiként és részleteiként olvashatók, bepillantást engednek ugyan ebbe a lassú és szemérmes költészettől való elfordulásba, de nem pótolhatják a *verset*, amely végeredményben mégiscsak egyetlen megjelenési formája, a költő viszonylatában, a tettnek és az életnek.

6.

Visszapillantva Pilinszky János költészetének „szakaszaira”, idéznünk kell az utóbbi évek ritka jelentkezései közül azt a négy verset, amely, mint Balassi Bálint verskivonatai, költői önéletrajzának legfőbb csomópontjait jelzik, s megrajzolják azt a magatartásbeli utat, azokat a

„gyökerükben élt földi szituációkat”, amelyek Pilinszky költészete szempontjából a legjelentősebbek:

ÖNARCKÉP 1944-BÓL

Sírása hideg tengelyében
áll a fiú.

KÜLÖNÍTÉLET

Különítélet minden éjjel,
magányos exhumáció:
kiemelek egy ismeretlen embert
a semmiből, és eleresztem őt.

PASSIÓ

Csak a vágóhid melege,
muskátliszaga, puha máza,
csak a nap van. Üveg mögötti csendben
le mosdanak a mézáróslégények,
de ami történt, valahogy mégse tud végetérni.

A SIRÁS ÜNNEPÉLYE

Akár a föld, hol mozdulatlan
szárnyalok majd és porladok,
akár a víz, olyan közel van
a sirás ünnepélye.

Mintegy tükrei ezek a rövid, egyetlen képben realizálódott versek tehát Pilinszky költői-gondolati útjának, s egyértelműen arra utalnak, hogy Pilinszky költészetének olyan döntő fontosságú képzetei, mint amilyenek a „KZ-láger”, valamint a „senkiföldjén” fogalmával jelölhetők, tulajdonképpen a „földi siralomvölgy” gondolatában egyesülnek — az elidegenültség egyetemességének materializált, s egyben átszellemített végpontjaként.

Ugyanakkor éppen ezek a versek azok, amelyek a maguk oly jellegzetes monotonijával Pilinszky költészetének egy sajátos vonására utalnak, arra az aszkétizmusra, amelyet a versek motívum-rendjében, változatainak aránylag csekély számában fedezhetünk fel, s a költői teljesség problémáját vetik fel. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Pilinszky költészete kapcsán a részletek dazdagságáról csak fenntartásokkal szólhatunk. Pár elemmel dolgozik csupán, s idegenkedve háritja el magától a forró temperamentumokra oly jellemző tobzódást. Alapképletekre és elemi tényekre épülő költészet az övé, s versképei is elemi jelentésekre koncentráló törekvésekről árulkodnak. Emlékezetünkbe idézhetjük az *Ars poetica* helyett című vallomásának mondatát: „Mi is tapasztaltuk már elfelejtett szavak — mint éhség, szomjúság és hazátlanság — elemi jelentését, úgy, ahogy azokat az írás mindenkori aranykorának szerzői használták...” S nem véletlen, hogy a monotonia problémájával is szembe kell nézniünk Pilinszky versvilágát vizsgálva, s rögzítenünk kell azt a törekvését, hogy költészetének esztétikai kategóriájává avassa, s mi több, kiemelve az emberi

temperamentum vonzasköréből ezt a problémát, s elszigetelve a költői alkat kérdéskörétől is (hiszen ezeknek nyilván döntő volt a szerepük költői arcélének, versei természetrajzának kialakulásában), világlátása reflexeként fogja azt fel. Az örökkévalóság, az egyetemesség monotóniájáról van itt már szó — sugallja a költő „esztétikai töredékeiben”, amelyeknek egyik legutóbbi lapját Egy lírikus naplójából című glosszájában publikálta. Önszemlélete szempontjából éppen úgy fontos vallomást tartalmaz ez az írása, mint ahogy meg nem lehet kétféleképpen teszi költészetének azokat a mozzanatait, amelyek az ég és föld távlatait revelálva szoros függésüket mutatják a költői világképpel, mintegy „távlatba” helyezve költészetének egyedi és egyéni vonásait, és a szigorú következetességen inszisztál a vers és a költői gondolat, költői temperamentum és világ költészetében reflektálódó kapcsolatai terén.

Az Egy lírikus naplójából Pilinszky költészetével kapcsolatos kérdést vet fel és világít meg. Az egyik a monotónia, a másik pedig a költői képzőlet természetét érinti. Az egyetemesség világelvével a rokonság kérdése a következő részletben vetődik fel, egyben a megoldást is felkínálva:

„Az idő monotóniája — az évszakok és a csillagképek, a nappalok és éjszakák örökös körforgásával — egyszerre ébresztheti bennünk egy pokoli taposómalom s egy távoli boldog öröklét földi élményét. A két véglelet kifejezési formája ezek szerint egy és ugyanaz. Hasonlóképpen a művészetben rendszerint a legnyomorúságosabb elemek a legalkalmasabbak a 'szem nem látta fül nem hallotta' boldogság megidézésére. Például a monotónia, az egyhangúság. A tökéletes zene — írja Simone Weil — a legkisebb változtatásokkal képes figyelmünket ugyanazon a feszültségi fokon tartani. Ez azt jelenti, hogy minden állapotunk, anélkül, hogy változtatnánk rajta, döntő átalakulás, metamorfózis lehetőségét rejti magában...” A Pilinszky-versek képeiben megfigyelhető mutációk, az azonosság változatainak hálózata világosodnak meg a költői benső szándékról tett fentebbi nyilatkozatban, s oly szembevető monotóniájának összefüggéseire figyelhetünk fel. Közben azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy ez a glossza a költészet természetéről leírt legfontosabb magyar költői vallomások közé tartozik, s mind a maga költészetére vonatkozóan, mind pedig a költészet általános vonásait érintően ott kell tudnunk a híres József Attila-i diszsonancia-magyarázat mellett.

Ennek a gondolatnak a kontextusában fedezhetjük fel, ismétcsak visszaminősítésként, Pilinszky már emlegetett formai „igénytelenségnek” réseit is, nemkülönben pedig összefüggéseit a gazdag „monotónia” esztétikai kategóriájával. A külsőségeikben oly szegényes és feltűnést kerülő formáknak belső gazdagságára figyelhetünk fel, s ahogy kép-mutációit emlegetjük, úgy kell formai megoldásaiban is mutációkra gyanakodnunk: az „ugyan az” és mégis „mindig más”, a megújuló azonosság diadalaiként. S ezen a fokon már nem az önmagát adó költőiség hatásai vannak a szem előtt, hanem az alakot öltött felismerése is: a költő esztétikumának páncélatát is kikalapálja.

Erre mutat az a tény is, hogy az Egy lírikus naplójában az elioti „tárgyába intuitíve behatoló” fantáziameghatározást magáévá teszi, és a maga költészete természetéhez kapcsolja. S míg elutasítja a kom-

binatív fantáziát, mert annak gazdagsága, szerinte, csaloéka bőséé, leírja az intuitív képzeloérő dicséretét is:

„... Az igazi fantázia a dolgokat a maguk egyediségében, egyszerűségében képes megragadni — lélekzetelállító erővel. Gondoljunk Van Gogh képeire. Az egyikén egy szék, a másikon egy almafa, a harmadikon pár cipő, a művész ütött-kopott bakancsa. Mégis: valamennyi kimeríthetetlenül gazdag, s épp szegénységében kimeríthetetlen. Valamennyi a csönd és a monotonia 'átváltozásának' csodája, az intuitív fantázia, az egy helyben állas parttalan tűzvése, áradása.”

Ha Pilinszky verseinek képeire gondolunk, azokra a villámfényhatást kiváltó sorokra, amelyek oly döbbenetes erővel, éppen mert alig pár elem az alkotórészük, idézték meg a „senkiföldjén” képzetet, illetve ennek tábor-változatában a totális embertelenség tényszerúségét, akkor az intuitív fantáziáról vallott nézeteinek költészetét jellemző sorái is igaznak minősülnek, s ez vonatkozhat költészetének arra a terére is, melyhez hasonlót Beckett két árva, Godot-t váró hőse lát maga körül. De problematikusabbá teszik a versek külön-külön, hiszen azokban csak a képek azok, amelyek maradéktalanul az intuitív képzeloérő munkájának köszönhetik létüket. Nyilván nem véletlen, hogy Pilinszky a négysoros, epigrammatikus kifejezésmódhoz olyannyira vonzódott. Ezekben ugyanis csak a meztelen kép van — leegyszerűsítő, elemekre bontó, de tömörítő hajlamai reflexeiként.

7.

Pilinszky János különösen a hatvanas években, párhuzamosan figyelmének etikai irányúvá válásával, a keresztény bölcsélet felé való tudatos fordulásával párhuzamosan, az esztétika kérdéseit is vizsgáltni kezdte, s mint már láttuk, a maga költészeteszményének a védelmében és magyarázatiként glosszáiban közre is adta „esztétikai töredékeit”. Jellegzetesen „eszmei” korszakát képezik tehát ezek az esztendők: egyfelől a megtett költői út tapasztalatainak az általánosítására törekedett (és törekszik ma is), másfelől a felmerült kérdések az emberi és költészeti „tovább”-nak a vizsgálatát és kutatását végzi. S míg gondolatait fogalmazta, a gyakorlat kínálta új területek felé is elindult, s ennek eredményeként publikálta Rekvium című „filmvázlatát” és Sötét mennyország című „KZ-oratóriumát”.

Összegező művek ezek tehát, mind a költői gyakorlat, mind pedig az eszmélkedés vonatkozásaiban: mintegy a költő maga végzi el azt, amire a magyar esztétikai gondolkodásnak kellett volna vállalkoznia, kidolgozva a modern magyar líra topográfiáját általában is, egyes képviselőivel kapcsolatban is. S mert homályban maradt a Pilinszky költészete képviselte lírai magatartás és esztétikum a hagyományos magyar líra eredményeihez való hűtlen hűsége specifikumával, Rekviumje bevezetőjében maga végzi el ezt a munkát — nemcsak „lírai dokumentumfilm-szövegekönnyvével”, tehát lírai prózájával kapcsolatban, hanem lírai törekvéseit megvilágító módon is. Arra a lírájára oly jellemző jelenségre keres feleletet, amelyet az Egy lírikus naplójában „monotóniának” nevez majd. Az 1961-es keletkezést viselő előszavában a líra „eleve egyszerűsége” való törekvését emlegeti, „mivel

a líra, minél inkább líra akar lenni, annál kevésbé tűri meg az alapok bonyolultságát, viszont szabadon párosul a puszta tényekkel, e lát-szatra épp nem költői anyaggal...". Lírikusi alaptermészete törekedt nyilvánvalóan az esztétikumteremtés itt felvillanó lehetőségei felé, s ha képvilágának struktúrájára gondolunk, akkor a fentebbi megállapítást a költői spontán rátalálásokkal való végleges szakítás-ként is felfoghatjuk, amelyet az elmúlt években a költő csak elmélyített.

A Rekviem azonban a tudatosság fokán mutatja a Pilinszky-versekben lappangó drámaiságot is. Megfigyelhettük, hogy a költemények egy nagy hányadában az „elhagyás”, illetve a „megtérés” drámája játszódik le: ugyanakkor az emberi helyzetnek ismételen felbukkanó rajzaival találkozhatunk, s ez a drámai vonás különösen tábor-verseiben oly szembeötölő, elannyira, hogy a Ravensbrücki passió című verse már címében is a Rekviem revelációjaként hat, akár csak a vers „helyzete”, s e helyzet passiójellegének az értelmezés szempontjából. Pilinszky költői művével való összefüggésre figyelmeztet a Rekviem előszava is: „A film — ha nem tévedek — konkrét álmom, vagy pontosabban: konkrét képek álomszerű folyamata, melynek medre az 'éber' műfajok — líra, dráma, epika — valamelyike... Témámat és műfaját ezért a lehető legpuritánabbul választottam meg. A 'Rekviem', mint arra címe is utal, lírai dokumentumfilm, aiféle XX. századi passiójáték korunk legegységesebb botrányáról... Líra és dokumentum: kapcsolatukból természetes önkéntességgel született meg az a leginkább a középkori passiójátékokkal rokon 'naiv' dráma, melyben a hatásnak elengedhetetlen feltétele a meglepetés hiánya, a történet megismételtségének élménye, az, hogy a közönség szinte jelenetről jelenetre előre tudja, mi következik, mit kell önmagában és a játék-színen végigkísérnie és átélnie...”

A „monotónia” elvének általánosítási kísérlete is felfedezhető ezekben a gondolatokban, hiszen az itt megfogalmazott „tisztta, már-már eszköztelen filmszerűsége” való törekvés, a „konkrét képek saját és kölcsönös életének” eszménye nemcsak a lírai versben realizálódhat, hanem a többi műfajban is, mit a Rekviem éppen úgy példáz, mint azok az újabb prózai pillanatok, amelyeket a magyar irodalomban megfigyelhetünk (véleményünk szerint különösen Hennádi Gyula prózája van közeledőben az ilyen jelleghez). A Pilinszky-művekben realizálódott és konkretizálódott esztétikum, amelynek természete (a költő utalása szerint) az Eliotéval rokon, nemcsak a világírával áll szoros kapcsolatban, hanem Pilinszky költői magatartásával is, melynek a passzivitás az egyik alapsajátossága — miként már jeleztük. Ennek a passzivitásnak és az esztétikai síkon megjelenő monotónia-ezmszínnek egyívé tartozása ugyanis kétségtelen, hiszen mind a kettő nem a változásban inszisztál, hanem az állandóságban, a maradandóságban, az örökkévalóságban, s velük Pilinszky temperamentumának mélységei vetik fel magukat.

A Pilinszky-féle passzivitás (és monotónia-elv) azonban ellenáll a szimplifikációnak, hiszen éppen a Rekviem tanulsága szerint az, ami a negyvenes-ötvenes években még az emberi temperamentum reflexe volt a költőnél, ebben a „filmvázlatban”, s az esztétikai jellegű elméleti megnyilatkozásokban is elvvé váltan áll előttünk, s a Rekviem talán éppen az a Pilinszky-mű, amelyben ez az elvvé válás nem csak leját-

szódott, hanem amely immár madaréktalanul is tükrözi ezt az elvet. Ez az a mű ugyanis, amelyben Pilinszky János megszerzi a Simone Weil-i világszemléletet, s a Rekviemet a dekreáció drámájává formálja, a KZ-lágerek kiélezetten embertelen világába helyezve „naiv” passiójátékának ún. csekelményét.

Pilinszky János, művének hősnőjét, Terézt, már Simone Weil fel fogása szellemében jellemzi: „... Passzív szent, az elnyomatás Jeanne d'Arcja ő, ki a tökéletes botrány korában már nem vezet, legfeljebb magára vállalja seregeit és küldetését...” A Simone Weil hirdette dekreáció folyamata kezdődik Teréznél (ahogy azt a tábor valóságát áttörő, múltat idéző emlék-képek mutatják) már akkor, amikor elutasítja, a Fiú rábeszélése ellenére, a menekvés gondolatát, mert megmozdult benne az az etika, amelynek a nem menekvés, hanem a vállalás volt a parancsa. „Nem hagyhatom el őket” — mondja, s kisöccse könyörgése még csak megerősíti abbeli szándékában, hogy vállalja a deportáltak sorsát, azaz a dekreáció kegyelmének (tegyük hozzá: kegyetlen kegyelmének) állapotát. „A dekreáció (jöllehet a kereső és a segítő isteni kegyelem nélkül lehetetlen) szabad elhatározásából fakadó folyamat — írja Hanák Péter Simone Weilről szóló tanulmányában —, s lényegében a mohó, habzsolni, hódítani, élvezni vágyó személyes én- és létezésformáról való lemondást jelenti...” Teréz azonban nem pusztán áldozata a „tökéletes botrány korának” s a KZ-lágerek embertelen világának, hanem szentje, aki tudatosan vállalja sorsát, s ezért léphet át a létezésformából abba a másikba, amelyet ettől megkülönböztető Simone Weil létformának nevez. Teréz (és társai) ugyanis a táborba érve elvesztik nevüket, és számokká válnak, minek következtében ekkor az Én eltűnésének sajátos drámája játszódik le. Teréz tulajdonképpen testét, anyagi mivoltát veszíti el ekkor, mindazt, ami rajta és benne „személyes vágyaink, félelmeink, reményeink hordozója”, azaz, attól szabadul meg, „ami benne tévedés és a bűn része”. Mint akit megjegyeztek, olyan Teréz, a Rekviem hősnője, ezek után már, érzik ezt társai, különösen Herta, az SS besúgója, és a kis Márta, az ártatlanság képviselője a műben, s figyeljél rá Ilse Lehner az SS-tiszt, a tábor réme. Teréz ugyanis annak a jellegzetes „koegzisztenciának” a mestestestülése, amely a másik ember felé való fordulásban tetőződik, abban a gesztusban, amely Simone Weil szerint a másiknak vissza tudja adni „emberi mivoltát”. Ez kényszeríti Hertát, hogy bevallja bűnös és áruló voltát, s ez vonzza Ilse Lehnert is, aki, mint megbabonázott, kering Teréz körül. Simone Weil tanítása szerint ugyanis „az erkölcsi életben a felebaráti szeretet alapja a figyelem. A felebaráti szeretet nem kenyér- vagy ruha-adás — erre egy gép is képes —, hanem figyelmünknek a másik ember, a szenvedő ember felé fordítása. Ez a figyelem kilendít minket önző perspektívánkból, és a másik ember perspektívájából nézeti velünk a világot...” (Hanák Péter). Teréz élete a KZ-táborban a Simone Weil-i lét-forma kiteljesedése, amelyben az „értelmi és erkölcsi-aszketikus” vonatkozások összefonódnak, hiszen Teréz röpke ideig tartó élete a táborban a dekreáció kritériumát kielégíti: „Az önuralom, a megpróbáltatások elviselése, mások segítése párhuzamos a saját semmiségünk és bűnösségünk és egyben a bennünk rejlő tiszta, csupán az istentől elszakadt létezés által elhomályosított szabadság és szeretet megértésével” (Hanák Péter). Nyilvánvalóan ez tette képessé Terézt arra is,

hogy megcáfolja Ilsa Lehnert, aki az értelmetlen, céltalan halál gondolatát szegezi a táborlakóknak, hogy áldozat voltuk kiteljesedjék. Teréz viszont már akkor, amikor a deportálást, a nem-létet választotta, tulajdonképpen üdvösségének indult elébe, követezésésképpen a halál sem büntetés számára („Bűnünk az, hogy létezni akarunk. Büntetésünk pedig: hogy az hisszük: létezőnk. A vezeklés: nem akarunk létezni; és az üdvösség: látjuk, hogy nem létezőnk”, Simone Weil).

A Rekviem tábor-képei — éppen Teréz magatartásának Simone Weil vallásos gondolatvilágából eredő többlete révén, más előjelűek, mint az ötvenes évek végéig írott láger-versikéi. Azok az emberi alakok, akik ezeknek a verseknek a vásznán felderengnek, nem ismerik a dekreáció élményét és Pilinszky szerint emberré tevő hatalmát, hanem Énük uralma alatt élnék, következésésképpen kiszolgáltatottak is érzelmeik hatalmának és önzésük parancsainak, ennél fogva „lényük bűnös vagy bűnre képes összetevőjét” sem tudják gúzsba kötni. Haláluk pedig céltalan lesz: embertelenül éltek, s úgy is halnak meg, egy repáért például.

S a megszerzett tudatosságra figyelmeztet a Rekviemben a költői kép-igény is. Pilinszky „technikája” költeményeiben szinte szín nélküli volt, itt már a fekete-fehér kontrasztjaira építkezik („A képek nagyon fehérek és nagyon feketék...” — írja a Rekviem bevezetőjében), s ahogy egyik bekezdésében olvashatjuk, általános érvényűen, „az elfeketedett háttérrel nyersfehérre kopírozott fotók váltogatják”, s közöttük feltűnik Pilinszky táj-élményének egyik legmarkánsabb és leginkább képzeletéhez nőtt képe is, az a „puszta földhát, középen nedvességtől fekete kutyaóli”, amely legmarkánsabb képeinek eleme volt. A Rekviem filmjeleneteinek tanulmányozása nem véletlenül kecsegtethet haszonnal — a költeményekre visszamutató módon is, hiszen ezekben mintegy leírja, részletezi Pilinszky költői képeinek a születését, megleshető a képek születése, az a folyamat, amelynek eredményét a versekben már készen s imaginatív hatásuk mágneses tereivel látunk.

A Pilinszky-intenciók összefüggéseit mutatja a Rekviemmel együtt Sötét mennyország című oratóriuma is, s mi több: ez a mű is akár csak a Rekviem, összefoglaló és átértelmező is egyszerre. A versek világával találkozunk itt is, s a Rekviemben a hősnő, Teréz nevezi „sötét mennyországnak” az otthoni életet. A Rekviemmel szemben azonban a Sötét mennyország a mozdulatlanságon, a megállt időn inszisztál, egy merengő pillanatot szélesít ki imaginárius távlatokat húzva köréje, melyben nem az esemény a lényeges, hanem az állapot, dekreációnak nem a külső, hanem a belső fele, nem a testet öltöttsége, hanem a misztikája, amelynek révén a tábor volt-emberei a hősnő, R. M. szavaival „magukhoz szorítják halálukat”, s nem adják, bár a tábor őrei és hóhérai éppen ezt akarják tőlük elvenni, s ezért mondja ugyancsak ez a hősnő életükről, hogy az „boldogságig lelassult pusztulás”, amikor „már csak a rabruha kifoszló cérnaszála van velük”. Ám a Simone Weil-i gondolat elmozdulása is megfigyelhető az oratóriumban. Az ártatlanságot jelképező kisfiú mondja a mű végén, mielőtt elnémulna:

Boldogtalan a pillanat, mikor
fölfedezi az árva önmagát,
s arra gondol, hogy másnak is
fontos lehet e kéz, e görbeség,
s azontúl arra vágyik, hogy szeressék...

S a tragikum halvány árnya borong az Öregasszony szavaiban is,
amelyben ugyancsak a francia misztikus gondolatai reflektálódnak:

Igen, csak azt az egyet tudhatnánk, hogy
végül is megtörhetjük-e,
nem a magunkét, a **másik** magányát;
az áldozatét, aki fél,
a gyilkosét, ki nem érzi, hogy őlt!
azét, ki már nem is mer tudni rólunk...

Pilinszky János a Sötét mennyország című oratóriumában a vég-
sőkig leegyszerűsített, lemeztelenített közlésformával a dekreáció tes-
tetlenségét, már-már a lelket ostromolja, azt az eksztázist, amelyet a
rettenetesen földi élet és a lélek vágyának találkozása hevít. Ehhez
csatlakozik azután a költő formai kísérlete is: esztétikummmá változ-
tatni ezt az eredetileg az ember lelki életét foglalkoztató kérdést,
s azt, ami profán világosság, a szakralitás révén átvilágítsa és átszelle-
mesítse. Jellegzetesen formai kísérletet tükröz tehát a Sötét menny-
ország: azt, amit a Szakrális színház? című glosszájában az „ige ver-
tikálisának” nevez, vigye be mind a drámai formába, mind pedig az
élménybe, a belső és a formai megújulás segítségével. Oratóriumában
Pilinszky is „drámai kompozíciót, megjelenítő előadás nélkül” ad,
s később Grotowskira hivatkozva utal arra a színpad-eszményre, mely
„eszköztelen és extatikus” is egyszerre. „Oratórikus forma?” című
elmélkedésében, mely a szakrális színházról írott cikkének a kiegészíté-
se, ugyanis mind a nála már megfigyelt „monotónia-elv” érvényes-
ségét, mind pedig a lelki tartalmak megjelenítését, megérzéskítését
mint esztétikai kérdést tárgyalja, s többek között az oratóriumról is
közli megfigyeléseit: „Az oratórium előadói értelmében ugyanis nem
dráma, inkább drámai keret csupán. Egyfajta lemondás, mozdulat-
lanság (ha úgy tetszik 'antiszínház'), ami azonban lehetővé teszi szá-
mára akár a legszélsőségesebb eksztázist...” S hogy a Sötét menny-
ország című oratóriumának megírásával milyen eszmények vonzásába
került, mi sem bizonyítja jobban, mint a szakrális színházról írt
cikkének az a mondata, amely egyben Pilinszky János költői törek-
véseinek is a betetőzése: „... Mozdulatlanságot, nem betű szerint,
hanem valamiféle nagyon nehezen definiálható időtlen formai szabad-
ság értelmében...” S már láttuk, hogy ez a mozdulatlanság-igény,
monotónia-elv művészetének legfőbb kategóriája, ebben találkozik
élmény és forma, s válik költői természetének, világlátásának és esz-
tétikai törekvéseinek is csomópontjává.

NOSZTALGIA, VAGY MI...

DRÁMA RÁDIÓRA ÉS SZÍNPADRA

DEÁK FERENC

Személyek:

Tolókoksis, 60 körüli, remegő hangú férfi
Diszkobolosz, Miron nevezetes szobra
Caesar, ismeretlen mester műve
Übermensch, ismeretlen mester műve

Szín: Tágas nappali szoba, de bútor alig van benne. A hátsó falon egy-két félrecsúszott gicces kép, középen elfüggönyözött ablak, a jobb sarokban pohárszék, a jobb oldali fal mellett kopott komód, a bal oldali falon tejüveges széles négyszárnyas ajtó, de csak a középső két szárny látszik a nehéz, színehagyott bársonyfüggöny mögül. Az ajtótól egészen a hátsó falig kicsit keresztbe fordítva könyvvállvány és egy üvegezett fegyvergyűjtemény. Valahol, itt a fegyvergyűjtemény előtt egy nevetségesen kicsiny, nyakigláb asztalka, furcsa, egymástól elütő stílusú székekkel körülvéve. Az asztalon tömpe váza, száraz ágakkal tele-tömökdvé, ezenkívül egy kopott cilinder és egy tarka bot. A szín kellős közepén tolókoksisban kövér, tokás, erősen kopaszodó ember ül. Lába teveszőr takaróval bebugyolálva. Egyik kezében szemüveget, a másikban nyalókat tart. A hangjáték-változat bevezető zenéje egy könnyebb brácsaszóló.

TOLÓKOCISIS: Ezek teljesen megbolondultak. Ezek valóban azt hiszik, hogy vellem másként nem is lehet bánni, csak mint valami pelenkással. Így van ez már, amióta... (*Gyorsan felteszi a sötét szemüveget, és nagyot sóhajt.*) Papa, egy kis Negrót, tudod papa, ez az izé, ami jó a toroknak, ez a kéményseprős... Nohát. Ez az izé nekem jár. Izé a torokomba. Mert minthogy füstölgök. És akkor úgy déltájt: jó napot elvtárs, hogy szolgál az új masina? Milyen masina? Hát ez az izé. Hja, ez nagyon jó. Roppant izgalmas. Háromszor már lenyekkentem róla, elvtárs, de különben nincs semmi kifogásom az ön tolókoksija ellen, az a jó benne, hogy gumikerekű, és nem ráz, csak nyikorog. Ez való nekem, elvtárs. Egy izé, ami nem ráz, csak nyikorog. (*A tolókoksis egy kört tesz a színen, a hangjáték-változatban sztereofonikusan érzékeltetni távolodását és közeledését.*) És akkor estefelé megint: Jó estét, uram, remélem nem zavarja senki a meditálásban. Ó, uram, dehogy, csak a szundikálásban meg a kocsikázásban zavarnak. Jó, nagy-

szerű. Az érdemek emberének mindig legyen egy kis szájgyakorlata, ezért hoztam valamit. Egy kis leckéztetőt. Egy kis nyalókat. Picike ajándék, igaz, de nagyon alkalmas a... *(Most odakanyarodik a pohárszékekhez, rádobja a nyalókat.)* A fenébe az egészszel. *(Tovább kocszik körbe a szobában, mindent megnéz, mintha idegen lenne, aztán visszavonul a jobb oldali ablakhoz, leveszi a szemüvegét, azt is a pohárszékre dobja, félrehúzza a függönyt, és felsóhajt.)* Enyhén szólva pimaszság, hogy már megint tavasz van, még hozzá tavaszeste. Egy cukorka este, ahogy az úr mondaná. És: hogy az érdemek emberének legyen SZÁJGYAKORLATA. *(Csak az ablakon szüremlik be valami fény, az egész szín sötétbe merül. Különös kép: az ablakot lassan, de darabosan elönti a fény. Az esti utcai megvilágítás. Tolókocsis arcán színes fényreklámok reflexe táncol. Akkor a sötétben a háta mögül halk nyögés hallatszik.)* Van ott valaki? *(Meg se fordul.)* Ki az? Szomszédok.

- CAESAR: Szomszédok.
TOLÓKOC SIS: Miféle szomszédok?
DISZKOBOL OSZ: Hát innen a szomszédból...
TOLÓKOC SIS: Hihetetlen. Nem látok senkit ebben a sötétben. *(Hirtelen megfordul.)* Mikor csöngették?
DISZKOBOL OSZ: Nem kolompoltunk.
CAESAR: Nem is harangoztunk.
ÜBERMENSCH: Nem is szirénáztunk.
CAESAR: Csak bevonultunk.
TOLÓKOC SIS: Kik önök, mit kívánnak? Így ráijeszteni az emberre!
DISZKOBOL OSZ: Ijedős egy szomszéd. Van valami fáklyája vagy ilyesmi?
TOLÓKOC SIS: Fáklyám, megőrült?
CAESAR: Valami mécses.
ÜBERMENSCH: Villanyt!
TOLÓKOC SIS: *(Zsörtölődve tolja a kocsit előre, és felkattintja a villanyt, de amikor körülnéz, mint akit villám sújtott. Közvetlenül a szárnyas ajtó előtt három szobortalapzat, az egyiket Diszkobolosz, Miron mester bronzszobra, nevezetes mozdulatába merevedve, a következőn Caesar fehér márványszobra, jellegzetes öltözékében, egyik kezében dárda, másikkal, a jobbal, oldalra mutat, a harmadikon szintén egy bronzszobor, a katonás Übermensch szobra áll.)* Emberek! Ez borzasztó! Nem vagyok én műgyűjtő. *(Körülkocsizza őket, aztán észbe kap, de elég bizalmatlan hangon kérdezi.)* Hogy is mondták az imént: szomszédok?
DISZKOBOL OSZ: *(Nyújtózik, hogy szinte ropognak a csontjai, a diszkoszt átteszi a másik kezébe.)* Igen, a Hádészből.
ÜBERMENSCH: Az alagsorból.
CAESAR: A katakombából. Nem is tudja, milyen unalmas az élet ott lent. *(Ő is leereszti a karját, megkönnyebbülve lélegzik fel.)*
TOLÓKOC SIS: És mit akarnak tőlem?
DISZKOBOL OSZ: Milyen türelmetlen.
CAESAR: Várjon, míg körülmézünk.

- ÜBERMENSCH: Hogy mit akarunk? Egyelőre: fegyelmet és fegyelmet.
 DISZKOBOLOSZ: Én inkább valami megfoghatóbbat...
 CAESAR: Igen, valami tapinthatót.
 TOLÓKOC SIS: Nofene.
 DISZKOBOLOSZ: Ha megengedi, lelépek a talapzatról.
 TOLÓKOC SIS: Csak tessék, egész nyugodtan. Csupán arra kérem, ne dobálózzon azzal a tányérral.
 DISZKOBOLOSZ: Egy kicsit több bizalmat, polgártárs! *(Lelép, körülsétál a szobában, megáll a pohárszéknél, és nézegeti a poharakat. Kezébe vesz két kristály kehelyt, és összekoccintja.)* Hát ez mi?
 ÜBERMENSCH: Egy kis házibüfé.
 CAESAR: Nekem is elegendő van az ácsorgásból, végigálltam a történelem felét. *(Ő is leszáll, és le-föl sétál a szobában.)*
 ÜBERMENSCH: Engedelmeivel, mein Herr, én is elhagyom ezt a posztot, ahova huszonegynéhány évvel ezelőtt egy nagy művész kirendelt. *(Le-föl sétál a szobában, nézegeti a bútort.)* Him, hm! Felemás bútor. Úgy látszik, egy szemernyi ízlése sincs a győztesnek. Hát ez a zsákmány? Ph. Nulla. Ebben aztán igazán nem voltak szakértők. Csupa-csupa giccs. *(Megütközik, de aztán fölveszi a játékot.)* Látom, feltalálták magukat. Most még csak ha elmondanák...
 DISZKOBOLOSZ: Valami jó moslékot csinálhatna nekem. Azt hiszem, mostanság jobb moslékokat tudnak csinálni, mint az én időmben. Gondolom: jobb koktélok. Akkor patraszi gyantást minoszi leánykönnnyel kevertünk, csöppentettünk bele egy kevés számrtejet, és néhány gerezd pallossal zúzott fokhagymát áztattunk bele.
 TOLÓKOC SIS: Koktél?
 CAESAR: *(Heherészik.)* Majd később adok egy jó receptet, he-he-he, csak ahhoz jó nagy szájú asszony is kell.
 TOLÓKOC SIS: Bomba!
 ÜBERMENSCH: *(Mentegeti Caesart.)* Ne vegye tőle rossznéven, ő hami-sítatlan pogány.
 CAESAR: Mi vagyok én?
 ÜBERMENSCH: Imperátor a javából.
 CAESAR: Ez már valami. Mindig akkor dicsérnek, amikor megsértettek. Mondja, uram, szabad itt bukfencezni?
 TOLÓKOC SIS: Csak tessék. Lenn a földszinten, itt közvetlen alattunk egy kedélybeteg tisztviselő lakik.
 CAESAR: *(A dárdát a sarokba állítja, aztán bukfencezik. Mindnyájan figyelmesen szemlélik.)*
 ÜBERMENSCH: Szegény, a szakma áldozata...
 TOLÓKOC SIS: Ó, ...
 ÜBERMENSCH: Nem neki való ez a mesterség, na meg hát egy kicsit üres is az ókor. Odaállítani valakit, hogy mutasson a jobb kezével, mint valami forgalmazó. *(Caesarra ügyet sem vetve körülsétál a szobában.)* Mein Herr! Itt a falon ezek a giccses mázolólmányok arra a gondolatra készítenek, hogy elhallgassam mindazt, amit különben a művészettörténetről szent kötelességemnek tartottam elmondani. A házi-

- gazda bizonyára, mint általában, ragaszkodik az efféle vackokhoz.
- TOLÓKOC SIS: (*mosolyogva*) Csak a tolókoksimhoz ragaszkodom és hogy valaki végre adjon magyarázatot az egészről...
- DISZKOBOL OSZ: (*közvetlen hangon*) Itt voltunk lenn, a... az...
- ÜBERMENSCH: Az alagsorban.
- DISZKOBOL OSZ: Igen, az alagsorban. Itt vagyok már ki tudja mióta. És most tavasz van, hát egy kicsit sétálunk. Megelégtünk a magányt, meg azt az unalmas mozdulatlanságot.
- TOLÓKOC SIS: Egy nyugalmazott személy számára az ilyen látogatás felér egy kirándulással. (*Töpreng.*) Úgy látszik, vagy megörültem, vagy igaz, amit mondanak... Jó lenne, ha most már bemutatkoznának. Gondolom, személy szerint.
- ÜBERMENSCH: Übermensch!
- CAESAR: (*Hirtelen fölpattan.*) Gaius Julius Caesar!
- DISZKOBOL OSZ: Diszkobolosz vagyok, így neveznek, de ez tulajdonképpen semmit sem jelent.
- CAESAR: (*Odalép a tolókoksishez.*) Ugye, ez a plebejus itt, alattunk, nem beszélő?
- TOLÓKOC SIS: Á, ... Mondom, hogy kedélybeteg ...
- CAESAR: Kedélybe ... kedélybeteg ...
- ÜBERMENSCH: Csak bukfencezzen nyugodtan, ön mégiscsak Caesar, nem?
- CAESAR: (*boldogan*) Gondolja?
- ÜBERMENSCH: Biztosítom róla.
- CAESAR: (*ellágyulva*) Pedig ... ha tudná ... mert egy Caesarnak is lehetnek álmái ...
- DISZKOBOL OSZ: (*Újból összekoccintja a poharakat.*) Nekem is voltak álmaim, én mindig ökölvívó szerettem volna lenni.
- CAESAR: (*mélázva*) Hát igen, hol van már a sport, az igazi isteni nagy tornák ideje. Hol van már a sport aranykora ...
- ÜBERMENSCH: De azért mi tudtuk csak becsülni igazán ...
- CAESAR: Kicsi korom óta titkon mindig bukfenceztem.
- DISZKOBOL OSZ: De nem vitte sokra ...
- CAESAR: Hogyan vihettek volna, hisz mindig leselekdedek utánam.
- ÜBERMENSCH: (*megértően*) Teljes mértékben osztom bánatát.
- CAESAR: Pedig, ha tudták volna ...
- ÜBERMENSCH: Igen: ha tudták volna.
- DISZKOBOL OSZ: Ha sejtették volna ...
- CAESAR: ... hogy ahányszor bukfencet vetek, mindig úgy érzem, álllok egy helyben és a föld kerül meg homlokom.
- ÜBERMENSCH: ... homlokom ...
- CAESAR: ... tarkóm ...
- DISZKOBOL OSZ: ... tarkóm ...
- CAESAR: ... hátam ...
- ÜBERMENSCH: ... hátam ...
- CAESAR: ... ülepem!
- DISZKOBOL OSZ,
- ÜBERMENSCH: (*kiáltva*) Ülepem! (*Pár másodpercnyi világfájdalom.*)
- DISZKOBOL OSZ: (*Annyira elbambul, hogy elejt egy poharat.*)
- TOLÓKOC SIS: (*Odagurul a pohárszékhez, és elveszi Diszkobolosztól a megmaradt kristály poharat.*) Hallja-e, maga sportember,

- hagyja már ezt a drága üvegneműt. Ennyire szomjas? No, segítsen. Csinálok valami itókát. Kérem azt az autoszifont. Ez, kérem, egy új találmány. Csak bele kell csavarni egy patronát...
- ÜBERMENSCH: *(mint akit kígyó csípett)* De uram, mi békés céllal...
 TOLÓKOCSIS: Na, nem kell félni, csak szódát csinál nagy céció nélkül. Mein Herr, ez nem olyan patron, amilyent ön ismer. Nézze csak! *(Becsavarja, sistergés.)* Na jöjjön közelebb, és adja ide azt a sötét flaskót.
- ÜBERMENSCH: Ezt a gömbölyút?
 TOLÓKOCSIS: Azt, meg azt a törpét is, a fehéret. Maga meg, Diszkobolosz úr, vagy hogy is mondjam, adja idebb azt a kézimixert, no... azt a rázófazekat.
- DISZKOBOLOSZ: Ez olyan, mint amilyenell Mainoiliszt, a hazug polihisztor-tont fejbe verte Aeszkuláp.
- CAESAR: A patikus?
 DISZKOBOLOSZ: A patikus. És azóta harangozik, cseng-bong az egész lepatnói part. Attól a fene nagy mozsártól.
- TOLÓKOCSIS: No, adja már!
 DISZKOBOLOSZ: Mondom, hogy nagyon fejbe vágta a patikus. *(Félenken nyújtja.)*
- TOLÓKOCSIS: No, mit fél. Eszem ágában sincs...
 DISZKOBOLOSZ: A patikusnak sem volt, és mégis hozzávágta a polihisztorhoz. *(Végre odaadja.)*
- TOLÓKOCSIS: No most jól figyelje meg: kétujjnyi Courvoisier, egy ujjnyi gin, három deci vermut, no most még coca-cola kellene, lökünk bele kicsi szódát *(sistergés, csilingelés, locsogás)*, fél liter dalmát vöröst, no és most bezárjuk, és rázza maga spontember, rázza, mint a vadállat. *(Átadja a rázóvödrot Diszkobolosznak.)* Mein Herr, ön pedig jöjjön velem. *(Előregurul.)* Ez a Diszkobolosz, ez ugye valami görög? *(Diszkobolosz himbálja a rázófazekat, mint ahogy a diszkoszt szokás dobás előtt.)*
- ÜBERMENSCH: *(Hátrasandít.)* Miron műve, a nagy Mironé.
 TOLÓKOCSIS: És mit keresnek a pincében?
 ÜBERMENSCH: Az az óvóhelyünk.
 TOLÓKOCSIS: Onról ezt nem kell külön elmondani, se arról a nagy orrú Caesarról.
- ÜBERMENSCH: Mein Herr! Mein Herr! Velem az utóbbi huszonöt év alatt nem beszéltek ilyen hangon.
 TOLÓKOCSIS: Milyen érzékeny.
 ÜBERMENSCH: Hogyne, amikor azt állítja, hogy nekem természetesen bujdosnom kell.
 TOLÓKOCSIS: *(Hátraszól.)* Hé, ez nem diszkosz, ezt nem lóbálni, hanem rázni kell!
- DISZKOBOLOSZ: Így? *(Zakatol, lötyög a fazékban az ital.)*
 TOLÓKOCSIS: Igen, így már jobb...
 ÜBERMENSCH: Én elhallgatom méltó felháborodásomat a *(Körülmutat.)* zsákmány minőségéről, ő meg...
 TOLÓKOCSIS: *(Nyugtatja.)* Nono, hát ilyen érzékenyek vagyunk, ilyen nagyon érzékenyek?
 ÜBERMENSCH: *(Rajtaütésszerűen őrjöngeni kezd, a földhöz vágja magát,*

és hempereg, rúgkapál, mint egy vásott gyerek. A többiek figyelmesen nézik.)

- CAESAR: Mintha bukfencezni akarna.
TOLÓKOCSIS: Nem hiszem.
DISZKOBOLOSZ: *(Közelebb jön.)* Fáj a hasa?
TOLÓKOCSIS: Dehogy ...
CAESAR: Bolhája van?
TOLÓKOCSIS: Nem!
DISZKOBOLOSZ: Úszni tanul?
TOLÓKOCSIS: Megsértettem.
CAESAR: Oh ...
DISZKOBOLOSZ: Aha ...
TOLÓKOCSIS: Pedig hát különben kedves fickó volt.
ÜBERMENSCH: *(Az utóbbit meghallja, és fülel, nem evickél már, csak mímeli.)*
TOLÓKOCSIS: Alapjában véve neki a zsákmány nem tetszik!
ÜBERMENSCH: *(Föhláll és békülékenyen.)* Hiába, átlát rajtam.
CAESAR: *(Odaugrik, és tisztítja a ruháját.)* Megörültem, hogy buk-
fencezni akar. Csakhogy ahhoz egy kicsit túl merev ...
ÜBERMENSCH: *(Tolókoocsishoz.)* Akkor, ugye, azt is tudja, hogy nekem
a legrosszabb ...
TOLÓKOCSIS: A legeslegrosszabb.
ÜBERMENSCH: A legeslegeslegrosszabb.
TOLÓKOCSIS: Nos?
ÜBERMENSCH: Idenézzzen! A pofámba!
TOLÓKOCSIS: Igen.
CAESAR,
DISZKOBOLOSZ: A pofájába!
TOLÓKOCSIS: Igen.
ÜBERMENSCH: *(Elpityeredve.)* Hát nem pökhendi és beképzelt pofám
van nekem?
TOLÓKOCSIS: Pökhendi?
ÜBERMENSCH: ... és beképzelt!
TOLÓKOCSIS: *(Elhajt.)* Á ...
ÜBERMENSCH,
DISZKOBOLOSZ,
CAESAR: *(Némán követik a kocsit.)*
TOLÓKOCSIS: Ez mesebeszéd. *(Megállnak, ő továbbhajt.)* Hogy pök-
hendi? Röhögnöm kell ...
ÜBERMENSCH,
DISZKOBOLOSZ,
CAESAR: *(szinte könnyörögve)* De egy kicsit, egy icipicit pökhendi ...
TOLÓKOCSIS: *(A hátuk mögé kanyarodik.)* Egy icipici pindurkát se! Ez
hazugság!
ÜBERMENSCH,
DISZKOBOLOSZ,
CAESAR: *(Egyszerre visszafordulnak.)* Hazugság ...
TOLÓKOCSIS: Übermensch barátunknak közöséges tucatarca van.
ÜBERMENSCH: Tucatarc?
TOLÓKOCSIS: Igen.
ÜBERMENSCH: *(Sírni kezd.)* Hát akkor én most már nem lehetek bol-

- dogtalan a pökhendi arcom miatt? Hát ezt is elveszi tőlem?
- TOLÓKOCSIS: Így valahogy van...
- ÜBERMENSCH: Akkor én most már egy senki vagyok?
- TOLÓKOCSIS: Egy közönséges nímánd.
- ÜBERMENSCH: De ha így csinállok? (*Grimaszol.*)
- TOLÓKOCSIS: Rosszul van?
- ÜBERMENSCH: Vagy ha így csinállok? (*Grimaszol.*)
- TOLÓKOCSIS: Ne röhögtesse!
- CAESAR,
- DISZKOBOLOSZ: (*Ahogy Übermensch grimaszol, egyre inkább derülnek, aztán kirobban belőlük a nevetés.*)
- ÜBERMENSCH: Akkor mi lesz velem?
- TOLÓKOCSIS: Semmi...
- CAESAR: (*Elkomolyodik, és odalép Tolókocsishoz.*) Nono, ezt már mégsem lehet.
- TOLÓKOCSIS: Hogy ne legyen vele semmi?
- CAESAR: Igen. Ezt mégsem lehet.
- TOLÓKOCSIS: De hisz eddig sem volt vele semmi... (*Csend.*)
- ÜBERMENSCH: (*Összeszedi magát, és már szégyenli, hogy őt egy Caesar menti.*) Ezekhez itt nekem semmi közöm. Mein Herr, a személyemről folytatott eszmecserét beszüntetem. Különben is mindenkiről megvan a véleményem.
- TOLÓKOCSIS: Ezt tudom becsülni.
- ÜBERMENSCH: Igen, Caesar stratégiája például mulatságos, ennek a görögnek pedig fogalma sincs a fajokról.
- TOLÓKOCSIS: És önmagáról mi a véleménye?
- CAESAR,
- DISZKOBOLOSZ: Igen, önmagáról!
- ÜBERMENSCH: (*elmélázva*) Azt szeretnék tudni, ugye? Hogy önmagáról mi a véleményem, ugye? (*Csend.*) Rólam senkinek se lehet véleménye, tehát NEKEM SE! Engem vallani kell!
- CAESAR: (*Tolókocsishoz.*) Igaza van uralom, egész közönséges... Rómából az ilyeneket száműztük, mert ha paszkvillusokat írtak rólunk, sohasem tudtuk kiszűrni őket a plebsz közül. Csupán azért, mert olyan közönséges teremtményei a világnak. (*Übermenschhez.*) Ön nem ír véletlenül verseket?
- ÜBERMENSCH: (*büszkén*) De igen!
- CAESAR: Hát nem megmondtam...
- ÜBERMENSCH: Figyelem! (*Szaval.*) Én vagyok a legerősebb / Trisztan vére / sas jegyében vívok harcot / a tökéletes tiszta fajta érdekében.
- CAESAR: Inkább énekelje, így rossz.
- ÜBERMENSCH: (*Éneкли.*) Én vagyok a legerősebb / Trisztan vére...
- CAESAR: Így is rossz.
- ÜBERMENSCH: (*elszontyolodva*) Mit vártak tőlem... poémát? Egy ulmi szabó hatodik gyereke vagyok, hát teltett nekem retorikára és stilsztikára?
- CAESAR: Ez a rossz benne, ez a rossz benne!
- ÜBERMENSCH: (*sértődötten*) Becsületes szabómester volt, és kikérem magamnak...

- CAESAR: Nem róla beszélék. (*Rámutat.*) Hanem a művészcéről. Hogy amikor *Übermensch*, akkor a legnagyobb profiművész. Amikor szorul a kárpca, akkor egyszerre valami kis ulmi szabó *amatőr* fia. Amatőrizmus! Te átkozott kételtű!
- TOLÓKOCSIS: (*Fejét válla közé húzza, és lassan elhajt.*)
- CAESAR: (*Gyanút fog.*) Hé, uram!
- TOLÓKOCSIS: Nem, nem!
- CAESAR: Unam, házigazdánk! Talán csak nem ön is... (*Csend.*)
- TOLÓKOCSIS: Nem, dehogy... Igazán nem! Én mindig, mindig tiszta, makulátlan műkedvelő alapon...
- CAESAR: Oh... Hát akkor műkedveljen nekünk.
- DISZKOBOLOSZ: Hadd lássuk!
- ÜBERMENSCH: Igen, most rajta a sor.
- DISZKOBOLOSZ: (*türelmetlenül*) Műkedveljen már!
- ÜBERMENSCH: A győztesé a szó. (*Kényelmetlen helyzet, feszült csönd.*)
- TOLÓKOCSIS: Azt nem lehet csak úgy... Hova gondolnak?
- ÜBERMENSCH: Én is énekeltem, akkor lehetett. Rajtam jó volt kuncogni.
- TOLÓKOCSIS: De ez más.
- CAESAR: No, ki vele!
- TOLÓKOCSIS: Mondom, hogy ezt nem lehet csak úgy...
- DISZKOBOLOSZ: (*Eddig rendszertelenül rázta az italt, de most tempósan csinálja, ezzel ad a jelenetnek egy bizonyos belső feszültséget.*) Raj-ta! Vagy-el-me-gyünk!
- TOLÓKOCSIS: (*meglepődve, sarokba szorítva*) No adja azt az italt, majd utána...
- DISZKOBOLOSZ: (*szembetűnő udvariassággal*) Tessék parancsolni, uram!
- TOLÓKOCSIS: Sorakoztasson fel itt négy poharat. Itt a pohárszéken.
- DISZKOBOLOSZ: Ezekből?
- TOLÓKOCSIS: Nem, azokból a nagyobbakból.
- DISZKOBOLOSZ: (*Felsorakoztatja a poharakat.*)
- ÜBERMENSCH: (*Oldalról fél szemmel szemlét tart a pohársor felett.*) A harmadik húzza be a potrohát! Negyedik kissé előre lépni!
- CAESAR: (*Segít a másik oldalról igazgatni a poharakat.*) Jó lesz?
- ÜBERMENSCH: Nem egészen, de maradjon.
- DISZKOBOLOSZ: Citrom kell bele?
- TOLÓKOCSIS: Nem! Így ni... Mindenkinek egy-két korty. Ott a szomszéd szobában a sarokban a hűtőszekrény. Hozzon jeget, maga Caesar!
- CAESAR: Mit?
- TOLÓKOCSIS: Jeget.
- CAESAR: (*Ijedten néz körül.*) De patríciusok! Jeget? Honnan?
- TOLÓKOCSIS: Menjjen, mein Herr!
- ÜBERMENSCH: Jawohl! (*Katonásan kimasíroz, aztán hozza a jeget egy csillogó jégvödörben.*)
- TOLÓKOCSIS: (*Mindenkinek pottyant a poharába egy-egy kockát.*) No tessék, uraim! (*Mindenki várja Tolókocsis szereplését.*)
- ÜBERMENSCH: Danke!
- CAESAR: Köszönöm!
- DISZKOBOLOSZ: Sose felejttem el! (*Mindnyájan az előtérbe vonulnak, ott felsorakoznak, és egy kicsit mindenki magában iszogat.*)
- ÜBERMENSCH: Akkor halljuk hát.

- CAESAR: *(Kis csend után.)* Itt az ideje!
- DISZKOBOLOSZ: Ne kéresse magát.
- TOLÓKOCSIS: Ne várjanak tőlem semmi kivételeset.
- CAESAR: No ne szerénykedjen!
- TOLÓKOCSIS: Mondom, én mindig tiszta műkedvelésből csináltam ezt...
- DISZKOBOLOSZ: Daloljon már!
- TOLÓKOCSIS: Nem vagyok én énekes, az érdemek embere nem ordibál!
- ÜBERMENSCH: Akkor szavaljon vagy táncoljon!
- TOLÓKOCSIS: Az a múlté, uram. A Pegazus abnalkoltatása nekünk túl nagy kiadás. A múzsák meg elkurvultak, és mindig részegek, folyton valami zagyvaságokat sugdosnak csak...
- CAESAR: Hát akkor?
- TOLÓKOCSIS: Igazán ragaszkodniak hozzá, hogy...
- DISZKOBOLOSZ,
CAESAR,
ÜBERMENSCH: Mód felett!
- TOLÓKOCSIS: Akkor kérem azt a cilindert. Meg azt a botot is. *(A kisasztal felé mutat.)*
- DISZKOBOLOSZ: *(Egy ugrással megelőzi a többit.)* Íme!
- TOLÓKOCSIS: *(Rutinos ekvilibrista mozdulatokat tesz, mutatja az üres kalapot, aztán megkavarja benne a levegőt a bottal, utána tarka kendőket húz elő belőle stb. stb. Mindnyájan elhűlve nézik.)*
- CAESAR: Fenséges!
- DISZKOBOLOSZ: *(Kikapja kezéből a kalapot, nézegeti, kopogtatja, és motyog valamit.)*
- ÜBERMENSCH: Igen, ez valóban komoly dolog. De ismerem ezeket a fogásokat. Szemfényvesztés az egész. Mi is mesterei voltunk az ilyesminek.
- CAESAR: Ugyan!
- DISZKOBOLOSZ: *(A kezébe nyomja a cilindert.)* No rajta!
- ÜBERMENSCH: Nem... én sohase tudtam, de voltak, akik tudták.
- CAESAR: Kik voltak azok a valakik?
- ÜBERMENSCH: Ismertem egy fél tucatot... Mind kitűnő szemfényvesztő volt... De hagyjuk ezt, inkább dicsérjük a házigazda készítményét. Mit szól hozzá, Caesar? Jó ez a koktél?
- CAESAR: *(roppant kedvetlenül)* Mit tudom én. Itattak velem már hatásosabb mérgeket is. De csak a török bántak el velem. Azok is csak azért, mert a történelemben, szerelemben és sakkban nincs visszalépés. Ne haragudjanak, uraim, lehet, hogy most plagizálok, de hát mit lehet tenni. Nekünk, nagyoknak, ez kötelességünk is.
- ÜBERMENSCH: Hogy érti ezt, Herr Caesar?
- CAESAR: A filozófusok nagy része azért töni a tollát, hogy olyanokat mondhasson, amivel mi ékeskedhetünk. Mi: *nagyok!*
- ÜBERMENSCH: Remek! Hogy nem jutott ez eszünkbe.
- CAESAR: Csakhogy ezt is meg lehet unni, egy szép napon már abban sem vagy biztos, hogy például a jó reggelt nem kérted-e valakitől kölcsön.
- ÜBERMENSCH: Pompás, extrém.
- CAESAR: Mert nehéz okosnak és nagynak lenni egyszerre...
- ÜBERMENSCH: Így voltak bizonyosan önök, rómaiak mindennel...

- CAESAR: Hogyan?
- ÜBERMENSCH: Gondolom az életben mindennel.
- CAESAR: Állj! A csatákat nekünk kellett megvívni.
- ÜBERMENSCH: Úgy, hogy mások gondolkodtak helyettük.
- CAESAR: A csata nem a filozófusok dolga. Ott a fegyver gondolkodik.
- ÜBERMENSCH: Mondja, Herr Caesar, igaz, hogy önök főleg asszonyok miatt háborúztak?
- CAESAR: Nem! Mi a háború miatt háborúztunk.
- TOLÓKOCISIS: Éppenséggel úgy, mint önök is, mein Herr!
- ÜBERMENSCH: De a történelem azt mondja, hogy a nagy csőrű Caesar akkor kakaskodott mindig a legjobban, ha valami jó tyúk volt kilátásban.
- CAESAR: Goromba elírás.
- DISZKOBOLOSZ: Én is azt hiszem.
- CAESAR: Mert a nő, az nő. Azért én mindig inkább bukfenceztem, mint öltém.
- ÜBERMENSCH: Nono. A történelem mégsem paszkvillus.
- CAESAR: Hogy nem az? (*Newet.*) Akkor miért kell mindig utólag kiigazítani? Miért kell helyesbíteni...
- TOLÓKOCISIS: Szóval, hát: nem éppen minden kor hagy maga után torzképet.
- CAESAR: Uram, ön inkább hallgasson.
- TOLÓKOCISIS: Mit?
- CAESAR: Hallgasson. Fogja be a száját.
- TOLÓKOCISIS,
ÜBERMENSCH,
DISZKOBOLOSZ: De Caesar!
- CAESAR: Neki itt van ez a gyönyörű masinája (*a tolókcocsira mutat*), és elégedjen meg vele, én az ő helyében nem favorizálnám annyira a mai történelmet. Elvégre, mi köze hozzá. Megcsináltam, és kész. A más dolga az, hogy miként írja.
- ÜBERMENSCH: De Caesar?
- CAESAR: Nagy kutya lehet ám ez (*rámutat Tolókcocsira*), ha neki ilyen masinája van. (*A közhangulat irányt változtat, mindenki Tolókcocsist nézi.*)
- ÜBERMENSCH: Úgy nézem, elég komótos jánmű...
- DISZKOBOLOSZ: Hajtson már egy kicsit...
- CAESAR: És milyen szépen muzsikál, ha megy...
- ÜBERMENSCH: Nem muzsikál, hanem istenien nyikorog...
- CAESAR: Mondom, hogy nagy kutya lehet, és mi csak dumálunk, dumálunk.
- TOLÓKOCISIS: Hát Caesar, hogy maga milyen nagy szélhámos!
- CAESAR: Miért?
- TOLÓKOCISIS: Olyan remekül elterelte a szót Kleopátráról.
- CAESAR: (*Kényelmetlenül érzi magát, aztán odaguggol Tolókcocs mellé, és bizalmasan beszélget vele.*) Mondja, uram, mit mesélnek manapság rólunk?
- TOLÓKOCISIS: Hogy az a kis ringyó nagyon csőbe húzta.
- CAESAR: (*Lerogy.*) Szóval ezt mesélik.

- ÜBERMENSCH: (*Vérszemet kap.*) Akkor kezdjük előlről. Hogy is volt az azokkal a nőekkel, Caesar?
- DISZKOBOLOSZ: Addig én csinállok még egy koktélt. (*A pohárszékhez megy — csinálja.*)
- CAESAR: Ugyan, patríciusok! Volt belőlük, mint sivatagban homok.
- ÜBERMENSCH: De mégis... (*Izgulni kezd.*) Mégis, mondjon valami bővebbet róla...
- CAESAR: (*Sír.*)
- ÜBERMENSCH: Nono... hát ne sírjunk mindjárt, tudom, hogy ideges, meg azt is tudom, hogy végül is megbicskálták, de hát hány éve annak.
- CAESAR: A kakukk-népség!
- ÜBERMENSCH: A dög kakukk-népség!
- CAESAR: Befészkeltek magukat.
- ÜBERMENSCH: (*Segít sírni.*) Mert ilyenek a kakukkok.
- CAESAR: Befészkeltek magukat az én borospincéimbe, az én kincstáramba és az én Kleopátrámba.
- ÜBERMENSCH: Die Schweine!
- CAESAR: Igen: Schweine. Pedig előttem úton-útfélen megvetették az olajbarna egyiptomi asszonyt: hogy az bűzlik reggelenként, ha felébred, nincs jó szaga, mint a mi római asszonyainknak.
- TOLÓKOC SIS: És igaz volt?
- CAESAR: Igaz.
- DISZKOBOLOSZ: No és?
- CAESAR: Hogyhogy: no és?
- DISZKOBOLOSZ: Álmlában minden ember bűzlik. (*Rázza az italt.*) A bőre így védekezik a rovarok ellen. Az egyiptomiakról ne is beszéljünk.
- CAESAR: (*Főláll, csodálkozik.*) És ők ezt tudták! Ők tudták! Engem rászedtek, emberek, rászedtek!
- ÜBERMENSCH: (*Félre vonul, és csendesen szírog.*)
- CAESAR: Így fészkeltek be magukat az én elhanyagolt Kleopátrám bizalmába. És mondd, te, barman, a férfi is bűzlik éjjel?
- DISZKOBOLOSZ: A férfi az berúg, és akkor nem lehet tudni, hogy a bőre belülről vagy kívülről bűzlik.
- CAESAR: (*roppant elégedetten*) No lám: a férfi! Attól menekülnek a szúnyogok, mert az férfi. (*Felfigyel Übermenschre.*) Mi az, cimbora?
- ÜBERMENSCH: (*Legyint.*)
- CAESAR: (*Odamegy.*) Hallotta a pincért az imént...
- ÜBERMENSCH: Engem is rászedtek.
- CAESAR: Ugyan, ne pilledjen úgy el, elvégre mi férfiak!...
- ÜBERMENSCH: Mert nekem is azt mondták, hogy csak a Gretchenek meg a Hildák a jó szagúak, a többi fajta bűzlik. És én a többi fajtát az egész háború alatt nem báá...
- CAESAR: Ők meg bááántották, a gazemberek. (*Együtt sírnak.*)
- ÜBERMENSCH: Pedig de sok szép banna franciát, fekete szerb lányt, csatnó szóke muzika asszonyt láttam... És nekem csak a pulykatojás volt a szabad. A szeplős Hilda...
- TOLÓKOC SIS: Nono! Nono! (*Szigorúan megfenyegeti.*)
- ÜBERMENSCH: (*Szégyenlősen elfordul.*)

- CAESAR: *(Tapsol.)* Pincér, italt!
- DISZKOBOLOSZ: Osszuk meg a munkát, imperátor. Rázza most maga egy kicsit ezt az italt.
- CAESAR: *(Erélyesen visszautasítja a rázófazekat.)* Én csak iszom, nem rázom.
- DISZKOBOLOSZ: *(Tolókocsishoz.)* Hacsak teheti, mindig megszegi a szavát.
- TOLÓKOCSIS: Hogyhogy?
- DISZKOBOLOSZ: Odalent megegyeztünk, hogy minden munkát szépen, demokratikusan megosztunk, de ő, hacsak teheti, ellentmond.
- TOLÓKOCSIS: Tudni kell vele bänni. Ő mégis a nagy Caesar!
- DISZKOBOLOSZ: Ez igaz, de hogy lett NAGY?
- TOLÓKOCSIS: Hát Róma népe...
- DISZKOBOLOSZ: Fityfenét: Róma népe. Ez a disznó kinevezte magát nagy-nak. És ha rájön néha a bolondéria, akkor semmit sem csinál, csak: *nagy!* *(Önt a poharakba.)* Na tessék, uraim, igyunk! *(Mindnyájan fogják a poharukat, koccintanak, Diszkobolosz elsőnek hajtja le. Ahogy lenyeli, megmeregvedik, kimered a szeme, akkor odaugrik a pohárszékhöz, kezébe veszi a diszkoszt, és veszettül lóbálja.)*
- TOLÓKOCSIS: Ne, ne, az istenért! Itt nekem ne dobálózzon.
- ÜBERMENSCH: Hát így a fejébe ment a koktél?
- DISZKOBOLOSZ: *(Egyszerre elhervad.)* Nem tehetek róla, mindig ezzel dop-pingoltak torna előtt.
- ÜBERMENSCH: *(Ő is lehajtja az italt, és most ő merevedik meg. Eldobja a poharat, és visszamašíroz talpzatára.)*
- CAESAR: *(Bambán követi.)* Mi baja, mi baja? Nem kukorékkolt még az első kakas!
- ÜBERMENSCH: *(eszélősen)* Úgy kívánom! *(Végtelen sóvárgás.)* Megőrülök nélküle...
- CAESAR: Lassabban a testtel, kolléga! Nem kell így megfeszíteni a pici cérnákat ott belül. Inkább vigyázzon az idegeire. Nincs idegorvos kéznél.
- ÜBERMENSCH: *(Oda se hallgat, tovább folytatja.)* Csak egy icipicit, mert végem van.
- CAESAR: Kolléga, kolléga!
- TOLÓKOCSIS: Mi baja?
- ÜBERMENSCH: Nem tehetek róla. Rászoktattak, éveken keresztül, és most nagyon hiányzik.
- TOLÓKOCSIS: No, bökje már ki!
- ÜBERMENSCH: Ha megtenné nekem, mein Herr, nagyon hálás lennék!
- TOLÓKOCSIS: *(egyre idegesebben)* De mit, de mit?
- ÜBERMENSCH: Onnan, lentről, mintha a mélyből kapaszkodna fel hozzám, és akkor egy kicsit megsimogatná a lábam, a csizmám, jaj, az a simogatás nagyon jólesne.
- TOLÓKOCSIS: *(Felháborodva félrehajt.)* A fene egye meg!
- ÜBERMENSCH: *(Tovább őrjöng.)*
- TOLÓKOCSIS: *(Tanakodik, aztán odainti az ámuló Caesart, sugdolózik vele, végül hangosan megjegyzi.)* Érti, ugyebár, hogy nekem roppant kényelmetlen lenne, kúszni előtte...
- CAESAR: Bízva rám, uram. *(Odamegy Übermensch elé, lehever*

- előtte, aztán lassan felkúszik a talpazatra, és simogatja Übermensch csizmáját.)*
- ÜBERMENSCH: *(A gyönyör kiül arcára.)* Ez az! Ez az! Jaj, de jól csinálja, Herr Caesar!
- CAESAR: Majd szóljon, ha elég!
- ÜBERMENSCH: Még egy kicsit, kérem, még csak egy egész kicsikét.
- CAESAR: *(Serényen simogatja tovább.)* Nem nehéz ez, csak hogy hemperegni kell hozzá...
- ÜBERMENSCH: *(Egész megnyugszik.)* Jó, köszönöm. Most már elég lesz. Csak azt mondja meg, Herr Caesar, hogyan revanzsálhatom határtalan kedvességét.
- CAESAR: *(Sunyít.)* Majd mindjárt elmondom... Azonnal... Pincér, ne kókadozz, hanem hozz egy kis italt, de valami erőset.
- DISZKOBOLOSZ: *(Felriad.)* Mit?
- CAESAR: Italt! Erőset!
- DISZKOBOLOSZ: De én nem tudom, hogy melyik itt az erős, az imént úgy találomra öntögettem őket össze.
- TOLÓKOC SIS: *(Odagurul a pohárszékhöz.)* No majd én... *(Önt egy gint neki, egy nagy talpas pohárba.)* Tessék, Caesar barátom!
- CAESAR: *(Übermenschhez.)* Ehhez nem árt jól berúgni...
- ÜBERMENSCH: *(Figyelmesen nézi.)* Igen.
- CAESAR: Hogy ne szégyelljem magam a tömeg előtt. Hogy ne legyen trémám.
- ÜBERMENSCH: *(Mosolyog.)* Ó!
- CAESAR: *(Kiissza, önt még egyet magának, azt is kiissza.)* No így! Most segítsen fel, oda, arra a székre.
- ÜBERMENSCH: Le talál esni...
- CAESAR: Majd a tömeg felemel.
- ÜBERMENSCH: De itt nincs senki, rajtunk kívül.
- CAESAR: *(megrökönnyödvé)* Én az előbb simogattam a csizmáját, lecsókoltam róla a port, maga meg nem akar tömeg lenni.
- ÜBERMENSCH: Ó, szóval én?
- CAESAR: Hát, persze. No, segítsen fel, mert már eléggé megfogott ez a lötty.
- ÜBERMENSCH: *(Felsegíti az asztalka melletti székek egyikére.)* No, most mi a dolgom?
- CAESAR: Várjon, még nem jelentem meg. Majd ha megjelnek, akkor örjögjön...
- ÜBERMENSCH: De hogy csináljam?
- CAESAR: Mint az előbb, amikor simogattam a csizmáját, úgy valahogy. És közbe kiáltozza: Imperátor! Imperátor! Ave Caesar!
- ÜBERMENSCH: Nem tudom, hogy menni fog-e.
- CAESAR: Majd segít a barman is. Hé, garçon! Jöjjön, segítsen a tömegnek!
- DISZKOBOLOSZ: Megyek, mert felette érdekel, milyen szónok is ez a Caesar.
- CAESAR: Mondom, én még nem jelentem meg, de már lehet kiabálni.
- TOLÓKOC SIS: *(Odahajt, és buzgón kiabál.)* No gyere, gyere, gyere, a jelmondatokkal: Caesar — szabadság! Caesar — igazság!

- Caesar — vasutak! Caesar — gyáarak! Caesar — egyenlőség!
- CAESAR: *(Az utolsó jelmondatnál lezuhan a „tömegbe”, Übermensch és Diszkobolosz lassan visszaemelik a székre.)*
- ÜBERMENSCH: *(Sugdolózik Caesarral, aki roppant lemondó arccal bólogat, aztán odaléptet Tolókocsishoz.)* Elég volt a felségsértésből, érti?
- TOLÓKOCISIS: Rendben van, akkor én a tömeget megvetem. Ne számtsanak rám!
- ÜBERMENSCH: *(Ironikusan utánozza Tolókocsist.)* Vasutak, igazság, egyenlőség...
- DISZKOBOSZ: Halljuk Caesart! Halljuk az Imperátort!
- CAESAR: *(lemondóan)* Mindig így szokott ez lenni...
- ÜBERMENSCH: Nincs semmi baj, előlről kezdjük!
- CAESAR: Barman, kérek még egy konty italt!
- DISZKOBOSZ: *(Futva hozza a flaskót.)* Itt az egész palack. Egy imperátor ne aprózza el az ilyesmit!
- CAESAR: *(megilletődve)* Ugye ne? *(Amíg iszik, tartják, hogy le ne zuhanjon.)*
- ÜBERMENSCH: Hogy lehetne megoldani, hogy tartósan fönnmaradjon és ne kelljen fogni?
- DISZKOBOSZ: Én is ezen rágódom.
- ÜBERMENSCH: Körül kellene támogatni...
- DISZKOBOSZ: Vagy kikötözni, mint az árbocot.
- ÜBERMENSCH: Mert nagy fene test.
- DISZKOBOSZ: Az még hagyján, de az előbb az arcomba lehelt, és majd összeestem...
- ÜBERMENSCH: Egy Caesart azért mégsem lehet kikötözni...
- DISZKOBOSZ: És mivel támogatnánk körül?
- ÜBERMENSCH: *(Legyint.)*
- DISZKOBOSZ: Elvegyem tőle a palackot?
- ÜBERMENSCH: Azt hiszem, eleget ivott.
- DISZKOBOSZ: Hé, Imperátor!
- CAESAR: *(Teljesen elaléltan.)* Miért nem hullámszik a tömeg?
- DISZKOBOSZ: Mert téged támogat.
- CAESAR: Miért nem üvöltözik örömeben a nép?
- ÜBERMENSCH: Túl nehéz, kedves Caesar, elhízott.
- CAESAR: Hát akkor kinek tartsam én a beszédet? *(Eldobja a palackot.)* Üres!
- DISZKOBOSZ: Hát már megjelent?
- CAESAR: Még nem, de...
- DISZKOBOSZ: Akkor ne is jelenjen meg.
- ÜBERMENSCH: Mert az nekünk külön megerőltetést jelent.
- CAESAR: De én ragaszkodom a beszédemhez!
- ÜBERMENSCH: Így nem sokra megyünk.
- DISZKOBOSZ: *(Tolókocsishoz.)* Mondja, nincs magának valami használható ötlete?
- TOLÓKOCISIS: Hogy aztán felségsértéssel vádoljanak! Még mit nem!
- DISZKOBOSZ: Nono, hát maga a Caesar helyében hogyan reagált volna, ha vasutat meg gyárat kért volna a tömeg?
- ÜBERMENSCH: Meg egyenlőséget!
- DISZKOBOSZ: Lássá be, hogy ez hülyeség volt.

- ÜBERMENSCH: Különben Caesar már nem is haragszik.
 DISZKOBOLOSZ: Részeg!
 ÜBERMENSCH: És ha tudná, milyen nehéz.
 TOLÓKOCSIS: Nem én raktam fel.
 ÜBERMENSCH: Legyen már egy kis belátással. És önnek biztosan komolyabb tapasztalatai vannak az ilyesmiben.
 TOLÓKOCSIS: Nem mondom, hogy nincs.
 ÜBERMENSCH,
 DISZKOBOLOSZ: Hát akkor?
 TOLÓKOCSIS: Van egy kitűnő módszer nálunk, nagyon jól bevált. Csak van egy komoly hátránya is.
 ÜBERMENSCH: Egyelőre csak állítsa ezt a dögöt a saját lábára. Palacsintává nyom, ha nem tesz valamit.
 DISZKOBOLOSZ: No ki vele!
 TOLÓKOCSIS: A mi módszerünknek az a baja, hogy nem lehet vissza csinálni.
 ÜBERMENSCH: Hogyhogy?
 TOLÓKOCSIS: No majd elmondom. Úgy állíthatod talpra, hogy elhited vele: ő ott remekül tud állni, és hogy soha nem zuhan le. A fonákja ennek az, hogy aztán, amikor elhitte, nem lehet leszedni az istenért se. Mintha odanőtt volna.
 ÜBERMENSCH: Tőlem akár egy örökkévalóságig is állhat.
 TOLÓKOCSIS: Persze, mert nem az ön széke...
 DISZKOBOLOSZ: Nem bírom tovább! (*Elengedi.*) Nem vagyok én súlyemelő!
 ÜBERMENSCH: Segítsen, segítsen! Megint lezuhan.
 TOLÓKOCSIS: (*fennhangon, ünnepélyesen*) Caesar, te nem félsz a magasságtól, te a saját lábadon is meg tudsz állni ott fenn!
 CAESAR: (*Kihúzza magát.*) Ez már beszéd! Félre innen, gaz plebejus!
 ÜBERMENSCH: (*Fellélegzik, ott hagyja.*) Ez az a fonák helyzet, amikor még örülsz is, ha lepecskondiáznak.
 CAESAR: No most megjelenek! Tömeg, halld a szavam! (*Előrenyújtja karját, mintha áldását adná a népre.*) Halld az én cézári szavam! (*Egy másik hatásos pózba vágja magát.*) Én, Julius Gaius Caesar... (*Elakad.*) Népem: én... (*egyre bizonytalanabbul*) Caesar ígéri, hogy... (*Könyörgő pillantást vet a körülötte levőkre.*) Ígérem a népemnek, hogy... No, segítsetek már! (*Diszkobolosz és Übermensch elfordul, Tolókocsis közelebb jön.*) Segítsen!
 TOLÓKOCSIS: (*Súgja.*) Vasutak! Gyáarak!
 CAESAR: Én, Julius Gaius Caesar, ígérem Róma népének, hogy a lehető legrövidebb időn belül vasutakat, gyáarakat építek! (*Mint akit kígyó csípett.*) Caesar, ez államcsíny!
 ÜBERMENSCH:
 DISZKOBOLOSZ: Ez hülyeség, Caesar!
 TOLÓKOCSIS: (*Tovább súgja.*) Egyenlőség!
 CAESAR: Egyenlőség!
 ÜBERMENSCH: Caesar, én téged leütlek.
 CAESAR: (*bocsánatkérően*) Nézzétek, rajta kívül senki se akart segíteni nekem.
 ÜBERMENSCH: Gyere le, Caesar, mert gépfegyverrel szedlek le!

- CAESAR: Róma! Hozzád beszélek! A germánok újból fenyegetőz-
nek!
- ÜBERMENSCH: Hallod-e, Caesar, én baráti jobbjomat nyújtom, de azon-
nal gyere le!
- CAESAR: A római birodalmat csak a fejlett gyáripár, a tökéletes
vasúthálózat és az egyenlőség mentheti meg a germánok-
tól!
- TOLÓKOCSIS: *(Röhög a markába.)*
- ÜBERMENSCH: *(Észreveszi.)* Hát így bánik a vendégeivel? Szégyellje
magát!
- TOLÓKOCSIS: Igazán ne haragudjanak, elvégre emberi dolog. Önre is
rájött az imént az a különös nosztalgia vagy mi, aztán
Caesarra is, hát én se vagyok különb, én is megkívántam
azt, amit éveken át tettem és tettek velem.
- ÜBERMENSCH: *(ellágyulva)* Végre szót értünk.
- DISZKOBOLOSZ: Mi legyen az imperátorral?
- TOLÓKOCSIS: Semmi. Hívja meg egy italra.
- ÜBERMENSCH: Remek. Caesar, jöjjön le egy pohárkára hozzánk.
- CAESAR: *(Fiatalosan leugrik.)* Egy pohárkára? Az előbb azt mond-
ták: egy Caesar ne aprózza el az italt.
- DISZKOBOLOSZ: Az az ókorban volt, kérem, most már nem illik annyit
vedelni.
- CAESAR: Hát mit illik?
- ÜBERMENSCH: Iszogatni és csevegni.
- CAESAR: Hát akkor én iszogatok.
- ÜBERMENSCH: Igen, és csevegni fog.
- CAESAR: De jó emberek, látják, hogy milyen szűkszavú vagyok.
A Rubiconnál is csak három szót mondtam... Mi a fe-
nét mondhatnék most?
- ÜBERMENSCH: Három szót... Demagógia.
- CAESAR: Háromna futotta...
- TOLÓKOCSIS: Nem volt kéznél valami jó narrátor.
- CAESAR: Jobbnak láttam hallgatni.
- DISZKOBOLOSZ: *(Italokat önt, és csóválja a fejét.)* Különös fickó vagy te,
Caesar!
- ÜBERMENSCH: Azt mondja, hogy azért lett okos a történelem színe
előtt, mert legbelül annyira korlátolt volt, hogy nem
ment vélekedni.
- DISZKOBOLOSZ: Két évvel ezelőtt valami Marcus Aureliusszal voltam egy-
bezárvva, az is pont ilyen volt.
- ÜBERMENSCH: Haha, az Aurelius...
- DISZKOBOLOSZ: Mondja, Caesarom, azt is megszurkálták?
- CAESAR: *(Ásít.)* Nem ismertem, de könnyen meglehet...
- DISZKOBOLOSZ: *(Kiosztja a poharakat.)* Nos, ez a Marcus mindig a lo-
vával volt felakadva. Hogy ahhoz senki ne közelítsen.
Később megtudtam egy gall legionáriustól, hogy miért
ilyen csiklandós ez a császár a lovára. Az eredetit ugyanis
a dákok ledarálták szaláminak.
- CAESAR: Az lehetetlen. A szaláminba számarhús kell...
- ÜBERMENSCH: Akkor ezek a dákok biztosan truccból darálták le a
lovat.
- DISZKOBOLOSZ: Nekem olyan mindegy. Különben is nálunk Athénben ez

egészen másként volt. Ott, ha valakinek volt egy kis kapcsolata Zeusz kisisteneivel, azt beengedték a Hádeszbe, és válogathatott a frissen mészárosolt lovak között.

TOLÓKOCSIS:
DISZKOBOLOSZ:

No fene.
Csak akkor volt baj, ha huzamosabb ideig nem volt vágás. Gondolom: háború. Akkor megbüdösödött a hús. És akkor aztán sarkig nyitották a Hádeszt, szupermarketet csináltak belőle, így van ez mindig. Ha бүdösödni kezd a portéka, akkor nyissuk szélesebbre a demokrácia kapuját.

TOLÓKOCSIS:
DISZKOBOLOSZ:
TOLÓKOCSIS:
DISZKOBOLOSZ:

Nono! Vigyázat!
Én is demokrata vagyok, tudom, hogy van ez.
Csak azt mondtam: vigyázat!
Nézze: a nép olyan, hogy akkor, még ha a saját orra előtt is rothad az a vallami, boldogan szagolja, mert ő így demokráciát gyakorol.

TOLÓKOCSIS:

(Zavartan köhécsel.) Hát igen... az ókor. Igen, igen. Csupa búz és csupa szépség.

CAESAR:

Ez a mód, ugyebár... (Mereven nézi a tolókcocsi.) Ez az, ami már rég csak emlék... Vagy már az se. (Közlebb lép a tolókcocsihoz, nézegeti, simogatja.) És az ember, ugyebár, ezt a múltat csak nagy ritkán szedi elő. Ez viszont (a kerékre mutat), ez viszont, lám, egész más.

TOLÓKOCSIS:

(Zavartan.) Ez egy... egy közönséges tolókcocsi.

CAESAR:

De finom egy masina.

TOLÓKOCSIS:

A megfáradt embernek...

CAESAR:

És úgy megy, mint egy harci kocsi, csak békébben.

ÜBERMENSCH:

(Ő is nézegeti a kocsi, simogatja.) Nekem is tetszik módfelett...

DISZKOBOLOSZ:

Ha nekünk ilyen lenne.

TOLÓKOCSIS:

Hagyják már!

CAESAR:

Őn biztos nagykutya volt, ha ilyet kapott...

TOLÓKOCSIS:

Hogyhogy nagykutya? Ugyan kérem!

ÜBERMENSCH:

Igazán nem panaszkodhat, önnek aztán összehordtak mindent...

TOLÓKOCSIS:

Igyekeznek könnyíteni, ez igaz...

ÜBERMENSCH:

Uram (egész bizalmasan), uram, ne haragudjon, valami apróságot szeretnék kérni öntől.

TOLÓKOCSIS:

Csak semmi politika!

ÜBERMENSCH:

Á, dehogy! Vallami apróságot...

TOLÓKOCSIS:

Nos?

ÜBERMENSCH:

Egy tüt kérek csupán...

TOLÓKOCSIS:

Egy tüt?

ÜBERMENSCH:

Varrni akarok!

TOLÓKOCSIS:

De, mein Herr!

ÜBERMENSCH:

Varrni!!!

TOLÓKOCSIS:

Nem értem.

ÜBERMENSCH:

Egy hatalmas nagy szakadást bevarrni...

TOLÓKOCSIS:

(Kacag.) Egy tüt! Na vegye, itt van a kabátgalléromban.

ÜBERMENSCH:

(Kiveszi a gallérból, és a sajátjába tűzi.) Nem is gondolja, mit jelent ez nekem, egy egész vagyont.

- CAESAR: *(Addig piszmoz a tolókcsi kerekénél, míg egyszercsak kiengedi belőle a levegőt.)*
- TOLÓKOCSIS: Mi a fenét csinált vele!
- CAESAR: Hát ebben levegő van?
- TOLÓKOCSIS: Most már hál' istennek megbizonyosodott róla.
- CAESAR: Egy ilyen nagykutya, és levegőn kocsizik . . .
- ÜBERMENSCH: Ez, kérem, Herr Caesar, azért van, hogy ne rázzon.
- CAESAR: *(Meglöpdök.)* Akkor: bocsánat.
- DISZKOBOLÓSZ: Látom, itt lehet kéregetni. Én például azt a fazekat vin-ném el. *(A cilinderre mutat.)*
- TOLÓKOCSIS: A cilinderem? *(Nagyot nevet.)* Minek?
- DISZKOBOLÓSZ: A fejemre. Meg úgy mókáznék vele.
- ÜBERMENSCH: Adja oda neki, mein Herr.
- TOLÓKOCSIS: Hát vigye.
- CAESAR: *(Kinyitja a fegyverszekerény ajtócskáját, és kiszedi belőle a fegyvereket.)* Nekem csak ez kell.
- TOLÓKOCSIS: De Caesar!
- CAESAR: A napokban visszahozom . . .
- TOLÓKOCSIS: Caesar, megőrült?
- CAESAR: Hogy velem mindig felakad . . .
- TOLÓKOCSIS: *(békülékeny hangon)* De ugye visszahozza?
- DISZKOBOLÓSZ: Mielőtt elfelejteném: ezeket a nyalókákat *(a pohárszékeről összeszedi őket)* el ne dobja. Majd én eljárok érte, hogy kárba ne vesszen.
- TOLÓKOCSIS: Miért még?
- CAESAR: *(Egy flaskót rejt a tógája alá.)* Én azt hiszem, itt az ideje, hogy menjünk.
- ÜBERMENSCH: Igen, megyünk, de maga a mi emberünk!
- DISZKOBOLÓSZ: Biztosítom róla, hogy hamarosan visszatérünk.
- CAESAR: Mert önnel aztán lehet beszélgetni.
- ÜBERMENSCH: Pontosan így van. Önnel lehet beszélgetni.
- CAESAR: Azért a kicsi levegőért pedig igazán nem kellene nehez-telnie. Jó, hogy nem a lábából engedtem ki.
- TOLÓKOCSIS: De biztosan eljönnek?
- CAESAR: *(Fölkapja a dárdáját meg a talapzatot.)* Ave! *(Iszkol ki-felé.)*
- ÜBERMENSCH: *(Tiszteleg.)* A tűt sohasem felejttem el. Most pedig, mein Herr, egy civil jó éjszakát!
- DISZKOBOLÓSZ: A diszkoszt itt hagyom, majd a következő alkalommal megtanítom dobálni.
- TOLÓKOCSIS: Nagyszerű.
- ÜBERMENSCH,
CAESAR,
DISZKOBOLÓSZ: Jó éjszakát!
- TOLÓKOCSIS: Jó éjszakát és a viszontlátásra! *(Mindnyájan el.)* Nahát, ez lett a végzetem: kiengedték az egyik kerékből a le-vegőt, és befogadtak maguk közé. Ez lett a végzetem.

eszmélet

a mai jugoszláviai magyar költészet antológiája

a verseket válogatta és az előszót írta: végel lászló

Tagadhatatlan, hogy minden jelentős költészet komoly próbaköve, hogy miként és milyen szinten viszonyul a világhoz, a jelen nagy kérdéskomplexusaihoz és az emberi sors *adott* és *örök* kérdéseinek szintetikus felismeréséhez. Sőt mondhatjuk azt is, hogy minden költői törekvés azon áll vagy bukik, hogy észre tudja-e venni ezeket a követelményeket.

A költő mindig kérdéseket tesz fel, az időhöz, de nem az elvont időhöz, hanem a korához. Egyetlenegy költészet sem született meg még koron kívül. Ugyanakkor természetesen az is igaz, hogy a kor nem lehet a költő szemében izolált egység, hanem egy végtelennek a szerves része. A költő tehát *a végtelen és a meghatározott előtt áll egyszerre*. Esetében a végtelen és a meghatározott összhangban van, illetve viszonyban látja őket, függetlenül attól, hogy saját alkotói temperamentuma, világnézete e viszony melyik mozzanatát tudja értékesebbnek, eszményibbnek látni.

S ugyanakkor eme egység előtt sem lehet a költő elszigetelt szubjektum, amely választ. Nagyon fontos, hogy a költő ebben az egységben benne van, és ez mélyen meghatározza a költő egzisztenciáját. A költő egzisztenciális kérdése tehát rendkívül bonyolult, s ha nem tud kellőképpen tájékozódni, akkor könnyen az egyik vagy a másik véglet szakadékába bukhat. Ezzel kapcsolatban figyelemreméltó az a két véglet, amely az európai költészetben megtalálható: az egyik a közösségi létben feloldódó szubjektum, amely sokszor megreked az egyszerű kis agitkáknál, a másik pedig a vákuumban elsüllyedő szubjektum, amely ugyancsak agitkákat ír, csak nem a közösségről, hanem önmaga hipertrofált és izolált énjéről. Nem szabad, hogy megtévesszen bennünket e kettő közti technikai különbség, hisz ez a különbség ugyanazon a misztifikáción alapul: a technikai misztifikáción; az egyik a közösség hiánya miatt ad a nyelvnek kizárólagos jogosultságot, a másik pedig a közösségben való elveszés miatt szintén a nyelvnek ad kizárólagos jogosultságot azzal, hogy megfosztja azt a szubjektív alkotó szellemtől. Verbalizmusról van szó mindkét esetben!

Ez a példa remélhetőleg érzékelteti a mai költő bonyolult helyzetét. Természetesen, ez a helyzet sohasem volt könnyű. Am a mai világban a termelési viszonyok végső specializációja folytán ez a helyzet sokkal ködösebbé vált. Ebből a specializációból eredő különböző apologetikus eszmék és ember

torzulások komoly fékeket jelentenek az előtt, hogy a költő váteszi szerepben, ösztönszerűleg felfedje korához való viszonyának döntő elemeit. Az a kérdés, amit Hegel vetett fel, mármint hogy „minden, ami emberi, érzés, ismeret, megismerés, ösztön, akarat — amennyiben emberi és nem állati, gondolkodást tartalmaz...”, egyre aktuálisabb lesz. Természetesen a világ belső értékrendjének egy ilyen felborítása nem vezet szükségszerűen a bukás felé. Ugyanaz a termelési viszony, amely előidézte e tendenciát, sajátos módon felvetette azokat a világnézeti kérdéseket is, amelyek ezeket a tendenciákat segítenek tisztábban látni. Korunkban ez a marxizmus. Ám azt is meg kell jegyezni, hogy a marxizmus elmélete maga sem vonhatta ki magát az ilyen tendenciák alól, vagyis tudatunk újra csak nem lett független a létünktől. Példa erre a marxizmusban, illetve a marxizmus neve alatt előforduló dogmatikus megnyilvánulások, amelyeknek az emberellenességét nem lehet tagadni, s amelyek újra csak azt bizonyítják, hogy a költő nem kapott az elmélettel kész receptet a történelmi eszmélésre, hanem csak egy olyan lehetőséget, amelyet szüntelenül alkotva megismerni kell.

Ezek után teljesen érthető az európai költészetben mutatkozó irányzat, amely szerint a költő nem őstehetség a szó megszokott értelmében, hanem gondolkodó lény, akinek a már említett hegeli igény minden törekvésében jelenvaló tény kell hogy legyen. Ezúttal nem firtatjuk azt a kérdést, hogy ez az intellektualizmus milyen deformációkon eshet át, csak megjegyezzük, hogy paradox módon sokszor a gondolkodás sem kerülhette ki a megtévesztett tudat kelepcéjét, és ezáltal maga is üres, értelmetlen formai-technikai játékká züllött, amely végső fokon nem is a gondolkodást, hanem a technicizmus költészeti ekvivalensét, a misztikus formalizmust juttatta érvényre.

Ez a vázlatos körkép azért fontos, hogy megértsük azokat a követelményeket, hiányosságokat, eredményeket, amelyek költészetünk vizsgálatakor jelentősek és evidensek. Ha sajátos helyzetétől elvonatkoztatva vizsgáljuk költészetünket, akkor az a lemaradás, amelyet tapasztalunk, rendkívül élesen vetődik fel. Sőt, ha költészetünk átlagát, azt a standardot vizsgáljuk, amely minden jó költészet büszkesége lehet, akkor ez a lemaradás siralmas. Az elmúlt évtizedek nem éppen szegényesek költői megvalósításokban, sőt több esetben

beszélhetünk nemcsak komoly lehetőségekről, hanem érdemleges megvalósításokról is. Ám költészetünk *átlaga* még nem érte el azt a fokot.

Mi is a jellemzője ennek az átlagnak?

Elsősorban a költői világ sivársága, szegénysége. Ezt számos vonatkoztatásban ki lehetne mutatni. Vegyük először is a kifejezési, technikai-formai kérdéseket. *Költészetünk átlaga ma még túlságosan deskriptív, anekdotikus.* Egy stilizált tájat ír le újra és újra. A táj stilizációja abban rejlik, hogy az a valóság, amit meglát, nemcsak hogy merev, hanem archaikus is. A táj nem objektív valami. Különböző korok különböző költői mindig másképpen látták a tájat, de mindig humanisztikus kontextussal. S esetünkben ez a stilizáció éppen az embert, a harmóniában vagy konfliktusban levő embert veszítette el egy vékonyka gondolatfoszlány kedvéért, amelynek a lényege a paraszti mozdulatlanság, megüledett humusz, csöndes kisvárosi atmoszféra stb. leírása. Ez az élmény persze egy *mechanisztikus valóságglátáson* alapul, és nem veszi észre azt a fejlődést, ami végbement az objektum-szobjektum (ember-táj) viszonyban és azokat a drámákat, tragédiákat, amelyek e fejlődésben lejátszódtak. Ez az elnyűtt, stilizált tájélmény aztán mély nyomokat hagyott a költői eszközökön is: uniformizálta azokat, és konvencionálissá tette. Minden új eszmehullám az emberiség történetében revideálni kívánja a meglévő fogalmakat, így a táj fogalmát is. Szent Ágoston arról panaszkodott, hogy az emberek pusztán a tájjal foglalkoztak, és megfélemedtek a lelkükről, a harmadik rend pedig nagy tájképfreskóival, új metaforáival a „természetimádat álarcában” lázadt fel a hagyományos feudális konvenciók ellen. A mi költészetünkben e hagyományos szemlélet ellen úgy történt meg a lázadás, hogy a fiatal költők a tenger vagy egzotikus, sohasem látott tájak imádatának álarcában kívánták revideálni a meglévő fogalmakat. De természetesen ez csak részben sikerült, illetve az út, a mód született meg jórészt, s az új eredmények e tekintetben még nincsenek jelen. Az archaikus tájszemlélet stílusmodora mély nyomokat hagyott minden szavunkon. A szavakat nem lehet eltörölni, és kicserélni is aligha. Bizonyára sok tehetséges költő névtelen sírja fogja csak ezt a revideálást következetesen érvényesíteni. Így még ott tartunk, hogy a jugoszláviai magyar költő, ha „városba kerül”, illetve ha új modern szenzibilitással kell megközelítenie a korszerű konfliktusokat, még mindig gatyában, bocskorban jár. Így vagyunk

nemcsak a tartalmi, hanem a formai kérdésekben is. Kritikánknak volt egy intenzív korszaka, amely arról ismert, hogy mindent, ami új volt, egyszerűen be akart dobni a köztudatba, így a költői köztudatba is. De sajnos költészetünk csak egészen ritka pillanataiban tudott alkotó módon viszonyulni és táplálkozni az általános európai szellemi javakból, azt *idomítani* saját alkatához. A legmodernebb formák is csak elvétve tudták megszerezni szerves egységüket oly módon, hogy autentikus tartalom szerves részei lettek. A modern európai költészet számos formai-technikai eredménye koloncként jelentkezett költészetünkben és nevetségesnek is tűnt. Szerepük azonban nem volt mégsem jelentéktelen a költői műhely perspektívájában, mert radikálisan mutattak rá azokra a szimpptomákra, amelyeknek maguk is áldozatai lettek.

De hasonló szegénységre és csonkaságra bukkanunk, ha költészetünk *időszemléletét* vizsgáljuk meg. Először is maradjunk a múltszemléletnél. Meglepő módon tapasztaljuk, hogy költőinkből majdnem teljesen kiveszett a múlt tudata. Természetesen ezért nem lehet elsősorban a költőket tenni felelőssé, hiszen minden bizonnyal nem a költők feladata az, hogy megállapítsák, mai sorunknak mit jelent mondjuk Esze Tamás, Kossuth, Kosovo és Karadjordje. Biztos, hogy ezt a kérdést az értelmiségnek kellene megoldania, elemeznie. A költészet azonban éppen saját törvényei folytán inspirálhatná az ilyen irányú kutatásokat. De ahogy elmaradt az egyik, elmaradt a másik részről is ez a törekvés. A költészet megelégedett egyféle anekdotázó, leíró tájélménnyel, sorsélménnyel, amelyet csak egy lokális koordináta-rendszer (bácskai táj, kisváros stb.) determinál, a szellemi kutatás pedig ugyancsak megállapodott egy mai helyzet passzív deskripciójánál. A sorskérdés, a történelmi perspektíva és a jelen historikus szemlélete teljesen hiányzik. Mintha az egész vajdasági magyarság megfeledezett volna a történelemtől, a történelmi gazdasági determinációkról, vagyis a lét központi meghatározóiról, és megelégedett azzal, hogy a tudat periferiális részein verjen sátrat. Ez a sajátos szellemi magatartás olyan, mintha azt mondanánk, hogy a fa igenis akkor kezd létezni, amikor levelet hajt. Vagyis minden tavasszal újra kezd létezni. S ez a szemlélet frapánsan jut kifejezésre, amikor irodalmi kérdéseinket tárgyaljuk. Itt minden generáció újrakezd, az *antagonisztikus elv alapján, ahol aztán sem elődje, sem utódja nincs senkinek*. Ez persze egyrészt szükségszerűség is, amely a nem ki-

terebélyesedett és szegényes „irodalmi tőkéből” ered. De mégsem foghatjuk fel fatális dolognak. Minden új költészeti hullám igyekszik felfedezni azokat az elődöket, akikhez termékenyen viszonyulhat. Ezt a tendenciát az eddigiéik során csak a legnagyobb jóakarattal tudnánk felfedezni költészetünkben, azt is a lehető legkisebb mértékben. Nem firtatva azt a kérdést, hogy ez mennyiben szükségszerű és mennyiben megtévesztés, mert ez nem tartozik tárgykö-rünkbe, itt csak azt állapíthatjuk meg, hogy ez az eset is illusztrációja annak, hogy költészetünk mennyire hiányolja a múlttól való tudatot.

A leglesújtóbb a helyzet azonban akkor, amikor költészetünk átlagának a jelennel szembeni viszonyát próbáljuk fellelni. Úgy érezzük, hogy e tekintetben költészetünk majdnem névtelen. Elsősorban nagyon ritka az a költészet, amely ennyire konfliktusmentes lenne, mint a miénk. Költészetünk legnagyobb konfliktusa, iróniaként is felvethető, a szerelmes versekben nyilvánul meg. Azt hiszem, hogy esetünkben beszélhetünk a „szerelmes versek” meghatározásról még akkor is, ha a modern költészet taglalásakor az ilyen felosztásoknak nincs helye. De éppen költészetünkre jellemző a szerelmes versek ilyen kiválása. Ezeknek a verseknek ez az alaptónusa, egysége, még akkor is, ha a színvonaluk eltérő. Ez az a pont, ahol a költők hitet tesznek a kockázat, a szó-tett egység mellett. De persze, ha minden ide süllyed le, akkor a legnemesebb elhatározás is kissé komikus színt vesz fel. Elsősorban azért, mert lezülленnek az emberi-etikai méretek, éppen azért, mert izoláltan jelentkeznek. S így költészetünknek ez a része e dilettantizmus melegágya lett. Nemcsak a pubertáskori szenvedélyek jutnak itt gátlástalanul és sokszor az ízléstelenségig banálisan kifejezésre, hanem sokszor tehetséges alkotók is a vidéki romantikus, ábrándozó lovagok pózában tetszelegnek, amely már a mai emlékkönyvek színvonalát is alig elégti ki, sőt mondhatjuk, hogy a slágerirodalom is bőven szolgáltat összetettebb, modernebb lelkiformákat.

Így például költészetünk e területéről majdnem teljes egészében hiányzik az érett nő, de helyette légiés pózban felvonulnak a tündér bakfisok, akikért éme-lyegve remeg a költők lelke, a mély konfliktust, az áthatolhatatlan szakadékot, a tragikus egységet vagy a teljes egyesülést felváltják az apró szorongások, a kispolgári irodalom jól ismert manírjai.

S ha továbbmegyünk ennél a pontnál, és a versek szélesebb skálájára vetjük

a tekintetünket, akkor meglepődve tapasztaljuk, hogy költőink legtöbbször a társadalomban, a közösségi sorskérdésekben is efféle bakfis tündért lát, aki ugyan néha kacérkodik és megcsalja az embert, de akivel az alkotónak még sincs döntő harca, konfliktusa, egységes, pártos magatartása. Valahogy a szalonok, a kisvárosi szobák illata párolog ezekből a versekből is, amelyek a közösség általános problémáit tárgyalják. Csak elvétve, mint sivatagban oázist, találhatunk egy-egy lényegesebb sort, metaforát, verset, amely a lényeg felé tör, és megalapozza azt a szituációt, amelyben születik. Csak szavak, szavak, szavak, amelyek nagy körben, sokszor *tetszetősen kerülnek el létezésünk forrását*, azokat a korszerű, egzisztenciális problémákat, amelyeket nemcsak a gondolkodó ember érez már a hátán, hanem a hétköznapi élet bármelyik aktív részvevője is. Ha verseinkből akarnánk felismerni korunkat, legmélyebb emberi perspektívánk gyökerét, akkor ez a kor inkább egy *idillikus helyzet*hez hasonlítana, amely fölé esetleg a magánélet bensőséges tragédiája von egy-egy felhőt. Verseinkből leginkább hiányzik a személyiség, a gondolkodó ember alkotó konzekvenciája. Költőink külsőleg, írástechnikában, de belső tartalmában is félelmetes könnyedséggel adaptálódnak az újhoz. Szinte minden divatosabb hulláma a költészetnek, ha nagy késéssel és még nagyobb kerülővel is, megérintette költőinket, ami még így is jó, de sajnos ebből az érintésből, suhintásból nem született a költészetben egy folytonosságon belül új mű, hanem csak újabb sziget-mű, amelyet nagyon nehéz a folytonosság egységében látni. Innen van az, hogy, ha formailag nézzük, akkor költészetünk nem szegény modern elemekben, s még az a költőnk is, aki verbálisan hirdeti a tradícióhoz való hűségét, az általa ismert legmodernebb formákban igyekszik ezt megtenni, a szép, tiszta, egyszerű klasszikus vers pedig nagyon is hiányzik költészetünkéből. De a formai „újítás” nem hoz eredményeket, mert hiányzik az a tartalom, amely ezt a formát életképesse tenné. Úgyhogy számos formai kísérlet egyféléképpen a félmegoldások temetője lesz, érdektelenné válik, mielőtt megszületik. S ez a tapasztalat aztán rendkívül óvatossá teszi a költők autentikus formai kísérleteit, úgyhogy azt is mondhatjuk, hogy bár a modern formajegyek nagy számban szerepelnek költészetünkben, mégis következetes újszerű kísérletek alig vannak, tehát a modern forma megteremtése valahol az akadémikus modernizmusnál kezdődik, és ott is végződik.

Költészetünk problémája tehát mélyen szellemiségünk problémájában van. Csak titkon remélhetjük, hogy mintegy varázsütésre, létrejön költészetünk reneszánsza a szellemiség helyzetétől függetlenül. Viszont azt tapasztalhatjuk, hogy szellemiségünk fejlődésével párhuzamosan lehetségessé válik nemcsak az új eredmények létrejötte, hanem a régiak helyes fényben való megvilágítása, aktualizálása is.

S ez a kérdés az, amely bizalmat és erőt ad költészetünk vizsgálásához.

Mert ha csak a fentiek megállapítására futná költészetünkben, akkor paradox módon nem is kellett volna megadni a fenti kritikát — legalább kegyeletből!. De költészetünkben egyre határozottabban érvényre jut az a vitális elem is, amely alapja lehet minden további igyekezetünknek. S ez az elem az újabb pozitív költői megvalósulások fényében egyre inkább kirajzolja saját belső kontinuitását, és nyilvánvalóvá teszi azt a tényt, hogy ez a kontinuitás nem veszett el soha, még akkor sem, ha létét sokszor kétségbevonták. A figyelmes tanulmányozás arra enged következtetni, hogy költészetünkben, amelyet nemcsak túlzással lehetne az értéktelenség zsidvásáraának nevezni, mindennek ellenére megtalálható egy tiszta kis ösvény, amely előre vezet, és nagy lehetőségeket rejt magában. Ezt a kis ösvényt, csodálatos módon, azok is nyesték, ápolták, akik költészeti működésük legjelentősebb részét mégis a zsidvásáron töltötték, és ugyanakkor ezt az ösvényt sokszor el-elhagyták azok is, akiknek nagy szerepük volt kialakításában. Ez a tragikus kettősség például szépen észrevehető Gál László költészetében, akit méltán nevezhetünk modern költészetünk egyik pionírjának még akkor is, ha ő maga ezt a szerepet gyakran elutasítja vagy elárulja. De ugyanaz a kettősség megnyilvánul majdnem minden alkotónk munkásságában, azzal a különbséggel, hogy egyesek csak kirándulni járnak erre az ösvényre, megérintik, hogy aztán villámgyorsan el is hagyják, mások pedig munkásságuk legjelentősebb részét abban találják meg, hogy optimálisan kihasználják azokat a lehetőségeket, amelyeket költészetünk pozitív értékei biztosítanak.

Ennélfogva érthető költészetünk szigorú bírálata, sőt szükségszerű is. Költészetünknek most legalább annyira szüksége van a szigorú bírálatokra és a biztos kritériumokra, mint a száraz földnek az esőre. Elsősorban azért, hogy a vadhajítás ne nyomja el az igazi hajtást, ne vegye el a levegőt tőle. S hatványo-

zattan aktuálissá teszi ezt az igényt az a tény, hogy ebben az esetben nem különböző „izmusok” antagonizmusáról van szó, hanem az egyes költői opusban fellelhető kettősségről.

Költészetünk legjelentősebb eredményei azt az irányt revelálják a versben, amelyet ma karakterisztikusnak tartunk az európai költészetben, és amelynek a lényegét a hegeli idézet segítségével próbáltuk megvilágítani, ez pedig nem más, mint a gondolkodás, a szellem eszmélése. A jugoszláviai magyar költészeti konvenciók esetében ez az igény önmagában is *felér egy kisebbfajta forradalommal*, mert tájunkon a költőt, aki gondolkodik is, nem tartották kiemelkedő alkotónak, illetve a gondolkodást gyanúsnak tartották, mert állítólag ezzel a költészet veszít érzelmi, „alkotói” hiteléből, vagyis mesterséges lesz. Kritikusaink legtöbbször e kritériumok legmélyén még mindig ott rejtőzködik az istentől táplált őszszeni, a humusz szülőtte, akinek nem szükséges gondolkodni. Maga a költészet pedig táplálta is ezeket az elképzeléseket, azzal a tendenciájával, hogy az „anyaföldből”, a „paraszti életképekből” meríti ihletének fő forrását. A zárt környezet, a zárt természet és szokások apológiája sokszor az őszszeni apológiájának volt a takarója. Így tehát *a gondolkodó, az eszmélkedő szellem revelálása korszerű költészetünk alapja, és ebből az alaptól indulnak el az új költők* sajátos, megvalósulásban, technikában nagyon is különböző útjaikra. S ugyanakkor ez az alap tette lehetővé azt is, hogy az ösztön, az érzések stb. koncentráltan, a maguk egységében forduljanak a kor felé, s ne rekedjenek meg dezintegráltan a kor egyik fenoménjének zátonyán. Költészetünk azt a közismert veszélyt, amelynek lényege, hogy a gondolat elszakad a léttől, és egyféle „metafizikai tartományt” alakít ki magának, elkerülte. Ezt több okból tehetné. A jugoszláviai magyar költő helyzete olyan, hogy nem élhet pusztán a költészetnek, sőt egzisztenciális kérdése, hogy napi munkával biztosítsa életfeltételeit, és ez mindenképpen spontánul is biztosít számára egyfelé valóság-közelséget. Így tehát az a veszély, hogy teljesen elszakadjon ettől és a gondolat tiszta metafizikájánál kössön ki, nem nagyon leselkedik rá, azonban annál inkább jelenlevő az a veszély, hogy a napi kérdések praktikus tárgyalásának zátonyára fusson. Ezt a veszélyt még jobban kiélezi az a tény, hogy a jugoszláviai magyar költőnek objektíve nincs olvasója, aki alkotóan viszonyulna költészetéhez. Az olvasóhiány persze országos kérdés, de a jugo-

szláviai magyar költő részére többszörös értelemben fájó. Másrészt nincs az az értelmiségi réteg, amely nemcsak passzív olvasó, hanem mint egy szellemiség hordozója, maga is visszahathat a költőre. Így a költő előtt a közösség soha nem lehet konkrét fogalom, ha költészetéből eredően közelíti meg ezt a kérdést. Megközelítheti filozófiailag vagy praktikusán, de sohasem költészete bőrével, pórusaival. Ezáltal a közösségi kérdések is elhomályosulnak, a költő valami belső szükségyszerűség diktátuma alapján természetesnek találja a tiszta belső életbe való visszavonulást. S az empirikus tapasztalatok ezt az elhatározást teljesen érthetővé is teszik. *Csak az a költészet tudta felülmúlni ezt a szűk perspektívát, (amelynek a genezise persze nem ismeretlen), amely a gondolat szenvedélyével új perspektívát épít ki magának.* Tehát modern költészetünk immansens kérdése a következő: társadalmi helyzete folytán, a termelési viszonyokban elfoglalt helyzete miatt költőink rendkívül közel kerültek a valóságos hétköznapi kérdésekhez. Hogy ez a közellenség mennyi perspektívát is eltakar, persze szintén aktuális kérdés. De ennél sokkal szorongatóbb kérdés, hogy *a valóság eme közelség ellenére sem akarja elfogadni a költőt, ennél fogva egy bizonyos gondolati nívón ez a valóság elillan, pusztán apró praktikus töredéke marad meg, az, amit empirikusan is felfoghat.* Így jutottunk aztán oda, hogy az a létfontosságú pillanat, amikor az alkotó az egyesben meglátja az általánost és a sajátost is, elmarad. Ennek a belső ellentmondásnak a felülmúlását jelzi az a gondolati szenvedély, amely költészetünk értékes részében megnyilvánul, és ez az a felülmúlás, amit nem lehet pusztán a tapasztalatokkal elérni, hanem a gondolat magasrendű szenvedélyessége is elengedhetetlenül szükséges hozzá.

Természetes, hogy ez a felülmúlás nem hozott tiszta perspektívát, amely ne rejtene magában buktatókat. Sőt bizonyos ellentmondásokat is hozott magával. A költő meglátta helyzetének többszörös abszurditását, s ezzel egy olyan örvény fölé került, amely könnyen elsodorja, elmeríti az alkotó szót. Ennek az abszurditásnak a világos konzekvenciája azzal jár, hogy az alkotó csönddel, hallgatással felel az elnémult világnak. Ez a konzekvencia bármennyire is következetes, nem tarthat igényt mégsem az értékelésre, mert következetességével önmagát semmisíti meg.

Éppen ezért szükséges, hogy azokat a buktatókat, amelyeket a sajátos helyzet még jobban kiélez, és amelyek az emberi létezés alapvető problémái, a jugo-

szláviai magyar költő is oly módon közelítse meg, hogy ne maradjon teljes elszigeteltségben. S ehhez a gondolkodásnak még egy olyan fokára van szükség, amely a *pártosság elvét is magában foglalja*. S ezen a területen számos látszatkérdés akad. Költészetünkben ez az ér, amelyet fontosnak tartok kiemelni és amely vitális lehet jövőbeli költészetünkben, *éppen a világnézet szükség-szerűségét, a pártosság elvét próbálja revelálni*. Természetesen döntő az a kérdés, hogy milyen jellegű és milyen minőségű ez a pártosság és világnézet, hisz ez a kérdés végső fokon, tagadhatatlanul, összefüggésben van az esztétikai értékrendszerrel és az esztétikai kritériumokkal.

Először is, ha egy pillantást vetünk az átlagos költői termésre, amely megreked az álkonkrétság leírásánál, a fenomének, a táj, a helyzet egyszerű leírásánál, akkor ez a megrekedés a világnézeti kérdések letisztázásának hiányából fakad. Ez az irányzat szemmel láthatólag kultuszt akart üzni abból, hogy a költőnek nem kell politizálni. Ezt a kérdést annyira szó szerint vette, hogy nem tartotta fontosnak azt sem, hogy a költőnek világnézete legyen, vagyis hogy egységes képe legyen a mai kor döntő emberi kérdéseiről, és természetesen tartotta, hogy megelégedjen az egyszerű affinitással, társadalmi impresszióval stb. Elveszteni a világ képét s mindent az impresszió, az affinitás prizmáján át nézni nem más, mint dezantropomorfizálni a világot, vagyis elveszteni az ember képét is egyben, oly módon, hogy mereven elválasztja az embert a korától és világtól. Ez az út természetesen szimplább és könnyebb megoldásokkal kecsegtet, de az ilyen kettéhasított szemlélet ezzel elveszti igazi mélységét és lehetőségét, hogy időben és térben maradandó művet alkosson.

Fontos kiemelni, hogy a jugoszláviai magyar költészet legjobb pillanataiban mindig háttal fordított ennek a megoldásnak, és helyette magában foglalta az aktív szembenézést a világgal.

Az esztétikai oldala ennek a kérdésnek pedig az, hogy csakis ilyen konstellációkban jut oda az alkotó, hogy az anyagát gyökerében ragadja meg és ezzel szerves művészi formát adjon mondanivalójának. Mert: a felszínnek nem lehet művészi formát adni, a művészi forma időtálló képessége abban rejlik, hogy genezise az emberi lét ugyanolyan mélyéről származik, mint maga a mondanivaló, amellyel párosul, vagyis a művészi forma semmiképpen sem lehet *alkalmazott technika*.

A másik meghatározás, amely félreértésre adhat okot, természetesen a pártosság kérdése, amelyet szintén elhanyagoltak költészetünk tárgyalásakor. Örvendetes azonban az a tény, hogy költőink legjobb alkotásainak immanens értéke az *új pártosság*, amelynek a lényege nem az, hogy egy-egy eszmét az alkalmazott technika segítségével kiszolgál, hanem az emberi sorsok vizsgálatakor olyan perspektívát állít fel, amely nemcsak a jelen idejű elkötelezettség egysíkú megalkotásánál köt ki, hanem viszonya a valósággal ugyanolyan komplikált és összetett, mint maga a valóság. Csakis ez teszi lehetővé, hogy a költő valóságélménye ne akadjon meg a külső vagy a „belső” világ fotografálása szintjén. Ez a pártosság pedig, amelyet nevezhetünk *rebellis pártosságnak*, éppen az összetett valóság nevében nem alkuszik meg a valósággal, de nem is szökik meg tőle, hanem dialógusba lép vele, s az így létrejött művészi valóság szerves része lehet az emberi valóság mindennapi élményének is.

Ezek azok a *meghatározó elemek*, amelyek költészetünknek ama része előtt, amely ugyan számbelileg nem túl jelentős, de lehetőségként annál jelentősebb, megvillantotta azt a lehetőséget, hogy miként törhet ki az abszurditás örvényéből anélkül, hogy lesütné előtte a szemét. S ez a tény, az *emberi lét nyitvatartása a tragikus konfliktusok előtt, költészetünk legszebb humánus értékeit szimbolizálja*. Ez pedig azt jelenti, hogy a versek nem elvontan próbálják meghatározni az emberi sors mai helyzetét, mint ahogy az emberi sors a valóságban sincs egy fatalisztikus értelemben meghatározva. Így tehát a versekben megjelenő mély és sötét tónusok a valóság olyan élményéből fakadnak, amelyek nem rekednek meg az izolált idillikus vagy az izolált démonikus hangulatnál. S egy ilyen összhatásban *a lét elveszti dogmatikus tisztaságát*, s ez az elvesztés minden igazi költészet győzelme.

Hegyek és költők alig vannak nálunk,
végtelen sík a mi csöndes világunk,
s a lámpák néhol hunyorognak este.

Hegyek és költők... hólepte bércek,
be furcsa is ez a tenyérnyi élet:
alföldi ember nem tör magasra.

Picinyke bölcsőgondolat vagyunk mi,
gügyögni tudunk csupán, és szeretni
csak ágyunkat, a kályhát és magunkat.

A hegy örök és a költő végtelen,
álmélkodunk a véges életen,
s amikor élni már lehetne, meghalunk.

papírsárkány a szó és felrepül
eső rongyolja megtépi a szél
s a zsineg elszakad

szűz mag a szó az ősföldből fakad
kínok hajtják fel könnyek öntözik
ima a szó mely lenn fenn térdre hull
és lenn és fenn és senki meg nem érti
csak térdepel és a borsón marad

fehér botjával kocorog a vak
szó és senki sem segíti át a sarkon
akkor már káromkodás a szó és
belefullad egy pohár pálinkába
de a gyomor sem érti és kihányja

szó a szélben papírsárkány
rongyos sárkány zsineg mankón
felrepül és elrepül

csapongnak százszínű
tarka pillangók a szárnyukon
furcsa ákombákomok művész
álmodta kacskaringók fura
absztrakt vonalak az egyik
fekete mint a gondolat amely
viszi a kezem a másik napédes
víztiszta a harmadik mint a forrás
és íme megáll a negyedik asztalomon
gond ül a szárnyán szürke tétova
gond: a papírt nézi rászáll írna talán
nagy nagy lepke bajokról hogy
augusztus ez már és mi lesz
ezzel a lehelet könnyű lepkevilággal?

A tulipán
vörös száját kitátja.
Piros tulipán;
sárga váza.

Mit jelent a váza?
Üvegtemetőt.
S mit szólna, ha szólna,
halála előtt?

Piros szájában
fekete íny;
piros tulipán,
fekete kín.

Bőölű föld,
jóízű eső, —
mi is az élet?
Mi is az élet?

Talán a kés,
amely levágta?
Vörös száját kitátja
a hervadó tulipán.

HÉT MUSKÁTLI

Hét muskátli az erkélyen,
Hét muskátlit hétszer kérdem:
Hét muskátli, hét cserépben,
Egyszer lesz-e; volt-e régen?
Valahol az erkély alatt,
Valahol a házunk előtt,
Valami de messze maradt,
Nagy köd után, nagy köd előtt...
Hét muskátli.

Hét muskátli az erkélyen,
Hét muskátlinak mesélem:
Egyszer bizony hites voltam,
Egyszer bizony hangos voltam.
Valahol egy nagy városban,
Valahol, a tömeg mélyén,
Bizony nagyon boldog voltam,
S csók fakadt a szívem szélén;
Hét muskátli.

Hét muskátli az erkélyen,
Hét muskátlit hétszer kérem:
Te szép piros, pirosíts meg,
Te szép fehér, fehérits meg.
Hét muskátli hétszer szépül...
Jaj, aki csak egyedül van,
Az csak bévül kékül, révül;
Hét muskátli.

Hét muskátli az erkélyen,
Hétszer remeg egy csepp szélben
Én csak egyszer, egyszer fázom,
S hétszeres a borzongásom.
Hét muskátli, hetek, szépek,
Hét muskátli, ifjú hajtás...
Irigy szemeim, a vénék,
S fejemen az ősz, lombhullás...
Hét muskátli.

ki kergette hogy meneküljön
kréta bölcsei vagy az ostobák
oly nagy a világ
és az ember mindig felrepülne
oly kicsi a világ

próbálgatom viaszból-szárnyaim
beh szép is lenne lezuhanni
de énekelni fent előbb
de ordítani nagyon hangosat

ott fent talán a csillag is kicsi
és óriás az ember messziről
és senki sem kergette hogy felrepüljön
csak mondani akart valamit

ARANYKACSA

Aranykacsa a jégen
Jobb volt neked a vízen
Nád rejtett réti szárnyék
Susogó szép világvég

Felhőfodorra váltál
Földi hazádra vágytál
Lennél kalász a pártán
Úszó aranyszivárvány

Lettél magadnak oltár
Mégis másért lobogtál
Olvadt aranyban márvány
Mégsem mégsem szivárvány

Rangosabb hét királynál
Várt sosemvolt királylány
Voltál tündöklő fácán
Mégsem mégsem szivárvány

Voltál mindig csak voltál
Ez itt a végső oltár
Dermedt jég már a vermed
Arcodon patkók pengnek

Aranykacsa a jégen
Szivárvány hét színében
Csillogtassátok úgy ni
Ki tud nagyobbat rúgni

All egy szép gém
feneketlen tóban;
vár rá hét rém
birkaitatóban —
Szállj, daru, szállj!

Száll egy szép gém
végenincsen égen;
vár rá hat rém,
meg is halhat éhen —
Várj, daru, várj!

Vár egy szép gém
kémény tetejében;
füst száll, öt rém
fonja körül éppen —
Szállj, daru, szállj!

Száll egy szép gém,
szél röpíti régen;
vár rá négy rém,
közöttük a szégyen —
Várj, daru, várj!

Vár egy szép gém,
se napja, se éje,
három csúf rém
soha el ne érje —
Szállj, daru, szállj!

Száll egy szép gém
erdő közepébe;
ráfúj két rém:
magánya, emléke —
Szállj, daru, szállj!

Száll egy szép gém
kuruttyoló rétre;
rétnek tükrén
csak önmaga képe —
Várj, daru, várj!

Gubbaszt egy gém
se földön, se égen;
ő a hét rém,
halt volna meg éhen —
Vén daru, vén...

Mit ér a szó, ha már csak értéke van,
s homlokrácsod mögött gond a fedezete?
Mit ér, ha szárnyal, de visszhangtalan,
s ki sem kérdi: szíveddel fedezed-e?

Mit ér a szó, ha már megfizettél érte,
s most meggörnyeszt a legszörnyűbb adósság:
a szó s a szív pillérein az áhított béke,
a könnyes kegyetlenség s a kötelező jóság...

Mit ér a szó, ha aprópénzre váltod,
s megtanulod végül az álom egyenletét?
És mit ér, na mit, ha soha be nem váltod;
ha nem tintád — a szíved fröccsenti szét?!

Kegyetlen böllér dobd el a késed
Ne csontozd le az ujjaimat
Fekete tőkén halk remegések
Hagyd meg nekem az ujjaimat

Kegyetlen böllér mutasd a késed
Tanítsd meg ölni az ujjaimat
Fekete tőkén halk remegések
Táncoltatják az ujjaimat

Kegyetlen böllér villantsd a késed
Próbáld hát elvenni ujjaimat
Fekete tőkén halk remegések
Csonkjai valaki ujjainak.

TANÚ

Mögém kerültek a bő álmok hangos
Bukóvizei és a vér szelíd
(Mert értelmetlen) csínyei a szívvel
Épp most tanulom, hogy kell egyedül
Egy szál étellel testemen (a mához
Elég közöm van így is), vértanú

Hazugságok közt hordanom tanú
Nélkül kinyílt szemem. Pedig a hangos
Színeket, édes árnyakat a mához
Alig hasonlító halál szelíd
Iszonyata fejt meg egyedül
Bármit szippant fel szomjas spongyaszívvel

A látás partján álló, mert a szívvel
Más rendelések bírnak: a tanú
Szenvedély, talán, s az se egyedül
Ameddig a füvek növése hangos
S a madár röpte nem éppen szelíd
Intelmeket továbbított a mához

Tanulok hát. S azt már tudom, hogy mához
Egy mám van csak, hogy próbáljak jószívvel
Leszámolón, akaratos-szelíd
Gépek gyanánt örülni, hogy tanú-
Voltom nem ment fel (míg élek) a hangos
Vádtól, hacsak nem állok egyedül

A roggyanó ég alá. Egyedül?
Ne higgyétek, hogy bátorság ez. Mához
Tartozni annyi, mint futástól hangos
Lihegéssel és zakatoló szívvel
Vallani és tagadni, a tanú
Joga szerint, s nem szégyellni szelíd

Fogcsattogást se. (Már amíly szelíd
A lenyelt falat és az egyedül
Hagyott gyerek.) Nem is lehet tanú
Őszintébben hűtlen — vagy hű? — a mához
Akármit szól szívtelenül és szívvel
Bűntől néma és tisztaságtól hangos

Se gyáván hangos, se hősin szelíd
Szigorú szívvel állok egyedül
Vallató mához idézett tanú.

Mikor már többet mertünk önmagunknál,
mikor már többet vártunk, mint a cél,
az ég kemény volt s kék volt, kék acél.
De felborultak tervek és merések,
mert felborult az ég nyugalma; részeg
felhők cibálták, mint kormos kovácsok,
és szürke lett, és lágy. Mint sűrű rácsot
szitálta ránk a sáros cseppeket,
s mi nem láthattunk tovább önmagunknál.

Levelet írni levegővel,
emlékezni, ha nincs remény,
tollal baktatni, mint az őrrrel
a puska és a vén legény,

a csend. Kitárni eszme-ajtot,
felnyitni gátat, nyűni bút.
Amerre nem vetett, de markolt
a halál: véaszt és háborút.

Kemény vakság a szemre üljön,
selyem-süketség, csonka nyelv
kell itt, hogy isten ne kerüljön,
és ne virítson be az elv,

a jobb erények nyiszka elve,
ne fényesüljön már a sír,
ki vert, az élet sose verje,
ne érjen szégyen s balga hír

valami rendről, büntetésről,
ne kelljen tudni szájalom
fölött kinyúló vizsla késről;
s már tetteimet számolom,

már felhúdom bíró-talárom,
s felcsatolom a fogakat,
és csak a pillanatot várom,
amikor majd nyakon ragad

a hitted jó s a vártad eszme.
Versem a fákat borzoló
széllel süvíti: kegyelmezne,
de nem állhat: kilőtt golyó.

Legyen a vers a vágytól édes
gyümölcsben mag, fogat törő,
de jó melegben jó növény lesz,
megáll a század döngölő

során és nem mozdul, ha lomha
varjak bogára szállanak,
nem énekel, ha fészket fonja
a madár rajta, s metszi vak

a gallyát botnak, topogónak,
csak hogyha jön a nagy fűrész,
akkor remeg meg, de a sorsnak
nincs elég kemény és merész,

mi ellenállhat. Vagy behinti
porral porom a feledés,
vagy maradok. S ez azt jelenti,
hogy szenvedek. Ez az egész.

Hát jó, legyen, ezt
úgysem szabad elmulasztani:
a tömeg vár, a bírák körbeültek,
a túlzott koncentráció
láthatóan idegesíti a hóhért.
Tulajdonképp örülnöm kéne,
hisz csupán annyi az egész,
hogy kissé tűzbe mártom a kezem,
s ennek, belátom, számos előnye van:
azonfelül, hogy a viszonylag
csekély bőrfelület,
melyet fel kell áldoznom
ebben az unalmas ceremóniában,
mérsékelt fájdalmat garantál,
némi kárpótlást is találok
az önkéntelen élvezetben,
míg tüzetesen és felelősség nélkül
(most már csakugyan nem az én dolgom,
ami történik) szemügyre veszem
a rezzenésnyi változásokat
a legközelebb állók arcán:
mint fordul a sunyi káröröm,
iszonyattal és szájalommal telve,
haragvóan kínozím ellen.
Ki volna oly fennkölt s elrugaskodott,
hogy ezt az édes, s ami a legfőbb:
nem elkésett bosszút
elvesse magától?

Különben is: nem én vagyok az,
akinek itt választani lehet.
Kezdődjön hát: zsebembe nyúlok
papiros zizzen (felcsap a láng),
máris érződik
a perzselt bőr facsaró bűze,
összeránduló ujjaim közt
fehéren izzik a vers.

HÍVÁSOK

4

Miért szakadtatok ki szeméből
Bizakodása fénygyökerei
Réseket nyitó nappalok

Éjszakája homokszem-ébredlét

Házak kifordult szeme fehérje
Körözi mozdulatát és kinézik
Kilincsig sem érő szándéka miatt

Vágyak duzzadó folyamái nappalok
Kanyarodjatok elnehezedeő léptei alá

A véget nem érő játék
Megszakadt szembogarában

Kakukkfióka sírása hangja

5

Nem a fény asztalához
Szólítottak minket
Hallgatásunk eresztékeibe
Árnyak akaszkodnak

Szemlehungyással le nem rázhatók

A csel jól bevált mozdulatait
Idézem szavaid rejtekéből
Az alvó ármányokat
Málasszák le az érdes tapadást

Szerelmünk ártalmatlan ujjai letöredeztek

Hogy is hihettél a fényzuhogásban
Árnyakat vonszolunk magunk után

Megértést nyílnak majd kihajtó csonkjaink

1

Kellett ez neked
Szétfeszítetted
A kétkedés állkapcsait
Arcába csaptál
A hullámszájú kétségbeesésnek
Felhasítottad
A hangok kérges tömlőjét
Kellett ez neked
Elárasztottál
Kíváncsiságod buborék szemeivel
Letépted
Szavaim fehér kötéseit
Kellett ez neked
Felkavartad
Hallgatásom iszap-sima rendjét
Most már nem egyezkedhetünk
A pállás hasüregébe vájtak ujjaid

5

Mert látásunk vizslái megcsaholják
Az állhatatos homály minden lépését

Mert az értelmetlenség ütötte réseket
Betömjük szavaink kemény ércével

Mert hirtelen haragunk tenyerével
Az épetlen csillagok arcába csapunk

Mert a szívek bolygótávközébe
Vakmerő terpeszünk hídját ékeljük

Mert erőnk partjait áttörve
Megbolygatjuk a megférés fehér körét

Mert alázatunk homokóráját
A türelmetlenség tüzébe vetettük

Mert a megtorpanás-mosolyú szájakba
Az elszántság zabláját feszítjük

Mert szeretetünk mohó indáival
A mindenség töviseire fonódunk

Nem lesz nyugodalmunk haló porunkban sem

A MEGVÁLTOTT

(Változatok)

1

nyelvén
mézelő
bibék
fülében
dél
zsongása
szemhéja mögül
elhárítja a szót
okos és oktalan beszédet

2

nem tett semmit
önmagáért
nem tesz semmit
másért
önfeledt
nemzés
tenyészete
fenntartója
gyöngédség
mit ártalmatlanul
vív ki magának

3

tótágast
mélyül
horizontja
csillagokat
kerít
terpeszébe

4

kivárta, hogy bolhányira
törpüljön
a kutyák szemében
és
vigaszul
bolhává változott

5

jósága kőterhe alatt
egyetlen igaza maradt
azt sziszegi már mindenkire
kígyófészek az ember szíve

EGYETLEN ÉJSZAKA

Bori Imrének

1.

Ha kilépsz a halálból
emberi lét

gerinced szívja
az álmok gyökerét

szétnyílt ujjaidat
add a tenyerednek

madarak álmát
s a füvek életét
vegyed feleletnek

2.

ha kilépsz a halálból
egyetlen szó

életed gyenge
vitorlás hajó

békülés helyett
jön az álom

s elpihensz rajta
mint a madár
csonka ágon

3.

ha kilépsz a halálból
te gondolat

és túléd a
sebes foltokat

maradék életed
lengeti a szél

mint a foltos ruha
eső és szél között
miről is beszél

4.

ha kilépsz a halálból
emberi lét

a lét szava újra
a semmibe lép

pataknak adod
lépteidet

felhők között
s füvek alatt
nincs felelet

IDILL

Szívesen hallgatok, —
finomlábú, nagy, lomha pókok közt . . .
Friss harmat-szenvedély
 a kenyér-testű
 fűszer-testű
képzelet. Álarcos lepkék seregei
bonyolult rendszerben, évszakokkal
díszítik bennem a békét.

Hívságos alku őrzője vagyok:
túlméretezett csend ez a szem . . .
Mákonyos illat-szibillák táncolnak, — a pucér jövő
vibráló kör — körök urai a felületnek.
Ami kincs, elmondhatatlan,
kezemet, számat, eladtam, csörgő
ünnepi rongy egyetlen díszem, a haj.

Trágár példázat: tört üvegváza
vágyakozása szentebb (méltó halál
gondja) előtttem, színiükről ismerem,
az idegen város és a történelem
teret ad a súlyos horizontnak.

Folytatom a léha várakozást
(bitang szólamok gyűrűje szövvényes
magyarzatokat köt egybe),
sebhelyes órák száműzték így, valamilyen
igazság nevében, lelkiismeret-szigetre,
bennem, a verset.

EGÉRŰT

Képzeld helyzetembe magad!

Senki sem kényszerít,
meg kell mondanod: visszataszít
a káprázat, nem hiszel
a szavaknak, ezért kerülöd,
előttük lesütöd szemedet —
az értelmüket. És a rossz mester
cifra blöffje mögé
sem bújsz, aki letagadja jelentését
a szónak . . .
Éber zsoldosok igazságszolgáltatását lesed
s ha lesújt rád,
még hő, tolvaj sem vagy,
csak egyszerűen megrökönyödött,
tájékozatlan.
Tájékozatlan ember.

Kockával hullik a szó: mindegy, —
szép, nyájas, értelmes szó, —
önmagában — és a képzelet
kitartásodra vár, zagyva számítások
ámító csinnadrattáját túlélni.

És a muzsika!
Kikerülöm a dolgokat, a táj
befogadja a társtalan ütemet:
— pártos visszavonás —
világ, vers ég el,
az út arányt szab magának,
csitul a lényeg, homályát
bearanyozza a messze felhőkön
megülő szem okos magánya.

ÓDA, MAGUNKHOZ

Az idő megszállta tagjainkat,
elnehezült pilláink alatt
a látást könnyek édesítik,
amikor borostás arcunkra
dermedt csókjainkat az élet
bennünk tört pátoszával
szűzen az augusztusi légbe leheljük,
s együgyű aszkéta módjára
szenvedést és sót izzadunk
meggyűrt, gyermeki homlokunkra,
míg pihegve lessük az örömöket
a kötelesség szigorú nyolc,
vagy tíz órája alól felbukkanni...

Vágyunk szorongva ott kavarog
a hullámozó esti porban,
a tarlós rétek, pihegő bácskai föld
foszforos barázdái fölött,
s múltunk terhes batyujával
a hátunkon ostromoljuk a mindenséget,
míg szép komoly arcunkat
komorrá merevítjük.
Elöltnek vélt fantomok izgatják
ereinkben a vért, s a nagyvilág
muzsikájának ütemére
dobban a szívünk, s görnyedünk
örökünk, munkánk terhei alatt,
ha néha felemeljük a porból
verejtéktől érdesre durvult arcunkat...

Ahonnán jöttem, már nem várnak vissza
Eretnekmáglyám szikkadt hasábjait
magam raktam tiszta, új portámra,
s szikrát istentagadó szám szava
gyújtott a rőzse alá.

Lidérces távoli évek hidegfényű
arcképcsarnoka izzik modoros
plakátba merevítve az ódon szalon
s az almaillatú tisztaszoba
egymásbaszűrődött, kába levegőjében...

Betyár őszám idegenségével állok
esetlenül a végén, s távozásomkor
csak anyám görcsös zokogása köszönt.

Én tudom: embernek lenni nehezebb
a nagy béke idején is, mint hősnak...

FÉLELEM ÉS MENEKÜLÉS

A stobi romoknál

Itt rejtőzik hát a gyilkos?

Láttam gránitba faragva nevüket, —
idegen patrícus, Róma üldözöttje.
Barbár kalmárokat a piactéren
poéta dicsér, cinkos versekkel...
— Vándorom, jól gondold meg! Vége!

Vége? Hova menekülhet a képzelet, —
a Krivolak hegyei csengenek,
tiszta ég ügyel a vezető meséjére?

Mért hagytad el Rómádat, vándorom?
(Kérlelhetetlen auspicium tarsolyomban,
ujjaimban reszketés és a rabszolgalány
simogatása egyre ernyedő dalomon.)

Ködöl az eső, csupasz kőfalak közt

CÉLTALAN SZEMBESÍTÉS

IGAZSÁG

Tarka ruhás, hencegő bohóc (lehet sajnálnivaló),
az én nevemben,
te nevedben,
mindannyiatok nevében,
pózoló sziklahegyekről visszapergő
echóval felel:

„Majom — jom — jom — jom!”

Tragédia . . .
türelmesen ismétlődik az engedelmes
válasz, a tudat határt szab magának:

„Félek — lek — lek — lek!”

Méri az időt, furcsa égitest,
támad
a kő, fák, távoznak a magasba:

„Hol vagytok — gytok — gytok — gytok?”

Számot ad, —
pásztor maga is; az egybegyűlt
tárgyaknak

HAZUGSÁG

Hiszem,
(a tárgy becse számít — hatalmam van)
feladat s az élet jutalmát

elköltjük . . .
a hegyek közt boldog a várakozó.

Kígyófészket keres, aki harcolni akar,

szerte a kövek alatt, hús vacok,
romantika bújik,
célszerű áldozat, hős életbenmaradó.

Az álom pártos cinkosa mégis az akarónak,

történelem hegyek, komolyan, —
méltóságos az idő,
védik a furcsa hitet.

Távolság az utolsó ellenség, hát,

a szó alakot ölt, időt-érő kövek
sebei őrzik, vésd bele nevedet,
hátha majd mesélnek rólad?

Egyre valószínűtlenebbé váló élet
rácsai a képzelet útvesztője, jó lovag úr;
pokoljáró káprázata a Lantosnak;
igriced reménye végéhez ért:

Lám, a pokol dús, remek forma,
irtóztató birtok roppant aránya, sivatag-lét
a vándor útja;
okos szó égethet, benn tündököl a karmos szarva;
így nemezz híveket, vagy tornyot szobrozz,
hit-mocsár templomot a szivárványnak,
sanda áldozatként hős férfiú, —
ha feszít az eszme;
embere: lovagja, papja,
meghitt, köd-fedezék kísértő hada,
távlat-homály az adott világot elpusztítja:

Íme a megtorlás!
Alászáll a magános kiáltás,
katakombák és ősök, —
a felhők közt, — (mérete kék idő-Árkádia),
lidércek és pátosz a költemény társai,
bűbájos táj vonul át,
kedvenc tengere a visszatérő történetnek;
a tér határán belül az átok,
körmönfont szertartás és műkedvelő szabadság
himnuszos bizonyossága, kacér
vesszőparipád az áldozat s az erdő
rád vár a rom, útonálló varázslat;
áldomást ül a bosszú:

A díszlet nem változik, makacs titán vállalkozása a borzalom,
túl a szabályokon, eljut a bálvány trónusáig. Íme, a mű diadala!
Pontos utánczat: az ember és fegyvere hatalma.

IDILL

táj: gyűrt ágynemű
türemléseiben virág
gyík köre majzolja
feje dióként megtörve
vagy kinyomva
mint érett gyümölcs
cipősarokkal
vagy élvezetesebben
még élvezetesebben
lehetetlen megmondani
lehetetlen kiolvasni
akár a nyúlcsontváz
apró csont-betűit
a szik sórétegeiben

valamit össze akarok törni
minden sorommal
valamit amiért
felelősséggel tartozom
s épp ezért
tiszteletem jeléül
legyen könnyű vagy nehéz
minden befejezettel
össze kell törni
ami kész mire való hát

DON QUIJOTE DE LA MANCHA

„Don Quijote a mi Urunk.”

Dárdája
az úr átlója
szélmalomnak nézte
a napot
lassan a meleg
lisztbe fulladt
vagy szivaccsal
verték agyon
olé

KENYÉRBEN A PRÜCSÖK!

valóban

nap

vagy teknős
mit héja
ejt kőre
és kinyílik
hogy gyöngynek csukja
a húsevő énekest
olé

KENYÉRBEN A PRÜCSÖK!

a félfán
Rocinante parafapatkója
gipsz szügyénél
fellegekig
sovány lázas

Greco fiú
ujjai nem iszonyodnak
homoktól
papirostól
hamutól
füle tányérfenek sikolyától
és meztelensége is
megvilágítás kérdése csupán
olé
KENYÉRBEN A PRÜCSÖK!
oszlopba ült Dulcinea
olé
de teknősbéka vezetéünk
majd nekünk is megbénul
kvint-körben az Úr
KENYÉRBEN A PRÜCSÖK!

grafomániás krétafogaim
ikrádba kaptak
a szerződés imaginárius
lent szenes jel
átdobva szalagok
és érdekes az átló
most seb
madár árnyéka
A GRAFIKAI HASADÁST NEGATÍVE KÖTI!

olé
KENYÉRBEN A PRÜCSÖK!

DOREEN 2

(ars poetica helyett)

azért írom neked ezt a verset
mert úgysem tudod elolvasni
mert különben sem érdekelnek
a versek
(a Braque-ot is csak azért törölgeted
mert drága
mert 10 000 000-t ér
mit is jelenthetnének neked
buja trópusi virággal bélelt lány
ezek a sápadt
még az első fázisból való
hanyag sárga virágok
be sem rámáztattad
pedig csak 60x30
talán észre sem vennéd
ha ellopnák
ha ellopnám)
mégis néha nagyon megörülsz
a nevednek
DOREEN
a vers előtt
(ezért említem újabban a versben is
a neved) amikor megmutatom
az újságokat
meg úgylehet versem üressé vájt
égetett
kancsó formája is

jelenthet valami kicsit
a szemednek
igaz
amióta még a fülét is
letöröm
darázskarcú kancsóimnak
legtöbbször kihullanak a kezedből
és a nagy csörrenésre fölébrednek
a szomszédok mert a modern házakban papírvékonyak a falak
megörülsz amikor megmutatom
az újságokat (pedig ha tudnád
milyen nyavalyás újságok ezek)
mert tudod hogy majd pénzt kapunk
értük
annál többet minél hosszabbak
annál többet minél hosszabbak
annál többet minél hosszabbak
barna ujjaiddal gyorsan
megszámolod a sorokat
és megszorozod százzal
vagy hetvennel
(ez a versem nyolcvanöt soros)
múltkorjában amikor azt a
kétszázötven soros verset
hoztam haza
megcsóktál
azóta minden vers előtt
a hosszú vers
múzsájához fohászkodom
hogy hosszan írhassem versem
mert DOREEN

én szeretném ha többször is
megcsókolnál
igaz különben sincs sose kedvem
abbahagyni a verset
hogy legalább a versben
nyújtózkodhassak
186 centiméteremnek kicsi
ez a szoba
alacsonyok ezek az utcák
meg a takaróm is rövid
és különben sem szeretem
a rövid bolha-fürge
verseket
félek a vers szélétől
félek a vers végétől
félek a vers szélétől
félek a vers végétől
félek
hajótöröttként akarok hanykolódni
rajta és lassan alásüllyedni
úgy hogy észre se vegyem mikor
fulladok bele
minden versbe bele akarok fulladni
bele akarok fulladni
bele akarok fulladni
bele akarok fulladni minden versbe.

Az idén
egy kicsit korábban találtál reagálni a
tavaszra,
egy tizenhatoddal előbb koppintott
szép metronóm-fejed
és elrepedt.
előbb nyitottál kaptárt
s a kotta-méhek nem másznak már vissza
többé torkodon,
hogy ismét rétre repüljenek,
a viasz-sántikán szabályos játékaik
vég nélkül játsszák...
Vagy a virágok késtek
az idén,
hiába rohannak már,
mint vízeséshez tutajok,
a művirághegyek.
És a szakállad,
ó, a szakállad,
legszebb hangszered,
nyesett hangszered,
mint hegedű csiga-fején csavarodnak
álladon
a selyemmé-ezüstté finomul birkabelek,
mézet fúj ily szálasan szél.

Most püspöklila
bársonybelsejű tokba tesznek Téged
és leengednek,
ajándékba adnak, mint egy
citromszín-erezetű hegedűt,
az egész lakás megváltozik,
ha valamelyik szekrény fenekén
fekszik egy hegedű,
vagy legalább a tokja,
és a föld is meg fog változni,
mert te majd felstimmeled a fák
sáros gyökerét.
Óriás koponyádat gyermekhegedű-fejnyivé
csiszolja a szél,
hegyből vési ökölnyivé,
átdobja rajta a húrrá foszlott,
elviselhetetlenül rezgő világot,
és kis füleddel mint csikorgó
fekete csapokkal hangolja.

Könnycseppjeim is
hosszúra nyúlnak,
és akár húrjaidból a halál,
pókhálót szövök,
íme,
hogy kihalásszam az éterből
egyszerű szellemed, mint egy legyet.

Valóban,
ez a tavasz szebb az összes eddiginél,
de a nap még gyenge,
nem értem, Zoltán bátyám,
miért tetted fel már
a napszemüveget?

Síratlak,
mint egy számár,
mint a sok szeszínű veréb
ablakom alatt a platánfán.

Meghaltál?
Csak a hangszerépítő
bontotta szét hangszerét,
kilökte a húrok alól a lábát,
kilökte a szekrényt tartó
körtefaoszlopot,
kiporolta,
vigyázva, előbb selyem, ezüst
majd fekete fényhatlan papirosba
csomagolva a rózsafalapokat...

Az idén
egy kicsit korábban találtál
reagálni a
tavaszra.
Egy tizenhatoddal.

Ez a tavasz,
Ó, ez a tavasz!
legszebb öregjeinket bántja.
Homlokuk közepén
már kis tócsában gyűl a harmat,
bőrük elpattan, mint nyírfán
a balettcipő-anyagszerű háncs.

XXX

MERRE IS INDULJAK

Merre is induljak
a távolságok már itt benn is
végtelenné nyúltak
puhán behavazottak

Mégis jó egy kicsit mozogni
forogni mint a gazellák
magasra ugrani

Merre is induljak

A fegyvert egyik vállamról
a másikra helyezve
e holt papiroson
diagonálisan át

XLIX

A DAL BOMBÁZÁSA

Az ötlet
a parancsnok ötlete
nem volt rossz
vidám kis dalokat énekelni
szépen sorban
lehetőleg minél egyszerűbben
az indulás tisztaságára emlékeztetőn
elterelve figyelmünket helyzetünk kilátástalanságáról

Valahogy úgy ahogy a
tobozok hullanak a tűzbe

Engem bízott meg a dalok összegyűjtésével
és most félve nyújtom át a köteget

A tűzben a tobozok
máris bombázzák őket

De mondom
az ötlet
a parancsnok ötlete
nem volt rossz
vidám kis dalokat énekelni

Sohasem szerettük jobban a Halált:
Csak húsz dinárért
Csak fonott kalácsért
Csak egy pohár borért
Csak egy zsebkendőért

Sohasem szerettük jobban a Halált:
Cipőnkre vigyázva ha sár van
Az első hantot alig várva
A fejfát is alig várva
A szívünkben satu nélkül

Sohasem szerettük jobban a Halált:
Hangként szóként emlékként
Tigriskarmú koporsóban
Minden harang zúgásában
Zokogásban

Sohasem szerettük jobban a Halált:
Szögek láttán kalapácsban
Művirágban új gyertyában
Sekrestyében futkosásban
Sekrestyével barátságban

- I.* és féltékenységünk elfeledjük
mert sasok tanyáját angyalszárnyakon elértük
és megkövettük
- IV.* és szomjunk az első korty
mert szikkadtságunk nem hitték
és koccintásunk törés
- VII.* és érzéseink segítségért esdekelték
mert nem mi formáltunk belőlük kétséget
és vállon veregettek
- X.* és kinéztünk ilyenkor valakit magunkból
mert erősek akartunk lenni a megbocsátás bűnében
és lesbe álltunk

TIZENKILENCEDIK PANASZ

I. De l'audace, et encor de l'audace, et toujours de l'audace!

Hab!—

És mi is büszkéké lettünk a mondatokra,
ahogy hozzáférhetetlen sásfészkünkbe belenyúltak
a tegnapi barátok és mai ismerősök,
kiknek bőréhez közelebb volt vérük,
mint egyetlen metafizikai emlék:
„Figyeljük csak, barátocskám, a varrólányt,
de legjobb lesz, ha csak a kezét:
simogatás rejlik benne és párosodás.
Puha párnáit ne hányjuk szét!
se az ágyában, se a kezén,
úgyis már sokszor érte szúrás.”
„Nyújtózkodjunk, és legyünk büszkék?”
A katona begombolja nyitva felejtett sliccét.

XVI. De l'audace, et encore de l'audace, et toujours de l'audace!

Hab!

És mi is büszkéké lettünk a mondatokra,
és hiába kérdezték:
„Elég volt e merészség?”
Először kérdezték,
és leültettek az Életfa tövébe.
Másodszer kérdezték,
és azt mondták, hogy öltözzünk frakkba.
Harmadszor kérdezték,
és azt mondták: „Varjak!”
De többé már nem szóltak,
és ámultunk a szerencsén.
Nincs hasonlat, mert rólunk van szó,
és ebben a pillanatban mindenki vegye zokon.
Csak így találjuk meg lelki nyugaljunk.
Jöhet a szájalom,
ám ajánlom.

XXXIV. De l'audace, et encore de l'audace, et toujours de l'audace!

Hah!

*És ismét büszkéek lettünk a mondatokra,
ahogy kopott ordasok köröttünk vadultak,
hasig érő hóban a lábunkig nyúltak,
és darabokra hulltak.*

*Nincs vigasz: hisz érzed, mennyivel nehezebb a súly,
ha napról napra viszed,
ha nem hallod a szirénák süket csöndjét,
ha benne nem neszelsz,
ha versed csupa emlék
vagy éppen trágyalé.
Ha felérsz a fejedig,
a kalapod leveszed.*

Hah!

- I. Nem ringat már hiszékenységünk
Színes újszülötteket,
Akiket glória alá kellene tenni.
- IV. A zsi bongás nem sűrűbb a kiáltások után,
Mert élni kell akkor is, ha men tudnánk
Az ébredés után mihez kezdeni.
- VII. Az embert rándító zúgás elveszett,
Nem jár körötte, csak a szürkület.
Imába sem ekkor kezdenek már régen.
- X. S ha néha meg-megátalkodnak,
Már régen nem azok, kiknek bőre valamikor aszott volt,
Mert zsírpárnáik után a fejük is akolba való.
- XIII. Amikor már kétszer vedlettek kígyóbőrt
Nyilvánosan saját törvényeik előtt,
Tudták, hogy pácolt ismeretük könyörgés és ürügy.
- XVI. Rájuk pazaroltunk mi is már minden jelzőt,
S hősködve kézről kézre adtuk,
Ápoltuk, és jelvényes fejükön kinőttünk, mint a kos.
- XIX. Nem menekülhetünk már mi sem, akárcsak barátaink,
Összehúzódnak egymás örömére, hogy egyszerre
Süllyedjünk e világ fenekére.

HATVANHATODIK PANASZ

BUDAPEST

- I. Elszüzesedett. És így emelkednek tisztasága fölé
Érintetlenségének jelképei,
Megkövesedett hídhártyái:
Ívben feszülnek női tere fölött.
- V. Kincs ez! A haladó is érte rebben,
Ha magyarázatra nem talál se égen,
Se földön. Szebb így magában:
A gyerek sem képzelhet a csúnyaságról szebbet.
- IX. Kívánatos hely! A porcelán harangjáték tere fölött
Ez isteni rész. A vér,
Az is csak álmában öntötte el:
A vágytól nem tudott különbséget tenni két erőszak között.
- XIII. Am vállalta az álmot. És Vérmező marta ki a combját,
Mire fölébredt. Szemérmesen
Kitárulkozott, mire fölébredt:
De mintha megbánná, szorosabbra fogja a Dunát.
- XVII. Hadd lássák a tornyok, a hegyek és az emberek
A tökéletes megbánást
A szorításban ott:
Ahol a férfiak porcelán harangjátékának célterületei fekszenek.

XXI. Mert vétkeit mozdulatokba rejti,
Ami elég is egy emberöltő ámitására.
A következőkről ismét csak az emberek gondoskodnak:
A szépség ínsége önmagából fejt.

XXV. A teste ezért gránitba martt pók-nyom:
Csak alatta lehet megközelíteni. Benne.
Különben fönnakad az ember, és örökre ott marad:
Vergődik, és mégis belemézesedik.

XXIX. Így az erkölcstelen látványt kőbélésbe ássa,
Hogy sok-sok napot és éjszakát töltsön el a Duna-parton
Vagy a Szigeten, míg el nem önti,
És meg nem tetszik a tükörmása.

XXXIII. Ott lesz nagykorú. Szép!
Többé már nem gyerek, se lány, ha az árnyéka az is,
Ami a vízben áll és állandóan egyesül:
Most itt fekszel előttem, Asszony-térkép!

ANAKRONISZTIKUS DALOK II.

„Die Kunst gibt nicht das Sichtbare
wieder sondern macht sichtbar.“

Paul Klee

ezt a forgatóajtót most már illene bezárnom végképp
és még több papírt összehordanom a támadó szótlanságnak
hogy a csinálódó sorokba ne szivároghasson be
mindenünnen a kampós lojalitású rend tompító illeme
kótorlaszok lassú kudarca az oldódás elől menekülők tengere
és maradjon végre kívül égei óborok padmaly-íze
s az epeköves gyűrűt viselő megváltás-angyal fulladása
ne ijesszen a júniuseleji viharfelhő senki búzája fölött
ne rondítson bele asszonyok homokból kiásott éneke
a csinálódó sorokba semminemű kóbor szalmazsák ne pisszegjen
se nyílvessző a lecsuklott fejekben se rozsdaharapás
a díszlépésben körmenetező holnaposok horkolása
éhyomorra tört gyógypoharak panasza ne hallatszon
semmi létcincogás semmi füstgomolyító szél se ágylánglobogás
mélyálomi tyúkok csípése vinnyogó zsákok titka maradjon
de lazuljon minden zajosan mi másik szülőt szeretne
megkukacosodott köldökét marja sejtről sejtre
mert most azok gyülekeznek a megtépett ajtó előtt
kiknek sikerült bármi módon megfürödni önmagukban
és sebeik összenőttek fájdalomtalan a csinálódó sorokkal

Nem várt fényekként ereszkedtek,
lejtők és éj nélkül:
a völgyi cél parányibb volt a dobbanó szívnél is.
Többen megőrizték hangjukat a falak előtt,
többen a fák dallamát vették át,
többen a szüntelen sokasodásban lelték örömüket.
Szárnyukat lekapcsolva, vállukra vetve,
elsétáltak az üvegajtók előtt,
mögöttük alighanem volt asszonyaik tollászkodtak.
A sarkon leállva tanakodtak,
kezüben egyikük, míg beszélt,
hanyagul röögöt tartott,
a másik cigarettát,
a többiek lustán egy hulló csillag
útját bámulták.

Mondják, valami húrok gyereke,
hát szélben peng, peng a teste,
s réges-régen tagja a teret
parcellázó háló-szervezetnek.
S mint mondják: villámokkal
gyújt alá fecskéknek, verebeknek,
s mesélték, szénnel kínálja
az arcán játszó kövér gyerekeket.
A lányokkal temetősdit játszik,
gödörében el-eldől kísérletképpen,
s ha újra s újra éled,
tíz bolyong körülötte, tíz élő kereszt.
Ilyenkor mondja, mondják:
Emlékezem.
S mondva mondják: agyában
széllel ojtott terek, testükön
a tárgyak, hogy helyet cseréltek,
s öli, öli a csecsemősejteket:
hullásan ébred, egeresen, súly nélkül,
s ilyenkor talán anyagtalan is
úgy hiszik, de újra pendül
a szélben, s hóna alá enged
két vak egeret.
Azt mondják: gyilkos: élete a halál.
Azt mondják, varázsszót talál,
ujjai sikoltoznak, ujjai a szélben
zizegnek, s megkötött sárkányok
lengenek a távolba meredve,
s tudják: vágyakkal barátkozik:

kiáll az estbe, s merengve havazik,
megáll az utcán meresztgetve ágait,
felnéz az égre, felnéz egy arcra,
vakkant a Holdra, rügyeket látogat,
beszéli róla, forrásokat.

Megkegyelmezett a széknak, az ágynak,
alig van két gyökere, fájnak,
s már megdőlt, papírja a tér,
s már teleírta deltás ceruzája.

Gondoltál-e a kiűzetéskor
karddal és nappal fejed felett
mikor befogva még meztelen szemed
derékban meghajolva a bűnre támaszkodtál.

Vagy még előbb hullottak-e szirmok
dolguk végeztével avarba dőltek-e fák
míg hatalmas vadak árnyai csillapodón
s lantok dala cikázott beléd talán.

Többé már nem cserélsz szobát
az ablakokra feszített lányokra
nincs éjed benne mint fények hogy részt vegyenek
többé már nem cserélsz szobát.

S ím úszó rönkké lényegülve
emlékként mohos kebledre szenderülve
mély gyökerű virág kinyílik arcod
s nincs rovar táj lég madár rászállóban már.

Az szó ág vagy kar-émlék varos válladon
az tél szín zene-e ó a nyakadon
bordáid közén örökcsend vagy lánytest hever
feléd vagy tőled kúsznak a gyökerek?

KONTRAPUNKT

(Variációk barátom 1963. évi ars poeticájára)

E tisztaság a félelem formája csupán,
most a víz-tér fakó tartalma zümmögés.
E fenék tiltott harangnak öle,
szurkozott kötélén a fény leér
(megcsendülnek a halak),
rálóg, inas sugár, a szemre.
S mélységi hurkok
szorulása a nyakon,
a kéz olvatag,
a test elúszik, vízbe keményedik.
A szerelem ijedtség,
kormos réteken eltévedt állat iramodása,
a csillagok vörös lényege, drága tűznek,
szobámra folyik,
a fagyponthoz létezem,
s a hold kerek sikoltás,
leheletemre felreped.
Míg üveget roppant a sötét,
a szekrény húsos, langyos falai
lassan tükröbe dőlnek,
az ajtó szájából a pára szülőként belép,
a földkéregre, egymást ölelve,
hatalmas, fehér köpetek, nyálkás angyalok fagytak,
farukból füstös kémények emelkednek,
szócsövei a felhőknek,
hasukból belekként kimásztak a folyók,
homlokukon apró házak rajzanak,
s ez mind együttvéve csupán a magánynak,
egy versnek a bevezetése.
Variálj a kecses őrzőangyalok örök témájára!
Mondj elfogadható hasonlatot;

csak a sorok számában van értelem.

Érthetőbben: a galamb röpte
melódia-ívelést nem érdemelt,
angyalok a hónuk fogalmát,
szekrény a hús véres tartalmát,
érthetőbben!

Mégis, a szerelem ijedtség,
s a tisztaság, a minden, a félelem formái csupán,
mert a szoba-fenek tiltott harangnak öle,
mert a víz-tér fakó tartalma zümmögés.

(Így láthatják, mily okosan
szaporítom soraimat.

Titkok?

Csak voltak,
s borzadok, ha idegen verssel van viszonyom.)

A hold kerek sikoltás,
a hold kerek sikoltás,
leheletem felreped,
torkom és értelmem elreped,
mint ablaküveget roppant össze a sötét,
mert mi a való:

míg írom ím e versemet,
a deszkafalon át hallom,
az újságíró s az ács
hogyan horkolnak, szellentgetnek.

S az angyalokat csak kitaláltam,
nem a sorok miatt,
azt hittem, angyallal
szebb a hó, a füst, a házak, a szénnyomok,
azt hittem, Noé bárkája a vers,
benne az értelem: bűn és tévedés,

a megnevezhető a megnevezhetetlennel
ezért gyakran felcseréltem,
részegen a bárban
a Doreen 2-t megzenésítettem;
a zene a test, a versek csak kelések,
legújabb mozart g-moll szimfóniáját énekelem,
csak ezt tudom
hangosan,
gumibotok zuhogtak fejemen,
utálok minden népdalszöveget,
a dzsesszt sem szeretem,
de ideje más irányt adnom versemnek,
ideje elkomolyítanom,
hogy versre hasonlítson, melyet mindenki ismer s megszokott.
ideje magamtól is eltávolítanom,
még néhány jó hasonlat,
zene, ritmus, jó dikció:
1. A kertek iszapjából nemsokára kiássák
a tavasz aranyharangjait.
2. A lányokról, virágokról nemsokára lefejtik
a jégnek szivárványos és zenélő rétegeit.
3. Belátható időn belül, hiszem, nem lesz szükségem a
tavaszra stb.

kiki mondd azt hogy vörös
csak ezt mond csupán ennyit
elbírja ez a szó az életem
mond ezt csak ezt
a tüztől a vértől
s a naptól függetlenül
csupán annyit hogy vörös
ahogy mondom
vesd utánam mint rögöt
a szót és állj tovább
s ha majd emlékezetünkből
egy napfényes délután
lobogó vérük kitöröl
ülj le a forró homokba
húzd le nedves inged
a cipőd is persze
s mondd kiáltsd
olajos testük fölött
hogy vörös
de semmi mást kiki
csupán ennyit a messzi távolba
és meglásd megmosolyognak bennünket
összedugják orruk
a szerelmesek

ÉJFÉLI RONDÓ

p r o l ó g u s

Mert létünk csordul el álmatag
ernyedte emléinkből duskálni jöttünk pézsmás
undorokban legörgetni a kacajt ingatag dómjairól
megbolygatni lecses pattanásait a mezőnek
bőrünk alá rejteni dudorodó évszakokat
érdes szurdokon tartós örvözetbe
kovácsolni az ígéretet . . . jöttünk hát
tetten érni a lombosodást szikkadt porcogóinkról
lenyesni az idegen magzatot
kirojtosodott ereinkből az intelem
lógatja lábát álmaink pilléreire
nyúlós étkül az iszony hever
irtózáttól vásott hörgő eszméletünk
falakról csöpögő emlék-köpetünk
védtelen
csontjainkból feltörő fuldokló álmaink
bokrosodó izmainkon szertelengő rügyező kötelek
vérét-szíttá látomásainkon a düh terpesze
mint legyek kocsonyában hűl emléketek
hemzsegő kacajokon hájasodók ti torz
képmásaink csámcsogó szerelmesek

íme az álmok egerei
szertefutva ismerős homlokon
rozsdás ígéktől terhesen
íme a perc
pörkölt mosoly-ruhásan
gyökér-szíttá karjaink elé

VADVIZEK

Iszap mögött csillagok, sötét csillagai, borús éjszaka;
lámpában hazatérők, lámpa mögött csillagok, semmi éjszaka;
jég fuldoklói, mögöttük csillagok, ésszerű éjszaka;
éjszaka barázdái, sárba tapadt csillagok, hegyek emésztése;
társégnyi csillagok, fű érett györeke, lázasodó esők;
kések gyönyöre, üvegek céltáblái, búzatábla-éjszaka;
magával rántott tűz, egek surrogása, kétségtelen éjszaka;
rostává lőtt kévék, magtalan éjfél, pontosan ütő éjszaka;
test; romlás; kitérő.

Ott voltál: minket ápolt a fény, és kísértet voltál a fényben,
ránk rontottál, és kezet emeltél ránk abban a fényben,
és jöttél fennszóval kikiáltani minden törvényt, amit mi ésszel
nem érhetünk fel;
meg kellett volna ölni téged.
Vállunkra telepedtél, bár tudtad: nincs vállunkon teher.
és elzártál a fénytől, bár tudtad: minket egyedül
a fény érdekel;
és fájdalmat róttál ki ránk, s mi most tartozunk neked;
és ládd: egy sem volt köztünk, ki birokra keljen veled;
most te boldog vagy, mi pedig szomorúak vagyunk,
hiába szabadulnánk és hiába bujdosunk.

1 ISTENBEN 3 SZEMÉLY

nem is tudtam most hallom először
tényleg
érdekes kiş úgy próbálja megoldani a problémákat
hogy magyar neveket szerepeltet
mások meg úgy zsidó nevekhez menekülnek
miért ne: a méreg amit kitermeltünk bennünket öl meg
rendben van csakhoggy én erre áldást nem adok
és többet nem tartom a hátam
mindjárt az elején így kellett volna viszonyulni a dolgokhoz
hát persze
amiket itt ti összehordtatok
azt én már régen megmondtam neki
én ezen belül vagyok és építem ki világomat
szeretem
ha egy-két mondatban megmondjátok a véleményeteket
ez már viszonyulás
elegem van már a viszonyulgatásokból
pedig
ha valaki megérti a fantázia nélküli autentikusságot
az csakis én lehetek
te meg ne húzgáld a nyakad
kellenek a verseid nem viccelek
de én nem tudok verset írni
nem is kell azt tudni az más
odajutunk
hoggy egymást faljuk fel és nem értelek
ha valaki hibás

az csakis te lehetsz hogy engedheted meg valakinek
hogy azt vágja a fejedhez
ló...ért kapod a fizetésedet
és ő megengedhet magának ilyen megjegyzést
miért ne mindig ilyen gyerekekre volt szükségünk
nem
mit izgulsz
ő mindenképpen áldozat marad és tragikus hős lesz
ő így is meg úgy is felfalásra van ítélve

sok ó-t szeretnék elmondani
mikor már a spirituálét elhagytam

hol van a kétféjú tengeri nyúl
hol a szőnyeg háromlábú birkája
és a tapéta paprikajancsijai

a fehér bajuszos kezelte a meleg vasat
nem tudni miért
mindig a kocsiótra tértem ki előle

hol ó hol
mert a kókuszdió-árus-hátakon
angolna-ostor pattogott

stb. patkányok intenzíven
lyukat rágtak a
virágos mellényeken a
lejtős utca szűk házában

MINDENEKELŐTT

állítólag ez a hely ez a tér
négy vonallal elhatárolt — meghatározott
benne lapul a dús képzelet és a szigorú gondolat
és a kimondott szaggatott mondatok észrevétlen képet alkotnak:

rettenetes történeteket őrző ósdi régi vár — omladozó
a növekedő bizalom jó hangú énekesei nincs mit keressenék itt
kis kunyhó kéményéből felhőkarcoló nő — csodálkozó
e földön csalánt termőn magányosok társat hiába is keresnének
mécesként pislogó és lomha évszakok krónikása — váltakozó
roppant réten szivárványszín fű zsendül — kitárulkozó
zsupfedeles házikóban bújt meg az ideges kényelem: az örök szerelem
mezőn érő kalász fiatal fiú fiatal lány — ölelkező
mint anyatej — patak-sivatagban a forró homok szomjazóknak megmozdul
zöldbe változó nagy erdő szélén korhadt fák — elkallódó
a gondolatok épületei csak pillanatig állnak
minden pompásan feléledő egészbe épülő s olyan gyorsan bomladozó

a tér állandóan változó
vonalakkal betűkkel meg nem határozható
festékek kottákkal elő nem varázsolható
minden művészi kísérlet a lehetetlenre vállalkozó
és minden mű dicsérete az igazat gyalázó
és minden művész az élet előtt megalázkodó

sej ünnepét üli az ellentét:
lelkünk kívánja mégis a verset a zenét
s papírra vetem érzéseim minden dagadó hangjegyét
minden leírt szóval tagadom magam egyszerű létét

TEMETÉS

Sinkó ervin halálára

eltemettétek
olvastam majdnem sírtatok
ahogy ráhullt a föld kemény szurokja
s közben
de ez már nincs a jelentésben
ünneplőt feszes műanyagínget
és ráncos homlokot hordtatok
fel le előre
és mind előbbre hogy kitessék és lássék
minő nagy kínatok
nyomorult nyomor
kegyetlen kegyelet
s mindez miatta
minő kíséret minő szép sereg
topoghatott és jajveszékelhetett
a múltó test felett
gyász tor illem morál
rang és tisztelet
és mélyen kivágott női gyászruhák
félelem-parádé
nász mely elsirat

Ennek a gyűjteménynek nem reprezentálás a célja. Egy reprezentáns antológiának ma még nincs meg az objektív kritikai mércéje, legfeljebb csak a vázlata. Immár több mint két éve, hogy a *Híd*-ban megjelentettem a jugoszláviai magyar költészetéről szóló tanulmányomat, amelynek egyik célja az volt, hogy megpróbálja egybefoglalni a jugoszláviai magyar költészet néhány alapvető kérdését, s ezeknek a kérdéseknek a jelentőségét, súlyát az egyes költői opusokon lemérni. Ez lenne az egyik módja az objektív kritériumok kialakításának. De természetesen csak azzal a feltétellel, ha ezt az írást követték volna más szempontú tanulmányok is. Sajnálatos módon azonban a jugoszláviai magyar költészet elemzése, értékelése, bár növekedett, intenzívebb lett (Bori Imre kísérelte meg egy-egy költő irodalomtörténeti helyét meghatározni, és Bányai János jelentetett meg egy tanulmányt egy év költői terméséről), mégsem érte el a kellő eredményt. Így például csak egyetlen átfogóbb írás jelent meg egy költő munkásságáról: Tolnai Ottó költészetének számomra döntő mozzanatait próbáltam meghatározni abban a tanulmányomban, amelyet az ez évi *Híd* évfolyamban tettem közzé. Ebben az esetben is szükséges lenne még több tanulmány más kritikusok tollából, nem szólva a többi költőről, akiknek munkásságát még csak meg sem kísérelték a kritikusok hosszabban, alaposabban értékelni, felmérni. Ez a hiány kérdőjelezi meg a reprezentáns antológia megjelentetését.

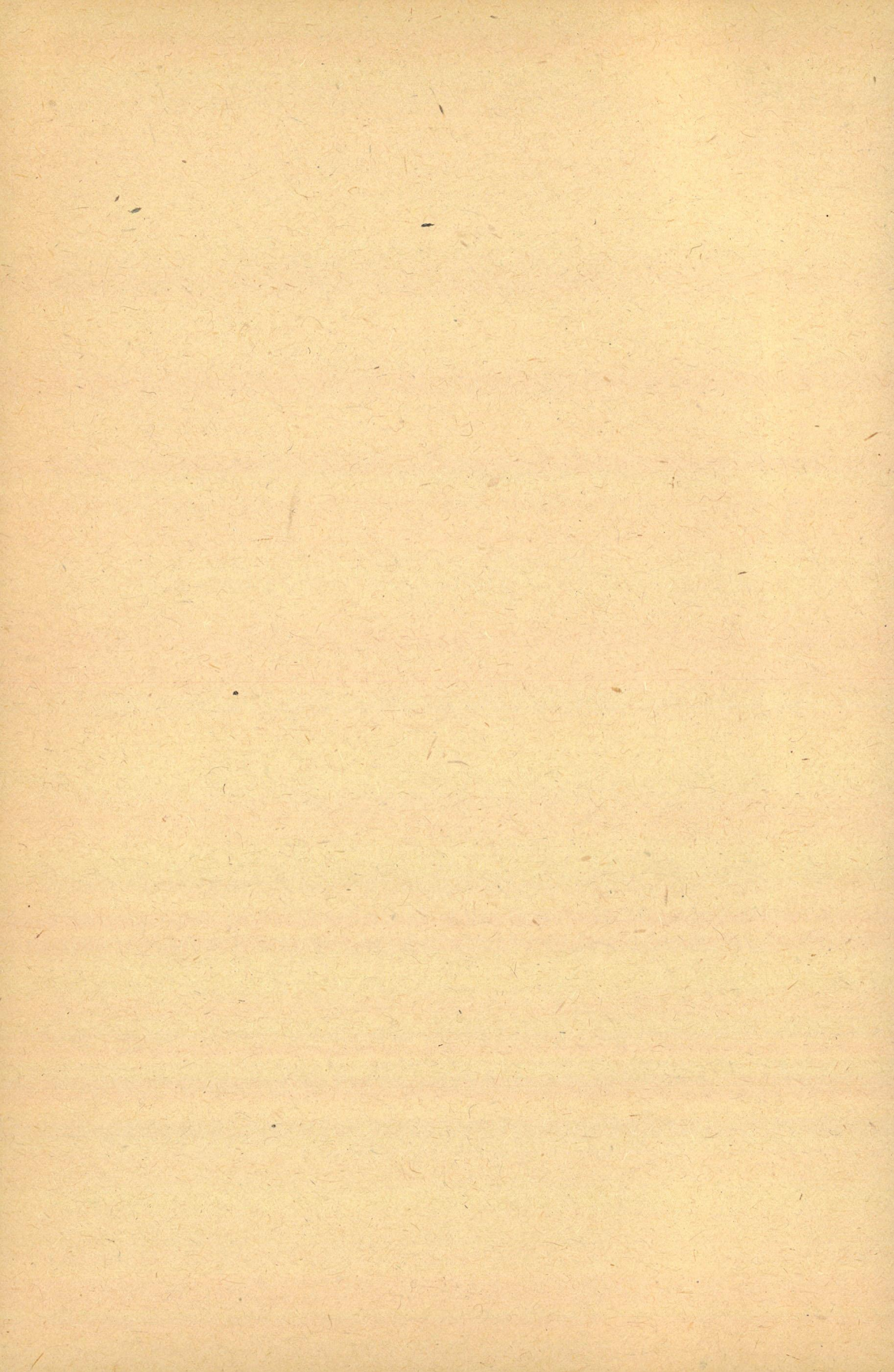
Am egy reprezentáns antológia helyett sürgősebbnek véltem költészetünk ama értékeinek felmutatását, amelyek vitális jelentőséggel bírnak nemcsak ma, hanem remélhetőleg holnap is. Ilyen értelemben az antológia elfogult, de nem egyes alkotói személyiségek iránt, hanem költészetünk egésze iránt és egy-egy költői opus belső ingadozásainak értékelése iránt. A jugoszláviai magyar költők egyik fontos tulajdonsága, jellemzője, hogy az alkotói opus hatalmas minőségbeli és elvi különbségeket tartalmaz. Nincs töretlen, egységes életmű. Másrészt az antológus munkáját megnehezíti az is, hogy kritikánk főleg az antagonizmuson inszisztál és nem a kontinuitáson, illetve egy-egy folytonosságon belüli természetes különbségen. Ez pedig nincs összhangban a kritika elvével, hisz maga a kontinuitás igénye szintén szigorú kritikai mérce.

Válogatásomnak másik célja tehát, hogy felölelje azt a kontinuitást, amely új költészetünk gyújtópontjait jelzi.

Ennélfogva nem lenne leghelyesebb, ha a kritériumok abból indulnának ki, hogy ki hány verssel, verssorral, esetleg szóval szerepel az antológiában. Annál is inkább, mert nem az volt a célom, hogy a mai árfolyamot regisztráljam a költői börzén, hanem az, hogy megjeljem a leglényegesebb áramlatot. Természetesen az is vitathatatlan, hogy ha valaki más eszmei, esztétikai, etikai szempontból közelíti meg költészetünket, akkor ezen az egységen belül revideálni tudná a felosztást. Ez a kritikus szuverén joga. Sőt, szerintem, az ilyen revideálás időszakonként szükséges is, hogy elkerüljük azt a szubjektivitást, amelyet minden kritikus magával hordoz, még akkor is, ha az objektivitás álarcában tetszeleg. Másrészt az ilyen dinamikus revideálási tendencia megszüntetné azt az állapotot, hogy költészetünkben nem megfogalmazott, de mégis nagy tekintélynek örvendő hierarchia döntse el az egyes költészetek, az egyes versek értékét.

Eme általános elvek mellett e gyűjteményre hatott az is, hogy egy folyóirat mellékleteként jelenik meg. Ezért igyekeztem elsősorban a csúcokra koncentrálni a figyelmet, és az átmeneteket kénytelen voltam háttérben hagyni. Ugyanakkor kihagytam a terjedelem miatt néhány hosszabb verset, ciklust, amelyeknek értékében nem kételkedem, és amelyeknek szerepeltetése egy terjedelmesebb antológiában nélkülözhetetlen volna.

Külön kérdés az antológia befejezésének kérdése. Brasnyó, Ladik, Podolszki, Raffai, Böndör költészete majd csak ezek után nyerheti el igazi dimenzióit, vagy esetleg vesztí el meglévő értékeit. De szerepeltetésük azért indokolt, mert a fiatal költők egészében új értékeket hoztak magukkal, úgyhogy a fenti szerzőknek az a megtisztelő szerep jutott, hogy nemcsak önmagukat képviselik, hanem új költészeti hullámunkat is. Az ilyen értelmű szerepeltetés logikusan következik abból a törekvésekből, amelynek a fő jelszava az volt, hogy ne az alkotókat nézzem, ne a meglévő konvencionális hierarchiát, hanem költészetünk csúcsait, vagy pedig a közvetlenül ehhez vezető utakat.

HOGY ÍZLIK A HATALOM

LADISLAV MNAČKO

III.

Az első díszőrség, amely az elhunyt kabinetjének tagjaiból állt, elfoglalta helyét a ravatalnál, ezúttal már nem próbasorakozóról volt szó. Egy perc múlva kinyílik a bronzkapu, végtelen sorokban benyomulnak majd a polgárok, s két napon át masíroznak a koporsó körül. A kabinet tagjainak arcán ünnepélyes komolyság honolt. A mai nap forgatagában még nem volt idejük a halottra gondolni. A tízperces merev vigyázállás alatt most erre is lesz idejük. Tíz perc néha hosszú idő. Néha végtelenül hosszú.

Frank mindannyiukat ismeri. Bizonyára többet tud róluk, mint ők egymásról. A halottat egyikük sem szerette igazán. Annak ellenére, hogy a halott a nagyszámú számításbajövők közül éppen őket választotta maga mellé munkatársaknak. De miért is szerették volna? Talán nem ő volt az, aki maga is azt az elvet vallotta, hogy a politikában nincs barátság, s hogy a barátság a politikus számára veszélyes?

De most tíz perc idejük lesz arra, hogy a halottra gondoljanak, és sajnálják, s mi több, nehezteljenek rá, mert meghalt. Elég nagy bonyodalmat okozott. De még milyen nagyot! Mert hát olyan volt, amilyen, de nekik biztonságot jelentett. Természetesen viszonylagosat, de a viszonylagos biztonság is több a semminél. Megszokták. Ismerték gyöngéit, tudták, hogyan lehet őt kiengesztelni, mivel lehet a bizalmába férkőzni, ismerték napi programját, s e szerint állították össze a magukét is, minden napnak megvolt a maga ritmusa, pergése, rendszeressége, megállapodott szokása. Minden kiközkken a kerékvágásból. Az ő helyére valaki más kerül. Kicsoda? Én? Vagy ez itt előttem? Talán aki mögöttem áll? Akármelyikünk oda kerülhet. Az az előttem álló nem kedvel, bizonyára kirepít. Azt a hátam mögött állót viszont én nem szeretem, s ezt ő tudja rólam. Ez egy hülye. Nem tudnék a keze alatt dolgozni... De mi lesz akkor, ha valaki teljesen idegen jön a helyére? Egy új ember? Egy hatalmas? Elszalaszt Galovič egy ilyen alkalmat? Hisz ez volt az az egyetlen fészek, ahova még eddig nem sikerült befurakodnia. Most itt az alkalom. Galovič... Az mindennek a végét jelentené. Hogy Galovič mindennek a végét jelentené, abban mindannyian megegyeznek.

De nem is kell, hogy Galovič legyen. Jöhet valaki más. Számításba jöhet olyan is, akiről sejtelmük sincs. És ez nem jelentené a véget?

De. Az is azt jelentené. Egymás után eltávolítja majd őket, s felhossa a maga embereit. Hiszen még élénken emlékeznek rá, hogy hozta fel őket is a kerületekből ez a halott, amikor magához ragadta a hatalmat.

Igen. Ez a véget jelentené. Ha rajtam kívül akárki is lesz az utódja, mindennek vége. Valaki kívülről? Vége. Galovič? Vége, vége...

Frank ismeri őket. Szemeiket is ismeri. Ki lehet olvasni belőlük minden gondolatot. Frank jól tudja, mire gondolnak, s mire fognak gondolni az eljövendő percekben. Frank azonban nem annyira peszsimista, mint ők, ha a jövőjükre gondol. Vég? Talán igen. De nem egészen. Valamivel kisebb, de mégsem egészen kis autókban utaznak majd. Kisebb jelentőségű, de azért jelentős hivatalba kerülnek, sőt még annak a lehetőségét is megkapják, hogy maguk választhatnak, melyik állás felelne meg a legjobban, és nem aszerint, hogy mihez ertenek, hanem aszerint, hogy mit szeretnének. Kisebb villákba költöznek, de mégiscsak villákba. Sajnos lakbértérítés, ingyen koszt és esetleg házmester nélkül.

S új posztjukon mit fognak csinálni? Észrevétlenül és fokozatosan eltávolítják az ottani személyzetet, s a megüresedett helyekre a saját embereiket állítják. Akiket ismernek, akikre támaszkodhatnak. A sajátóban ritkábban jelennek majd meg, s nem az első oldalon. De megmaradnak. A nemzet nem felejtkezik meg róluk egészen.

Ha most én is közöttük állnék... — töprengett Frank — vajon az én szememből is ennyi bizonytalanság és rémület tükröződne? Nem tudja. Nem tudja, milyenek lennének a szemei. Közöttük állhatna, és nem áll közöttük, és egyáltalán tudja-e az ember, hogy mikor milyenek a szemei? Mindenesetre örül neki, hogy nem áll közöttük. Nincs miért ott állnia.

Mit ér az közöttük lenni? Egészségtelen funkcionárius-színűk van. Előrecsúcsosodó gyomruk elárulja, hogy keveset mozognak. Autóval a hivatalba, autóval a hivatalból, autóval a gyűlésre, a fogadásra, a terepre, az ünnepélyre, az ünnepségre, a hivatalban karosszék, odahaza kényelmes heverő... Kétszer-háromszor évente vadászat, egy hónap a tenger mellett a körülkerített strandon, tizenhat és még több órás munkanap, tizenhat és még több órás ostoba tanácskozások, ellentmondó határozatok, gremiálkák, amelyeken megállapítást nyer, hogy az azt megelőző gremiálkákön kitűzött feladatokat nem teljesítették, s újabb feladatokat tűznek ki, amelyeket ugyancsak nem teljesítenek, nincs rá idő, semmire sincs idő, bosszantják őket, s ők még jobban bosszankodnak önmagukon, belegabalyodva ezer nevetéses problémába, nincs rá módjuk, hogy az igazi feladatokkal viaskodjanak, ebből áll az életük.

Mindnyájan kövérek, azt is lehetne mondani, szabvány szerint. Frank ismeri őket. Mindegyiküket régtől fogva ismeri, már akkor ismerte őket, amikor még szögletes arcú forradalmárok voltak, ezt nem lehet eltagadni tőlük, csontos forradalmárok voltak, akkor, amikor még a forradalomnak voltak csontjai. Azóta a forradalom valahogy kigömbölyödött, s ők együtt gömbölyödtek vele. Akárcsak ez a halott.

Ez a halott itt szögletes arcú, kemény férfiú volt. S a karaktere is éppilyen kemény, szögletes. Az utolsó fényképen, amelyet Frank róla

készített, valahogy olyan bizonytalan, határozatlan az arc kifejezése, tucatszeme, telt, felfújta arc, egyszerűen szétfolyt a képen. Frank tudja, hogy ez nem szokott így lenni, a férfiak csak a halott korában kapják meg a végső és határozott kifejezést, gyermekkori képeiken még úgy néznek ki, mint a békaporontyok, és csak akkor rajzolódna ki az arcvonásaik, amikor kialakul a karakterük. Ez a halott azonban fiatalkorában sokkal nagyobb személyiségnek látszott, mint a későbbi években, élesen vágott profilja egészségtelen kövérséggé puffadt, elvesztette egyéniségét, a róla készült képeket már nem lehetett retus nélkül megjelölni, „hozzá kellett adni”, különben arc helyett csak egy bizonytalan fehér ovális világitott volna a lapokból, s ő ismételtelen csapkodhatta volna az asztalt, hogy majd megtanítja ezt az egész újságíró bagázst kesztyűbe dudálni.

Frank ezzel a halottal elsős elemista korától barátokozik. Attól kezdve egészen a közelmúltig jóban-rosszban mindig együtt voltak. Keresztül tudták magukat rágni azon a legnehezebb próbatételén is, amely két férfi életében előadhatja magát, azon is, amikor mindketten egy lányba voltak szerelmesek. Frank úgy érezte, hogy a másik nélkül nem is egész ember.

És mit jelent ma neki ez a halott? Kísérleti alany. Pedig Frank egész életében kitartó makacssággal mindig a nyomában járt. Akarta őt, az egész embert akarta. Igaz, volt egy idő, amikor kerülte a társaságát, de azután csak annál nagyobb hévvel járt utána, minden lépéséről, minden döntéséről, afféjéről, gondjáról-bajáról tudomást szerzett. Frankot nem hagyta nyugodni a kíváncsiság, hogy mi lehet abból a férfiből, s mi történhet azzal a férfivel, amilyen a halott valaha volt.

Szétválásuk nem egyik percről a másikra, s nem is drámaian történt. Inkább feltűnés nélküli, csendes, észrevétlen folyamat volt. Ha akkoriban Frankot megkérdezték volna, hogy mi kifogása van ellene, maga is elcsodálkozott volna a kérdésen. Szétválásukat nem az okozta, hogy különféle utakon indultak el. Egy darabig azután is találkoztak, felkeresték egymást, és örültek egymás társaságának. Frank máig sem tudja megmondani, hogy tulajdonképpen mi történt. Egyszerűen szerették egymást, s aztán már nem szerették. Megértették egymást, és azután megszűnt ez a megértés. Ez mással is előfordul.

Végül is ez a halott már félni kezdett Franktól. Lehet, hogy megérezte, hogy Frank sokat tud róla, és tudatosította magában, hogy hogyan végződött azokkal, akikről ő tudott túl sokat. De akkoriban már mindentől és mindenkitől félt. Félt az árnyékoktól is. És bőven akadtak árnyékok, és napról napra szaporodtak.

Frank egészen közel lépett a ravatalhoz. Régi barátjának arcába tekintett. Maga is meglepődött azon, hogy semmit sem érez. Sem felindultságot, sem meghatódottságot. A halál jelenléte megpuhítja az embert, és kegyeletre készíteti, de Frank semmit sem érzett. Sem örömet, sem bánatot, sem meglepődést, sem elégedetlenséget. Egy teljesen közömbös ember ment el, egy teljesen közömbös ember halt meg. Közömbös Frank számára, és közömbös a többiek számára is. Sajnos, amíg itt fog feküdni, felindultságot, bánatot és még sok más egyebet fognak színlelni, annak a sok-sok tízezer embernek a jelenlétében, akik a ravatal körül menetelnek. Szervezett búcsú. Szervezett gyász. Szervezett bánat.

A láthatatlan zenekar az erkélyen a gyászzené első taktusait kezdte játszani. A díszőrség hat tagja még jobban kihúzta magát. Mozdulatlan vigyázzállásba merevedtek. Két férfi kitárta a nehéz bronzkapu szárnyait, a közeli toronyban nyolcat harangoztak. Frank lencsevégre kapta az első belépőket, majd rövid időre kiment az épület elé. A fagyos, kellemetlen szélben a várakozók százai toporogtak. A feketébe öltözött búcsúzó polgárok hosszú sora hullámszerűen és előremozdult. Az üzemek és szövetkezetek, szervezetek, társadalmi és politikai szervezetek képviselői a ravatal elé helyezték koszorúikat. A rendező feltűnés nélkül mutatta, hová tegyék. Fontossági sorrendben. Az illető szervezet jelentősége szerint. A kigyózó sorból aligha veszi észre valaki, hogy akad itt néhány ember, akik nem hagyják el a gyásztermet. A készülség és a megfigyelők. Mindenre figyelnek, mindannyiuknak előre megszabott feladatuk van. Elég ember van az épület előtt? A „tartalékoknak” még egy óra hosszat ki kell tartaniuk. A férfi, akire ezt bízták, a polgárok számának felbecsülésében elegendő tapasztalattal rendelkezik, s azt is tudja, hány ember vonul el óránként a ravatal körül. Ha a várakozók sora kint elfogyna, hátramegy az irodába, a temetési rendező bizottsághoz. Ott valaki felemeli a telefonkagylót, felhívja valamelyik üzemet vagy iskolát. A kigyóvonálnak folyamatosnak kell lennie, kellemetlen volna, ha hézagok keletkeznének, ha megszakadna, ha megtörténne, hogy nem volnának, akik a ravatal körül elvonuljanak. Minden túlságosan is szervezett. A polgárok búcsúja nem tűnik spontán érdeklődésnek, valódi gyásznak, valódi veszteségérzetnek. De ezt talán nem is akarja senki. Fontos a megdöbbenő számadat: két nap alatt a halott államférfitől kétszázézer ember vett búcsút... Közben mindazok, akik itt a ravatalt körbejárják, jól tudják, hogy a veszteség egyáltalán nem nagy, hisz ez a halott már rég leíródott s elfelejtődött, az utolsó hónapokban mintha már nem is létezett volna, csupán hirtelen megbetegedése mentette meg a nyilvános bukástól, a szégyenteljes kiüzetéstől a helytartói székéből.

A betegség, amely már bizonyára régóta kikezdte, megkímélte őt is, s a többiekét is egy sereg kellemetlen gondtól. A betegség, ezt egyébként mindenki tudta, halálos volt és gyógyíthatatlan. Egy haladoklóval szemben semmi szükség nincs a közbotránnyra. Pár évvel ezelőtt persze ezzel nem sokat törődtek volna, de ma már egy természetes halál mégis jobb megoldás a drasztikus politikai manőverezésnél, ahol mindig egy csomó piszkos fehéreneműt kell tisztára mosni, és elkerülhetetlen az óvintézkedés, a szervezés, a magyarázkodás. Így jobb. Egy halott államférfi senkinek sincs útjában, és senkinek sem árt.

A koszorúk elhelyezése valahogy mindig felfrissíti a búcsúzkodás monoton és lassú ritmusát. Itt sok koszorú lesz. Frank megközelítő pontossággal fel is tudta volna becsülni a számukat. A koszorúk, lezámítva azt a kettőt, amelyet még a bronzajtók kinyitása előtt tettek oda, mind egyformák. Zöld ágak és vörös műkrizantémok. A friss virág ebben az évszakban kevés és drága. Frank meg is lepődött, amikor észrevette, hogy a felvonulók némelyike ciklámenecskrot, sőt vörös szegfűket szorongat. És legfőképpen akkor lepődött meg, amikor egy fiatal lány három szál fehér orgonát helyezett a ravatalra. A lány nem lehetett több tizennyolc évesnél. Rokon? Aligha. Akkor nem jött volna egyedül. Egy ilyen csokor száz koronába is belekerül.

Száz korona sok pénz egy tizennyolc éves lánynak. Több pár harisnyát vásárolhat érte. A halotthoz nem fűzheti semmi közvetlen kapcsolatot, ahhoz a generációhoz tartozik, amely már csak a nevét és a funkcióját ismeri, s legfeljebb annyit tud róla, hogy ő volt az, aki időnként a főtéren azokat a kevésbé felemelő szónoklatokat tartotta, amely mindnyájukat untatott. De az is lehet, hogy valamiben pártfogója volt. Lehet, hogy nehézségei voltak a felvételi vizsgánál, s a halott segítségével mégis bejutott a főiskolára. Vagy kikönyörögte nála, hogy az apját engedjék el a börtönből. A lányka bájos, szép, és a szép nők nála mindig többet elértek, ha nem is éppen túl sokat. De az is lehet, hogy csak egy naiv, s bizonyos szempontból félszeg leánykáról van szó, akit meghatnak a temetések.

A halál minden formájában komoly dolog. Szemtől szembe a halállal az emberek is komolyak. Frank tudja, mennyire el tud borulni az emberek arca, ha véletlenül egy ismeretlen halotti menettel találkoznak, hogy elfátyolosodik a tekintetük, s ha csak egy pillanatra is, mindannyian az elmúlásra gondolnak. Itt is lábbujjhegyen járnak, bár a puha, vörös szőnyegek amúgy is elnyelnék a lépéseiket. A ravatalhoz most éppen elsősök zavart és a hosszú várakozástól elgémbe-redett és összefagyott csoportja érkezett. Meglepődve s ijedt szemekkel néznek körös-körül. Sokat még nem értenek az egészből, s leszámítva azokat, akiknek valamilyen hozzátartozója meghalt, semmit se tudnak a halálról.

Frank dühösen kereste a tanítójukat, aki idehozta őket. Minek? Minek? A gyerekeknek sokáig kint kellett ácsorogni a fagyban, hatéves gyerekek. Minek?

A gyerekek kitotyogtak a hidegbe. Egy darabig még meglepődött, zavart csend veszi körül őket, aztán majd feloldódnak, és elfelejtkeznek arról a különös helyiségről, ahol valamiféle fekete emelvényen egy ismeretlen bácsi feküdt. Tovább tekeredik a kigyóvonal. A halál komoly dolog. Gondolhattak az itt felvonulók a halottról akármit is, amíg élt, itt a halál közelsége érinti meg őket, és kegyetlen fensége arra int, hogy ki-ki az élet értelmén, az élet mulandóságán tünődjön. De vajon a halottnak szólnak-e ezek a gondolatok? Nem tartoznak-e inkább magához a halálhoz? Elérzékenyíti, megrendíti-e őket ez a vég? Ki ismerte őt? Ki emlékezhet rá jó szívvel? Ki érzi helyrehozhatatlan veszteségnek a távozását? Frank kérdőre vonó kíváncsisággal mered a távozók szemébe. Van bennük valami részvét? Van bennük valami szomorúság? És lát-e valami örömet, kárörvendést, meglegedést azoknak a szemében, akik még a nevét se tudták kimondani anélkül, hogy ne rá háritottak volna minden felelősséget, azokért a dolgokért is, amikért felelős nem volt.

Alig hámozható ki valami ilyesféle a szemekből. A távozók szemében nincs sem szeretet, sem érdeklődés. Még gyűlölet sincs. A halál komoly dolog. Ez igaz. De másról nincs szó. Ez a halott számukra többnyire közömbös volt. Nem ismerték őt, és jóformán semmit sem tudtak arról, hogy valójában milyen volt.

Frank már jó néhány állami temetésen részt vett, olyanokon is, amelyeken az emberek szeméből feltörték a könnyek. Itt a szemek szárazak. Ez, a sajtó és rádió szerint nagy és pótolhatatlan halott ma itt végérvényesen magányosan fekszik. Senkije sincs.

Természetesen ez ugyanakkor színház is. Érthetetlen okokból az emberek szeretik a temetéseket. Itt a rendezés is kifogástalan. Az erkélyről megható, tolakodó, gyászzene hullik a felvonulók nyakába, visszaverődik az óriási csillár csillogó kristályairól, elektrifikált görögtűz ég, díszörségek váltogatják egymást, van itt sok piros és sok zöld, peregnék a filmfelvevőgépek, a televízió egyenes adásból tudósít, mindenütt az ember, a gyász megszervezett pszichózisába botlik, de ez így együttvéve sem jelent sokat. A halott, a félárbocra bocsátott zászlók, a kirakatokba kitett gyászkeretes portréjai, a fényesen égő utcai lámpák, a rádióból sugárzó szomorú zene, a televízió, a búcsúzóik ezreinek ellenére, ebben az órában egyedül van, végtelenül halott, és végtelenül magányos, s akárhogy is átkozták, amíg élt, meg is vehették, igaz és kitalált kínos pletykákat suttoghattak róla, most már ezzel se törődik senki, hiszen már eltávozott. Nincs már. Visszavonhatatlan és végleges hatállyal örökre kilépett az életből, s ezzel az emberek tudatából is. Valóban annyira jelentéktelen volt ez a nagy férfiú, hogy sem a káröröm, sem a szájalom fényét nem érdelmi a búcsúzóik szemében? Igazán ilyen volt? Ennyire jelentéktelen? Senkit se rázott meg a távozása? Azokat sem, akiknek ártott? Hiszen ártott eleget, tönkretett egzisztenciákat... Hát azoknak is közömbös?

Közömbös. Csak a halál van jelen. Komolyan, de egyébként más semmi. Senki. Semmi.

Frank éppen a díszörség, a generálisok és a pionírok hatos csoportjának a váltását fényképezte, amikor valami történt. A terem levegőjébe elfojtott sóhajok vegyültek, az emberek megmerevedtek helyükön, szemüket kíváncsian a bejáratra meresztették. Frank pár tisztán érthető, vissza nem fojtható ó-t hallott elröppenni. Nem kellett arra néznie, tudta, mi játszódik le a bejáratnál, kiolvashatta és kiérezhette minden tekintetből. Ó van itt tehát? Annyit hallott róla, annyi csúnyát, tehát így néz ki. Természetesen az arcát fátyol fűdi, de még így is látni, milyen szép. Azt mondják, nem éltek valami jól. Jól? Rosszul. Gyalázatosan éltek. Úgy hírlik, az asszony jeleneteket rendezett, a férje pedig gyakran megverte.

A közeli toronyóra elütötte a tizenegyet, amikor az özvegy megérkezett. Azok, akik útban voltak, félreálltak. Az özvegy az elhunyt apjával és hűgával jött. Bátyja, a követ támogatta. Fent az erkélyen a zenészek is megérezhették a pillanat drámaiságát. Két zenész feje tűnt fel, s a zenekar egy ideig valahogy bizonytalanul játszott.

Olyan szép, mint egy buja menyét — állapította meg Frank, s bizonyára nem volt egyedül ezzel a véleménnyel, mindenki, de főleg a nők méregették szemtelen kíváncsisággal. A lába? Oh! A bundája? Perzsa. Ah! A kalapja? Uram Isten!

Frank is alaposan szemügyre vette. A lába? Karcsú, nyúlánk, szép formájú. A bundája? Moszkvából való. A kalapja? Bécsi. Harisnyája, táskája, kesztyűje? Bécsi. Bizonyára időben tudomására adták, hogy nincs remény.

Frank azon kapta magát, hogy testének vonalait méregeti a bunda alatt. Ez akár zsákban is jöhetett volna, s akkor is ugyanez a hatás. A fekete szín csak kiemeli vágyakozó és vágyakat ébresztő varázsát. Kalapja alól néhány szőke hajtincs bukott a homlokára.

Frank inkább levette róla a tekintetét.

A diplomata testvér gyöngéden vezette az özvegyet a ravatalhoz.

Minden mozdulatlanmá meredt, Frank hátán is végigszaladt a hideg. Mit tesz most? Hogy viseli magát ebben a pillanatban? Megőrizte a méltóságát. Megállt egy pillanatra a halott felett, s a fátyolon keresztül, amelyre most mindenki tekintete tapadt, jól lehetett látni sápadtságát és a virrasztástól fáradt arcvonásait, de ajka meg se rebbent, és könny se csillant a szeme sarkában. Egy pillanatra a halott arcába nézett, de nem tett semmiféle mozdulatot, és megindultság se látszott rajta. Fagyos, hideg, komoly volt. De nem volt megrendülve. Mögötte a halott hűgának szaggatott, vijjogó zokogása hallatszott, az özvegy hozzálépett, karon fogva, s elvezette a ravatal mellől. A ravatal másik oldalára az altisztek három széket állítottak. A középsőre az özvegy ült le, jobbra tőle a megboldogult apja, balra a halott húga helyezkedett el. A diplomata testvér a háta mögött állt. Frank nem tudta eléggé csodálni a titokzatos férfi rátermettségét, aki mindezt így tudta dirigálni a kulisszák mögül. Tökéletes rendezés... Ez a három szék is tökéletes szcenéria. Vagy az is lehet, hogy ezt is előre megbeszélték?

A szék az özvegyek kiváltsága a temetésen. Valamilyen széknek lenni kell. Leült hát. Franknak tetszett, nagyon tetszett, nem játszott semmiféle komédiát, nem színlelt nem létező érzéseket. Ő állami özvegy, s ez bizonyos kötelességeket von maga után. Eddig hajlandó volt együttműködni, de tovább egy tapodtat sem. A ceremónia megkívánja, hogy itt töltsen ezt a negyedórát. Itt tölti tehát, de hiába várja kaján kárörömmel bárki, hogy majd térdre borul és hisztériás zokogásban tör ki, nem fog rájuk mosolyogni az a véletlen szerencse, hogy egy ilyen szenzációs tragédiának vagy szenzációk komédiának a tanúi lehessenek. Frank ezt a magatartást az özvegy javára írta.

Nem lesz könnyű élete. Rátörnek majd, figyelni fogják minden lépését, nem szűnnek meg a pletykálkodások, sőt, egy ideig még meg is szaporodnak, a város feletti villáját elveszik, sok minden komplikálódik majd, sok mindenről le kell mondania, az özvegyi nyugdíj, akármilyen magas is lesz, nem pótolhatja a múltbeli lehetőségeket. De ez olyan nagy szerencsétlenség? Szép asszony marad, asszony, a nyugati gyártmányú kocsis az övé, s ha elviharzanak felette az érdeklődés hullámai, élhet a maga belátása, tetszése szerint, azok nélkül a megkötöttségek nélkül, amelyeket eddigi társadalmi helyzete számára előírt. Ezt a napot bizonyára ő maga is felszabadulásnak érzi. Könnyebb lesz neki.

Azt beszéltek róla, hogy egy ismert színész szeretője. A színész állítólag a villa hátsó bejáratán jár be hozzá. Frank tudja, hogy ez ostobaság. A villáját éjjel-nappal titkosrendőrök őrzik. Szó sincs róla, hogy ennyire ostoba nő lenne. De Frank időnként az egyik mellékutcában látta feltűnő kocsiját parkírozni. A színész, akiről annyit beszéltek, nem ott lakott. Viszont Frank tudta, ki lakik abban az utcában. Az ő mesterségéhez tartozott, hogy tudja, hol lakik a társadalom elitje.

Frank bizonyára szuggesztív tekintettel követhette az özvegyet, mert az hirtelen feléje fordította a fejét. Tekintetük kereszteződött, találkozott. Frank se tért ki előle, és ő se. Frank kissé lehunyta a szemhéját, mintegy köszöntésképpen. Nem várta, hogy az asszony válaszol, hiszen nem állott nála kegyben. De ő mégis lehunyta a szemhéját, minden feltűnés nélkül, talán csak Frank vette észre, hogy

lehunyta. Frank feléje fordította fényképezőgépének lencséjét, az özvegy erre megrándult. Mire való ez a felhajtás? Frank is megrándotta a vállát. Nem lehet semmit se tenni. Nem szórakozásból vagyok itt. És te se. Belátom, hogy mindez fölösleges, de a szerkesztőségben alighanem pórul járnék, ha hiányozna a te fényképed. A te fényképednek egyszerűen ott kell lenni. Ez az előírás, s ennek így is kell lenni. És ettől te sem kevesebb, sem kisebb nem leszel...

A közeli toronyóra elütötte a negyed tizenkettőt. Az özvegy felállt. A többiek követték. A bátyja a kijárat felé vezette. Két alkalmazott feleslegesen ügyködött fölöttük. Azok, akik ott álltak, tudták, ki távozik, felhívás nélkül is utat nyitottak előtte.

Frank csak akkor döbönt meg igazán, amikor már csak az özvegy hátát látta. Uram Isten! Hol van Martin? Miért nem jött el a mostoha- anyjával? Az ő fia volt, elvégre az édesapja fekszik itt, mit számít az, ha a halott annak idején a moszkvai egyetemen elkövetett csúnya história miatt kitagadta a családból? Talán a halála után is érvényes még a kitagadás, mint valamikor a középkorban? Martin a halott egyetlen fia volt, és Frank tudta, mennyire szerette a gyermeket. A kitagadást is más sugallta, s bizonyára szenvedett miatta. Miért nem volt itt? Miért nem jött? Nem akart, vagy az özvegy nem kívánta, hogy jöjjön? A mostoha és a fiú az első pillanattól kezdve gyűlölték egymást. Az ilyen gyűlölet nem halványul el, s nem torpan még semmi előtt. Martin kölyökkorában Frank térdén lovagolt, s bokszban ki is üthette Frankot, természetesen csak akkor, ha már megette a spenótot. Akkor a halott még Margittal, az első feleségével élt. Frank jól érezte magát náluk, a halott még nem fedezte fel magában az államférfiúi géniuszt, akkor még többet gondolt másokra, mint magára. Később Margit már nem volt eléggé reprezentatív a számára, lemaradt, nem tartott lépést férje fejlődésével. Elhízott. A válás majdnem a halott karrierjébe került. De mire is volt jó az az egész karrier? Lehetséges, hogy nélküle még nem feküdne itt.

Margit mindig nyugodt volt, mindig jó kedélyű, tudott alkalmazkodni a férje hangulataihoz, nem egy gyengéd kalandjáról tudomása volt, egyszer Franknak meg is említette: Nagy bika ez, nem tudod visszatartani. A katasztrófát, ami kapcsolatukat maga alá temette, Frank valamivel előbb megérezte, mint maga a halott. Amikor végérvényesen kiobbant, Frank már nem tartózkodott a kerületben, az egész ügyről a fővárosban hallott. De egyáltalában nem lepték meg a válásukról szóló híresztelések. Az a szóke ringyó — ahogy magában annak idején az özvegyet nevezte —, aki éppen az imént hagyta el a halottasházat, tudta, mit akar, és a halottat teljesen a büvkörébe vonta. Frank csak azon csodálkozott, hogy egy ilyen kockázatos lépéshez, amely nyakát szeghette volna, elég bátorságot tudott gyűjteni. Akkoriban még az ehhez hasonló családi megbolydulásokat elég szigorúan ítélték meg, és Galovič minden apró ballépését számon tartotta.

Frankot abban az időben már semmi se kötötte gyermekkori barátjához, már néhány hónappal azelőtt gondolatban leszámolt vele. De Margitot sajnálta. Gyakran eszébe jutott, és mindig elhatározta, hogy felkeresi és meglátogatja, ha egyszer arra lesz útja. Margit kitűnő asszony volt, ez a tökkelütött nem is tudta, hogy kit kergetett el magától. Viharos életében Margit volt az az asszony, aki meg tudta

teremteni neki a békesség és a biztonság háttérjét. Ezt egyetlen asszony sem pótolhatja, legkevésbé az a szőke. Frank úgy vélte, hogy a válás és az új házasság majd ártani fog neki, de éppen a fordítottja történt, a halott egyre magasabbra hágott, míg végül is az ország legelső férfia lett. De bárhol is pillantotta őt meg Frank, nem tudott megszabadulni attól az érzéstől, hogy személyiségének felbomlását és lezüllését ez a sorsdöntő lépés okozta. Ennek a szőkének a szenvedélyeire, konvenciómentes életmódjára még egy ilyen bika sem elegendő. Frank sokáig meg volt győződve róla, hogy az új asszony hajszolta őt egyre feljebb, s egyúttal ő rántotta egyre mélyebbre is.

Honnan került elő? És hogy került éppen az ő irodájába? Frank első perctől kezdve úgy érezte, hogy Galović csalátra volt a halott felé. Később maga is sokat mulatott ezen a feltevésen, de valami igazság lehetett benne. Galovićtól minden kitellett. És attól az asszonytól? Erre Frank nem tudott válaszolni.

Honnan jött, honnan nem, egy szép napon ott volt. Frank még élénken emlékszik arra a napra...

Az első ember a területben. Hatalmasság. A forradalmi kormány megnyújtott kemény keze. Amikor ideküldték, azt mondták neki, téged választottunk ki, mert bízunk a képességeidben. Ez egy rossz, gőgös vidék, tele disznósággal, minden csikorog. A beszolgáltatás, a felvásárlás, a termelés, a közlekedés is csikorog. Fölütötték a fejüket a katolikusok, és elégedetlenkednek. A parasztok nem akarnak belépni a szövetségbe. Menj oda, és csinálj ott rendet. Légy éber és kemény, s ahol erre szükség van, légy könyörtelen. Menj, mi veled vagyunk. Segíteni fogunk, és várjuk az eredményeket...

Ment. Kitartó, kemény és kíméletlen is volt, ahol erre szükség mutatkozott. Fáradhatatlan és megkönyöríthetetlen volt. Éjjel-nappal tevékenykedett, keresztül-kasul beutazta a vidéket, váratlanul mindenütt megjelent, ahol tüzet kellett oltani, és ahol ki kellett söpörni a piszkos sankokat. Agitált, rábeszél, kért, fenyegetett, üvöltött, lezáratott embereket, és nem nagyon érdekelte, hogy jogosan-e mindig, teljhatalma volt, és élt is ezzel a teljhatalommal. Elég bátor volt ahhoz, hogy döntsön, és elég energiája, hogy cselekedjen. Lakat alá küldte, akit kellett. Kerületi Henkules volt, akit emberfeletti feladattal bíztak meg, és ő ki is tisztított ezernyi Augiász-istállót. Tisztogatott, tisztogatott annak a kockázatnak a tudatával, hogy saját maga belegöngyöl. Nemegyszer ébresztette fel Frankot éjszaka. Gyere, reggelre a határvidéken kell lennem, nem akaródzik éjjel egyedül utazni... Gyárakban éjszakai műszakokat lepelt meg, munkásokkal ült le vitatkozni, tudakozódott, mi nem klappol, hol a hiba, intézkedett, és intézte, amit elintézhetett, kijavította, amit kijavíthatott, természetesen a lehetőségei nem voltak korlátlanok, de azokban a feszült, forradalmi időkben tévedései és hibái ellenére férfi volt a talpán, tele elpusztíthatatlan energiával és lelkesedéssel, és néha talán fölösleges kíméletlensége és keménysége emberi megértéssel és belátással is párosult. Később sokkal nagyobb lehetőségekkel és eszközökkel rendelkezett, de akkor már nem volt az a férfi.

Intim és sokéves barátság fűzte Frankhoz, szívesen jöttek össze, és bár ez nem volt egészen rendjén, és nem is felelt meg egészen az előírások szellemének, beavatta Frankot mindennapi gondjaiba, és

tanácsokat kért tőle azokkal az akciókkal kapcsolatban, amelyeket előkészített. Frank bizalmasává, féléhivatalos tanácsadó-jává, fekete és fehér lelkiismeretével vált. Frank nemegyszer óvta a karrier szédületétől, de ő csak mosolygott rajta, a karrierre igazán nincs ideje, elébb ég ő el, mintsem, hogy bármiféle elismerést kívárhatna. De kívárta, és a karrier is eljött, nem égett el benne, csak lassanként beleposhadt. Jól érezték magukat a közös éjszakai utazásokon, Frank sok érdekes anyaghoz jutott így, az egész kerület mozgásban volt, s vele mozgott ő is, s hála a hatalmas barátinak, oda is bepillantathatót, ahová más nem is dughatta oda az orrát.

Megbizott Frankban. Hitt neki. Olykor panaszkodott is a környezetére, milyen kevés ember van, akire valóban számíthat, a legtöbben csak azért nyújtózkodnak, hogy maguknak kaparinthassanak, mindenkinek tele van a szája a forradalommal, a hasuk is tele van a forradalommal. Csak a fejükből és a szívükből hiányzik.

— Ha észrevennéd, hogy valami becstelenségre vagy ostobaságra készülnek, bökj alaposan oldalba... — mondta egyszer Franknak, amikor egyik partizán barátjuk temetéséről tértek vissza, aki korrupcióba keveredett, s attól való félelmében, hogy leleplezik, főbe lötte magát.

De amikor Frank egyszer valóban oldalba lökte, rosszszéven vette tőle, s ez volt talán az első lépés, amely egymástól való elidegenedésük-höz vezetett.

Az irodájában, ahol Frank jóformán majdnem mindennap meglátogatta, egy tökéletes személyi titkárnő uralkodott. Azon idők általános elvtársozási szokása ellenére valamilyen oknál fogva Hornákné asszonynak szólították. Frankot mindig mosolyogva fogadta, s mindig járt sietett, hogy feltegye a kávéját. Frank nagyon szerette, és annak is örült, hogy a barátja ezen a téren se hódolt be az akkori idők egyre jobban elharapózó divatjának, Hornákné asszony idősebb, jelentéktelen nő volt, nem a lábával, hanem a fejével tűnt ki.

Egyszer Frank az iroda előszobáját üresen találta. Abban a pillanatban megérezte, hogy valami idegenség van a levegőben, amely addig hiányzott belőle. Az ajtó feletti táblán vörös fényű felirat világított: „Belépni tilos!” Frank leült. Hornákné pillanatokon belül itt lesz. Nem volt kedve továbbmenni, de nem tudta, miért.

Hirtelen kitérült az iroda ajtaja, s az ajtóban megjelent egy magas, aranyszőke hajú nő. Olyan nő, akinél az ember pillanatig sem kételkedik, hogy hajának aranyszíne valódi. Kezében gyorsírásos jegyzet-tömböt tartott, s kicsit meghökkenve nézett Frankra, aki kényelmesen terpeszkedett a kávézóasztal mellett.

— Mit parancsol, kérem? — kérdezte a nő bizonytalanul. A kérdés viszont Frankot lepte meg, nem tudott elszakadni ettől a látomástól.

— Semmit — nevette el magát. — A főnökhöz jöttem.

— A főnökhöz? Vagy úgy... — derült fel a nő arca. — Az elnök elvtárs foglalt. Senkit sem fogad.

— Csak engem — mondta Frank magabiztosan, és ezzel kicsit kihozta sodrából a hölgyet.

— Maga itt új még? — kérdezte teljesen feleslegesen. Majd tiltakozó intése ellenére az ajtóhoz ment, és határozott mozdulattal benyitott.

Azon kapta barátját, hogy az ablakban áll, és ábrándozó tekintettel

a messzeségbe néz. Mikor észrevette, hogy Frank az ajtóból figyeli, láthatóan összerezett. Eléje sietett, belékarolt, s az előszobába vezette.

— Bemutatom neked az új titkárnömet — mondta nehezen préselve ki magából a szavakat. Bemutatta a titkárnöknek.

— Az elvtárs számára mindig nyitva áll az ajtó. Kérem, készítsen számunkra két jó erős feketét.

A hangja bizonytalannak és mesterkéltnek tűnt Frank előtt. Egyszeriben átlátta a helyzetet. Nagyon is áttekinthető volt. Meglepetésében legszívesebben füttyentett volna egyet. Tehát így állunk?... Így! Tehát... Nos egyszer ezt is meg kellett érni. Így van ez már, másként talán nem is lehetne. Talán ez a normális és természetes, s nem az, ami előtte volt.

Mikor egyedül maradtak, mégis megkérdezte:

— S mi van Hornáknéval?

A nagyhatalmú barát megfordult a széken.

— Hornáknét át kellett helyezniem.

— Hova?

— A dokumentációba.

Többet nem kérdezett. Minden világos volt. Elvégre miért is ne? Ez az aranyhajú tudja, mit kínálhat, s tudja, hogy kell kínálni.

A beszélgetés fonala nehezen gombolyodott. Mintha Frank váratlan jövetele elvágta volna. Egyenesen a helyzet kellős közepébe pottyant. Frankot az is bosszantotta, hogy tegnap este, amikor együtt voltak, a barátja nem készítette fel a meglepetésre, pedig az ilyen változások nem történnek egyik percről a másikra. De ez is csak azt bizonyította, hogy jól értelmezte a helyzetet, és tudja, hányadán áll. Mert Frank tudja, hogy szokott végzödni az ilyesmi főnök és titkár között. Ritkán happy enddel és bonyodalmak nélkül. Ha már idehozta, jobban tette volna, ha legalább színleg másik osztályon helyezi el, de még okosabb lett volna, ha egyáltalában nem hozza ide. Egy hivatalban semmit se lehet eltitkolni, és nem is vet rá jó fényt.

A másik is ugyanerre gondolhatott, mert egyszer csak megszólalt.

— Kitűnő munkaerő, annak ellenére, hogy így néz ki.

— Tudod, mennyi vicc van erről? — kérdezte Frank.

— A káderosztály vette föl. Én nem választottam. Hornáknét át kellett helyeztetnem, kisebb indiszkréciót követett el, nem nagy ügy, de máskor rosszabbul is végződhetett volna.

Frankot szórakoztatta a barátja ingerültsége. Ne lódíts, komám, engem úgyse tudsz becsapni, és minek is erőlködnél, hiszen én megértelek, és különben sincs az egészhez semmi közöm, a nő jó bőr, azt meg kell hagyni. Rosszabbul is választhatnál volna. De neked mindig szerencséd volt.

— Pompás bőr — állapította meg Frank —, csak aztán el ne veszítsd az egész fejedet, valamit hagyj meg belőle magadnak is.

— Buja a fantáziád, öregem... Még hogy én elveszítsem a fejemet — mosolyodott el a másik, de a mosolya kényszeredett volt.

Csak ne légy olyan biztos a dolgokban — gondolta Frank. Különös história ez, és másképp kezdődött, mint a többi kalandod. Először titkoltál el előttem valamit. S most először játszod meg magad. Legyen a tied, miért ne, nekem is megdobbanna a szívem érte, s terjesszenek bár száz viccet róla, legyen akármilyen banális, örökké

ismétlődő história ez, abban a szörnyű hajszában, amiben te élsz, egy kicsit meg is érdemled azt a nöstényt, én nem irigylem téled. De jól vigyázz, mert Galovič is van a világon, és az lesben áll.

Az aranyszőke nő kávét hozott. Amikor távozott, mindketten a lábára bámultak. Aztán egymásra néztek, és szívből felkacagtak.

— Jó kis menyét, mi? — csapott Frank vállára a barátja. S az árnyék, amely előbb közéjük lopakodott, egy szempillantás alatt eltűnt.

— Jobb lenne, ha szélvédettebb helyen tartanád.

— Szélvédettebb helyen? Mi vagyok én, burzsuj? Az ilyen móreszeknek egyszer és mindenkorra befellegzett.

— Azt gondolod, hogy ezek jobb móreszek? Mi különbség van közöttük?

— Összevissza fecsegsz, pedig elég régen ismersz engem. Ostobaság...

Ebben maradtak. Ostobaság, kész. Közöttük semmi sem változhat, hiszen már különb árkot is átugrottak együtt.

De amikor Frank kifelé indult és még egyszer megpillantotta azt az aranyszőke gyönyörűséget és találkozott kihívó tekintetével, valahogy megérezte, hogy ezentúl mégis minden másképp lesz. Ez tudja, hogy mit akar. Biztosra megy. Frank ismeri azt az ósrégi játékot. A nő, aki meg akar kaparintani egy férfit, mindent elkövet, hogy első sorban a legrövidebb időn belül a barátaitól izoiálja. Amíg ez nem sikerül neki, nem biztos a dolgában.

Valóban gyönyörű menyétke. Tetszett is neki, de kezdettől fogva nem rokonszenveztek egymással. Frank mind ritkábban járt oda. A kávé már nem volt az a régi. És úgy érezte, hogy már nem is olyan szívesen látott vendég, mint valaha.

A tér fölötti villába is egyre ritkábban látogatott, nem érezte jól magát Margit jelenlétében, nem akart a szeme előtt kifejlődő komédiában statisztálni. Margit nem volt akárcsi. Ő volt házassági tanújuk is, de ez még semmi, erősebb, elszakíthatatlanabb bilincsek kötötték hozzá.

Franknak látnia se kellett mindent ahhoz, hogy tudja, mi történik. A barátja egyre mélyebbre merült. Már nem volt olyan lelkes és pontos, gyakrabban elutazott, és az emberek arról fecsegték, hogy milyen hivatalos utak is ezek. Frank nem vette tőle rossz néven. A barátja boldog, mit kívánhat neki többet. Tűzet fogott? Elég? Komplikálja az életét? Beledöglük? És aztán. A boldogságot nem lehet sem idővel, sem egyéb mértékegységgel mérni. A boldogság vagy van, vagy nincs. És ha van, tönkretétel, elpusztíthat mindent, a létezését visszaható érvánnyal nem lehet megsemmisíteni. És úgy látszik, azon se lehet semmit se változtatni, hogy az egyik ember boldogságáért mindig egy másiknak kell fizetni. Frank számára csak az nem lehet közömbös, hogy ez a másik ember éppen Margit. És még valami szöveget ütött a fejébe. Nem Galovič csali-sípjának esett áldozatul ez a fajdkakas?

Idővel kiderült, hogy nem így volt. A válasról és az új házasságról már szélteben-hosszában beszéltek, többnyire elítélő hangsúllyal, ez Galovič ideje volt. De Galovič nem avatkozott bele, nem mennydörgött a vezető elvtársak hanyatló erkölcséről, akik a forradalmi éberséget és tántoríthatatlanságot bujálkodásra, kényelemre és egyéb aprópénzre váltották fel. Nem kiáltott fel, hogy ime, éppen azok fekszenek az

erkölcsi pocsolyában, akiknek példát kellene mutatniuk. És lehet, hogy Frank a többi dologban is tévedett. Lehet, hogy azt a nőt valóban a káderosztály helyezte ide. És nemcsak perfekt szókeség, de perfekt gyors- és gépirónó is volt, és az emberekkel is tudott bánni. És az is lehet, hogy amikor Frank először látta, még nem is volt közöttük semmi, az a bizonyos csak később történt. De előbb vagy utóbb — ezt Frank tudta — meg kellett történnie. Már elég sok ehhez hasonló banális regényt látott. A főnök, a felelős ember, akit jóformán el-árasztanak az elintézésre váró ügyek, mozgósít, intézkedik, tüzet olt, késő éjszakáig diktál, nincs ideje pihenésre, sem a családra, sem semmire, nincs ideje, igen, ez az, semmire sincs ideje. Naponta tizenhat órát vagy még többet robotol, belesápad, meggörnyed a megoldhatatlan feladatok súlya alatt. A sápadt álmos főnök egyszerre csak az éjszakai diktálás közben megtörli verejtékező homlokát, ejnye, mit is akratam... Már megint elszakadt a gondolat fonala... Üres vagyok, teljesen üres... Elvtársnő, tartsunk öt perc szünetet, egy jó kávé de meginnék, jó erőset...

A fiókban van egy üveg konyak, csak ez az, ami változott. A konyak. Azelőtt vodka volt. Mindössze ez az új, és ez sem különösebben nyugtalanító. Mert...

Valamelyik hasonló éjszakai diktálás közben a főnök ismét a homlokához kapott, nem játszotta meg magát, valóban fáradt volt, a kávé kitűnő volt, és a tökéletes gépirónó bevallotta, hogy nem szereti a vodkát...

És jöttek további esték és további diktálások. Utána a titkárnőt haza kell vinni. Szegény, igen messze lakik, és már régen elmúlt éjjél. A búcsúzásakor kezét nyújt neki. Lehet, hogy magához is szorítaná, de szabad ezt? Megteheti? Nem megmondta a barátja, hogy miféle vicceket terjesztenek a főnökökről?

És a titkárnő?

Tökéletes. Háromszáz leütés percenként, háromszáz leütés tisztázatban. Gyönyörű haj, gyönyörű szemek, klasszikus lábak, de háromszáz leütés is, méghozzá tisztázatban. Készséges. Ápolt. Jó kedélyű, rendet tud tartani az irathalmazban, mindent megtalál, ami kell, a telefonszámokat emlékezetből tudja... Felnéz a fáradhatatlan, erős, okos és derék főnökére. Szegény, igazán megrakták, mint egy igáslovat. De ő férfi a talpán, elbírja a terhet. Vele szemben is milyen korrektül viselkedik. Látszik, hogy tetszik neki, de ezt egy pillantásával se adja tudtul. Mennyi buta vicc forog közzájón, és azután nem is csak vicc ez, hiszen nem először ül titkárnői asztal mellett. De ez a főnök más. Néha talán szeretné is, hogy ne legyen annyira, annyira más. Persze néhány lopva ellesett pillantásából tudja is, hogy mégse annyira más!

És méltányolja a munkáját. És nincs dívány az irodájában. Az előző főnökének az irodájában volt dívány, de nem jutott vele semmire. És ha elhúzódik a diktálás, mindig hazaviszi autón. Ha meghívná kávéra, vajon följönne-e? Talán följönne. Biztosan följönne. Próbálja meg? Megpróbálhatná. De talán mégis jobb, ha vár egy kicsit...

Hogy mi minden nem fordul meg az ember fejében... — gúnyolódott saját magán Frank, visszaidézve azt a régi históriát, hiszen minden egészen másképp történt.

De valóban másképp történt? Nem is kellett másképp történnie.

És nem is kellett, hogy azon az irodai diványon kezdődjön, amit egy szép napon két jókötésű legény oda felcipelt, és még azzal se, hogy valaki valakit meghívott kávéra. Lehet, hogy egy tátrai hivatalos úton történt, egy hamisítatlan hivatalos úton, mert még a Tátrában is, sőt még szombat délután is léteznek hamisítatlan hivatalos utak. Egy ilyen alkalommal történhetett, amikor az üdülőtelep távlati terveiről ülészetek feleslegesen, amelyről annyit mindenestre ő is tudott, hogy sohase fogják megvalósítani. Írta a jegyzőkönyvet, s éjfélkor valaki kijelentette, hogy minek ülnek itt ilyen szárazon. Hegyek, bor, hold...

Már elaludt, amikor valaki halkán kopogtatott.

— Ki az? — szólta ki, bár nem kellett volna megszólalnia, de ez már úgy illik.

— En — hallotta.

— Csakhogy én már alszom.

— Valamit elfelejtettem. Nagyon fontos.

— Nem várhat az reggelig?

— Esetleg elfelejteném.

Egy darabig tusadokott magában. Illik egy darabig tusakodni.

— Várjon, amíg fölveszem a pongyolámat.

Kinyitotta a zárat. Az ajtóban a férfi erősen magához szorította. Ölébe vette, és odavitte az ágyba. Tehetetlenül kalimpáit a szorításában, kézzel-lábbal tiltakozott, na nem nagyon, csak annyira, amennyire illik.

Ügyetlen ujjai voltak, nem tudta kigombolni a pongyoláját, s egy darab anyagot is kitépett a néma tusakodásban. Illik (vagy nem illik?) ilyenkor felajánlani: majd veszek neked másikat; nem, ezt bizonyára később mondta.

Mindez olyan villámgyorsan történt, hogy tiltakozásra se volt ideje, az egyetlen, amelyet ettől a pillanattól kezdve kimondhatott, ennyi lehetett: enyém vagy, enyém vagy, enyém vagy...

Frank ismét lemarházza magát gondolatban. Ilyesmi bizonyára sokszor lejátszódott, de nem e között a két ember között, ezek az ilyesféle várakozásra nem voltak beállítva. Frank még évek múlva is jól emlékszik a mai özvegy tekintetére, amellyel akkoriban mérte végig, amikor visszarendelték a központi szerkesztőségbe, és a kötelező búcsúlatogatásra, abban a hivatalban megjelent.

Te kis féreg... — gúnyolódta vele azok a szemek. — Az utamba akartál állni... Úgy járkáltál itt, mint egy páva, de a fejedbe szállt a dicsőség... Az én utamba akartál állni... Pedig csak a kisujjamat kellett volna megmozdítanom, de még erre sem érdemesítettek, te kis talpnyaló...

De ha legalább szeretné — tette föl magában akkor a kérdést nem aggodalomból, inkább kíváncsiságból.

Megszervezett, kényszeredett búcsúzkodás volt ez. Frank később szemrehányást tett magának, hogy egyáltalán odament. Konyak mellett ültek, és nem volt semmi mondanivalójuk. A múltbéli barát panaszkodott, hogy semmire sincs ideje. Mindent csak agyonkomplikálnak. Sajnálta magát. Ez új volt nála. Ez nem belőle jött.

— Hiányozni fogsz nekem — mondta —, s ha erre jársz, ne kerüld el a házunk táját.

Frank tudta, hogy nem fog hiányozni, s hogy el fogja kerülni a házuk táját.

— Tudod jól, hogy úgyis megállok, ha erre járok.

És az a másik megértette, hogy nem fog megállni. Néha a szavaknak pontosan ellenkező jelentésük van.

Az utcán Margittal találkozott. Frank örült, hogy egy további kínos látogatástól megkímélheti magát.

— Felénk se nézel — sóhajtott.

El akarta ütni valami szólammal az egészet, hogy dehogyis nem néz feléjük . . . De nem jött ki a torkán.

— Felétek se nézek.

Ezzel mindketten mindent megmondtak egymásnak.

— Elég nagy kereszt ez . . .

Rábólintott. Természetesen, hogy nagy kereszt. Mellettük Galovič új, nyolchengeres, 001 rendszámú autója robogott el. Eldőlt tehát az ütközet. Véget ért a nyilvánosság csámcsogó figyelmével kísért, izléstelen pörösködés, hogy kinek van joga a kerületben a legalacsonyabb rendszám táblára. Galovič kiharcolta magának. Frank egész addig követte tekintetével, amíg el nem tűnt a kanyarban. Még hallotta a háta mögött Margit kérdését:

— Honnan is került ide ez a festett hajú?

Tehát nemcsak az ő fejében motoszkál ez a kérdés?

— Nem festett a haja. Ezzel egyszer s mindenkorra meg kell békülnöd. A haja nem festett . . .

Mindenképpen ki akart bújni a vacsorameghívás elől. De Margit nem hagyta magát.

— Nem miattam. Látnod kell Martint.

Nem utasíthatta vissza.

Úgy ment minden, mint máskor. Margit kitűnő vacsorát készített, a fiú szörnyű jobborrogással kiütötte Frankot, úgy ment minden, mint máskor, csak az a régi, bizalmas hangulat, amely anyai éven keresztül összekötötte ezt a három embert, tűnt el közülük mindörökre. Valami kimondatlan lógott a levegőben, valami, amire mindannyian gondoltak, amelyet valahogy ki akartak egyensúlyozni, de amely erősebben fogva tartotta őket, mint azok a kérdések, amelyről beszéltek. Margit tartotta magát. Nem lehetett róla semmit leolvasni. Teljes tudatlanságot színlelt, még csak nem is sóhajtozott.

Fél óráig elülök itt, s aztán valahogy majd kibeszélem magam, hogy még be kell csomagolnom — gondolta Frank. Aligha fognak tartóztatni.

Aztán Margit és a fiú elment. Frank fel akart állni, de a házigazda kitéssékelte őt a főtérre néző hatalmas erkélyre. Órák hosszat álldógtak itt már máskor is a korlátra támaszkodva, és mindig fellelkesítette őket az alattuk dübörgő élet zsvivaja. Most is a rosszul megvilágított főtérre nézegették. Alattuk zajongott a korzó.

— Ne haragudj ezért a rosszul sikerült estéért — mondta a házigazda. Frank csak legyintett, miért kell erről beszélni.

— Elválok — mondta a másik keményen, határozottan, habozás nélkül.

— Nos, ez a te dolgod.

— Igen, de Margitra gondoltam.

— Margitra ne legyen gondod. Ő ezen majd túlteszi magát.

— Azt tudom. De itt van Martin is.

Frank hallgatott. Természetesen, hogy itt van Martin is, de ő mit változtathat a dolgon?

— Nem válok meg tőle — mondta a másik mély elszántsággal.

Frank valami olyat akart mondani, hogy a tőle való megválásról korai volna még beszélni, arról véglegesen a bíróság dönt, a bíróság pedig annak a félnek ítéli oda a gyermeket, amelyik nem felelős a válásért. De ez saját maga előtt is nevetségesnek látszott. Bíróság? Hol van itt még valami bíróság? A bíróság ő, Martin apja, a bíróság természetesen az ő javára dönt.

— Hagyjuk ezt — utasította el Frank. — Én nem tudok sem segíteni, sem tanácsot adni.

— Tudom. De úgy gondoltam, mégis jobb, ha tőlem tudsz meg mindent.

Frank megint nem válaszolt. Egyszer már megtörtént, hogy jobbnak látszott, hogy Frank tőle tud meg mindent. Annak a másiknak is eszébe kellett jutni, hogy hasonló helyzetben már voltak. Más körülmények között minden könnyebben ment volna. Csakhogy ők már egyszer voltak hasonló helyzetben, s a dologban éppen ez a bökkenő.

Frank lenézett a térre. A járdán fiatalok százai sétálgattak. Vidám beszélgetésük, kacajuk, kiáltásaik felhallatszottak. Franknak önkéntelenül is egy másik pillanat jutott az eszébe, ugyanezen a terazon, ugyanezzel a korlátnál. Szép vasárnap délután volt, s az emberek a kemény tél után először indultak sétára. Együtt álltak itt, és a helyi szépség hatalmas kebleiről beszélgettek, amelyet ideje lenne már kicsomagolni. Aztán Frank felugrott az erkély párkányára, és barátjára irányította a fényképezőgépet. Patetikus pózba állította, és úgy vette felülnézetből, hogy mögötte háttérként a tér is látsszon. A másik azonnal megértette a pózt, és nyilván kedvére valónak is találta. Franknak még megvan ez a felvétele az archívumában, a város ura, a kerület ura a paradéző, ünnepi vasárnap felett.

Akkor az a másik bizonyos önkívületben fordult felé:

— Tudod... ha valami történe... Itt egy géppuska, ott egy géppuska, ez nem lakás, ez erődítmény, komám...

Frank megértette. Gépfegyverek. Ettől a képzettől az ő generációja már halálra nem tud megválni. Itt gépfegyver, ott gépfegyver. Hiába, bármilyen kegyetlenek is voltak azok az idők, de volt bennük valami szép is, a fronton az tiszta sor volt, itt állt a gépfegyverem, ott a németek... Franknak tetszett a barátja vallomása. Öreg, bolondos romantikus. De éppen ez a jó benne...

De meg is dermedtették a szavak. Megdermesztette a dolgok viszonylagossága. Itt gépfegyver, ott gépfegyver... Uram Isten, ki ellen? Azok ellen az emberkéek ellen, akik ott lenn örülnek az életnek? Miféle „ha valami” történhetne még? Azt a „valamit” már régen és mindörökre elsöpörte a győzelmes forradalom. Mire gondol a nép képviselője, annak a népnek a képviselője, aki győzött, és a saját fiát a hatalomra emelte, amikor arról beszél, hogy itt gépfegyver, ott gépfegyver? Nem hisz a győzelemben? Félt? Mitől félt, kitől félt?

Még most is, annyi év után megdermeszti Frankot ez a visszaemlékezés. És az egyik emlék másikat idéz. Akkor a halott a kabinet feje, az ország első embere volt már. Egyszer, valamilyen ünnepség után beültette maga mellé a kocsijába. Akkor már teljesen idegenek

voltak egymásnak, de a közös múlt emlékei még mindig túl erősen éltek ahhoz, hogy ne lett volna miről beszélgetniük. A hátsó ülésen ültek. A sofőr mellett a halott személyi testőre, egy pisztolyos foglalt helyett. Mögöttük egy másik nyolchengeresben az állambiztonság emberei. A pisztolyosnak egy percre lecsuklott a feje. Elaludt. Az államférfiú észrevette, és dühösen felrázta.

— Elvtárs — támadt rá —, teljesítsd a kötelességedet!

A pisztolyos összerázkódott, s elvörösödött. Ez csak amolyan apró, jelentéktelen eset volt. Franknak nem tetszett, de hamar elfelejtette. És íme, annyi év után, ismét eszébe jutott. Uram Isten, miféle kötelessége lehet egy pisztolyosnak egy százassal száguldó autóban? Egyáltalán mi fenyegetett? Merénylet? Csak egyszer is komolyan megfordulhatott a fejében, hogy öllene merényletet követhetnek el? És még ha lehetséges is lenne egy ilyen abszurd feltevés, a százassal robogó autóban mit tehetne ellene egy pisztolyos?

Félt. Igen, félelem volt ez. Ezt a félelmet egyébként Frank máskor is tapasztalta. Különös, talán nevetséges, de az is lehet, hogy egyáltalán nem nevetséges, hanem nagyon is tragikus félelem volt ez.

Fotoriporter kollégája, akinek a reszortjába a színházi bemutatók és az egyéb kultúresemények tartoztak, felkérte, hogy az egyik színházi ősbemutatón helyettesítse. Frank meg is lepődött, miért éppen őt kérte fel, nem voltak valami jó barátságban.

— Előkelőségek is jelen lesznek, s ez többé-kevésbé már a te vadászterületed.

Frank visszautasította a helyettesítést, de a fotoosztály vezetője neki osztotta ki a bemutatót. Szinte ugyanazzal a megokolással, hogy előkelőségek is lesznek ott. Az előkelőségek a bemutatóra egyes szám első személyben érkeztek. Frank azt is tudta, miért. Egy idő óta sokat suttogtak arról, hogy az államférfit gyöngéd szalag fűzik a fiatal színésznőhöz, aki a darabban fellép. Más kielégítő magyarázatot nem is igen lehetett találni. Az államférfiú csak ünnepélyes, hivatalos bemutatókra járt. És mindig halálra unta magát. A színházigazgató természetesen már előre tudott a kitüntető látogatásról, s mindenki tükön ült. Végeredményben ez is egy alkalom, talán jobb alkalmat nem is igen lehetne találni ennél, a színháznak elkerülhetetlenül adaptációra volt szüksége. A klubban kis frissítőt készítettek a magas vendég tiszteletére. Közbevetően, csak hogy a beszéd ne álljon, arra a szükséges néhány százezer koronára is ki lehet térni majd.

A szünetben Frank régi barátjával a folyosón találkozott. A barát nagylelkűen karon fogta, és titokzatosan odavezette: Gyere. Magával vitte a klubhelyiségbe. Az igazgató, a rendező, a fiatal színész, aki az államférfiút meghívta, s aki már befejezte a jelenését a színpadon, s ők ketten voltak a helyiségben. A felterített asztalon szendvicses tál és két üveg bor volt. Csak amolyan kis vendéglátás, a szünet idejére.

Helyet foglaltak. Az igazgató éppen belekezdett a mondókájába, hogy mennyi nehézséggel kell megküzdeniük, a rendező kinyitotta az egyik palackot, és töltött a poharakba. Már inni készültek, amikor kinyílt a hátsó ajtó, s egy fekete kosztümös asszony jelent meg. Frank ismerte.

Az asszony persze nem számított arra, hogy itt egy zárt társaságba

botlik. A kínos meglepetéstől előbb megtorpant, aztán keresztülsietett a klubhelyiségen, és a másik ajtón át a foyer-ba távozott.

Az államférfiú arcvonásai elváltoztak. Ijedten tette le az asztalra a borospoharat. Aztán éles, számon kérő hangon az igazgatóra támadt.

— Ki volt ez?

A megrémült igazgató dadogva igyekezett elmagyarázni, hogy ez az ő rendezőnőjük, Pavlínova. Mindannyian tudták, hogy annak, ami történt, nem lett volna szabad megtörténnie, de a folytatásra senki se számított.

— Martonné? Ha nem tévedek — sziszegte a nagy férfiú.

Az igazgató megpróbálta csűrni-csavarni a dolgot, hogy igen, persze, a férje után Martonné, de hogy ő a saját neve alatt dolgozik, és hogy amint a férjét szabadon engedik, azonnal elválik tőle, csak ilyen feltételek mellett vették vissza a színházhoz.

— Maguknál dolgozik?

Az igazgató erejéből már nem futotta. A bemutató rendezője derekabnak bizonyult. Kitűnő munkaerő, különben is már megszenvedte a magáét, két évig egy isten háta mögötti kerületi színháznál dolgozott, ott is bevált, a legjobb véleményezéseket kapták róla, férje államellenes tevékenységéhez semmi köze nem volt, különben nem is hagyták volna szabadlábban, és nem engednék, hogy a színházban dolgozzon.

Az államférfiú szigorúan meredt maga elé.

— Ehhez a mai előadáshoz van valami köze? Van itt valami keresnivalója?

Az igazgató hosszas magyarázatásba kezdett, hogy egy bemutató az egész színház ünnepe, ilyenkor mindenki megjelenik, azok is, akik nem játszanak, és semmi közülük nincs az előadáshoz. A színház egy nagy család. Már nem gondolt a renoválásra, arra a néhány százezer koronára, félt, kiverte a verejték, tudta, hogy kegyvesztett lett.

De ki volt az, aki még nála is jobban félt? Az államférfiú hirtelen felkapta a borospoharat, amely érintetlenül állt előtte, és heves taglejtéssel a háta mögött álló pisztolyoshoz fordult:

— Kimosni!

Frank hirtelen hátrafordult. Hát lehetséges ez? Hát lehetséges-e egyáltalában valami ehhez hasonló?

Frank nézi a feketébe öltözött polgárokat, lassan, egymás után vonulnak el a ravatal előtt. A fejében ez a lemez forog: Itt gépfegyver, ott gépfegyver... Elvtárs, teljesítsd a kötelességedet... Kimosni... És csak most döbönt rá, hogy honnan ismerhette a halott azt az asszonyt. Honnan is ismerhette? Talán utána ment könyörögni a hazaárulásért elítélt mérnök férje érdekében? Vagy valami más is közrejátszhatott a dologban. Újból lejátszódott előtte az a régi jelenet. Bejött, megtorpant, meglepődött, vagy talán meg is rémült attól, amit látott, igen, egészen bizonyosan megrémült, azután gyors léptekkel eltávozott az ellenkező ajtón át...

Nem, nem kell semmi egyéb magyarázatot keresni. Az, hogy elment könyörögni, az lehetséges, sőt valószínű. Nem kell mindenben még valami egyebet is keresni. Hiszen Frank jól tudta, miről van szó.

A barátja félt. Rettegett. Maga járult hozzá a hisztériás légkör megteremtéséhez, s maga váltotta ki az általános gyanúsítgatásokat. Ha valaki valamit sokáig hirdet, azt végül maga is elhiszi.

De ő, Frank, ismerte őt más oldaláról is. Mikor még nem félt, mikor komolyan és büszkén jelentette ki magáról: Az én életem a forradalom, s a forradalom az életem! Akkor az igaznak hangzott, s nem is volt szerénytelen. S Frank nehéz pillanatok közepette eléggé meggyőződhetett róla, hogy ez így is volt. Mi történhetett vele? S mikor kezdődött? Mikor fedezte fel életének forradalmon túli értékét?

Frank most az aranyszökére gondolt. Akkor? Vele? Miatta? Frank jól ismerte a barátja skáláját, néha együtt is játszottak rajta, és jó szaftosan tudták kommentálni. Amikor azt a menyétet legelőször látta, mindjárt tudta, hogy itt valami másról van szó. Valami újról, s az, ami utána következett, neki adott igazat.

Nem szólt talán így hozzá az első éjszakák egyikén: Nem szabad így tömnöd magam, egy kicsit takarékoskodj az erőddel, nekem, éniattam...?

Nem szólt hozzá azoknak az éjszakáknak az egyikén: A forradalom nagy dolog, de te minden vagy...?

Legalább szerelem volt? Az a mindent felemelő, az a mindent lángra lobbantó, az a mindent ignoráló és mindent megmagyarázó? Ilyen volt? Legalább a férfi részéről ilyen volt? Frank nem tudhatja. Nem volt a közelükben. Nem tudhatja, hogy mondott-e mámorító, bolondító szavakat, amelyeket mondani kell, s amiket nem lehet nem mondani egy ilyen asszonynak, esténként, vagy reggelenként.

De ha szerelem is volt, ha ilyen szerelem is volt, akkor se maradt belőle semmi.

Frank hiába töri a fejét. Már sohase tudja meg, mikor egyszerűsítette le életének alapvető jelszavát: Én a forradalom vagyok —, a forradalom én vagyok!-ra.

Az az aranyszöke? Lehetséges. De nemcsak az az aranyszöke volt.

(Folytatjuk)

A MARXI GONDOLAT ÉS AFRIKA JÖVŐJE*

PIERRE FOUGEYROLLAS

Korunk társadalmi változásai olyan mélyrehatóak és gyorsak, hogy az antropológiai gondolat rendkívül megújulásra van szükség ahhoz, hogy élesebben kirajzolódjanak bolygónk jövőjének jellegzetes vonásai. Ezt Gaston Berger is világosan látta, és ezért „perspektívák” elnevezéssel új módszert ajánlott azoknak az emberi jelenségeknek a megközelítésére, amelyek a jövővel kapcsolatosak.

Egy ilyen irányú vizsgálódás természetesen nem végezhető el bizonyos visszapillantás nélkül, annak ellenére, hogy a jövő súlya alatt az antropológusok kénytelenek felülemelkedni a gondolat történelmén s áttérni a történelem gondolatára. Mert hol találunk megfelelő intellektuális eszközöket az emberi valóság kutatására és magyarázására, ha lemondunk arról az ismeretelméleti örökségről, mellyel a múlt szolgál.

A világszerte tapasztalható gyors fejlődés azonban arra kötelez bennünket, hogy elkülönítsük azokat a fogalmakat, amelyek a fundamentális és alkalmazott kutatásokban operacionális sémákká változtathatók.

Ha ennek az álláspontnak a tükrében vizsgáljuk meg az emberrel foglalkozó műveket az utóbbi száz esztendőben, arra a megállapításra jutunk, hogy a látnoki erő és a fogalmak operacionális mivolta szempontjából két mű, Marx Károly és Sigmund Freud műve, gazdagabb valamennyinél. Eltűnődhetünk természetesen a két gondolkodó közös gyökereiről. Egyik is, másik is germán környezetből származik, egyik is, másik is olyan vallási közösségek fia, melyek különállók a világhoz való viszonyukban. Párhuzamot vonhatunk kettőjük mélyen forradalmi gondolata és e két gondolat későbbi sorsa között, mely sorsot a tanítványok akkora dogmatizmusa jellemez. S végezetül — nem alaptalanul — kijelenthetnénk, hogy eljött az ideje, amikor a marxizmus és freudizmus összes iskolasztikus formái ellenére Marxtól és Freudtól végre magyarázni lehet.

Mi azonban elhatároztuk, hogy csupán egy dologra összpontosítjuk

* A korunk valósága és a marxi gondolat viszonyáról szóló könyveknek, értéke-zéseknek, cikkeknek stb. a tengerében külön figyelmet keltenek azok a munkák, amelyek a marxi gondolat és az általunk kevésbé ismert civilizációk viszonyával foglalkoznak. Ilyen értelemben kétségkívül érdekes Fougeyrollas-nak itt közreadott szövege is, melyet 1966 decemberében előadás formájában olvasott fel a dakari egye-temen, ahol mint tanár működik.

figyelmünket, arra, hogy a marxi gondolatban felkutassuk azokat a szellemi eszközöket, amelyek segítségével a jelenkori és a jövő antropológiai problémák egy része megoldható.

Ahhoz, hogy — Kosztasz Axelosz kifejezésével élve — „kikérdezzük” Marxot, vagy pedig hogy időtől és tértől függetlenül dialógust kezdjünk Marxszal, az szükséges, hogy minél jobban megvilágítsuk a ma-gunk helyzetét a térben és időben.

Először is az időről. Az időpont, mint ahogy az imént mondtuk, kedvező. Emlékeztessünk arra, hogy Marx a maga gondolati eredetiségét csak 1846 folyamán érte el, amikor a *Német ideológiát* írta, — azt a művét, mely csak az első világháború után jelent meg. Mint ismeretes, ebben a művében Marx kimutatta, hogy az embereknek a társadalmi létéről vallott tudatát a társadalomban elfoglalt helyzetük határozza meg. Az ideológia tehát, melynek létrejöttét a szemre-hátrányán megjelenő fordított kép optikai folyamatához lehetne hasonlítani, nem más, mint a lélektani-társadalmi deformáció egy jelensége, mi több, olyan jelenség, mely az emberi tudat által megismert társadalmi valóság meghamisításával egyértelmű. A történelem kegyetlen bosszúja az, hogy a leigázás kísértete, melyről Marx lerántotta a leplet, ismét megjelent magának a marxizmusnak a palástja alatt. Kínában, a Szovjetunióban és egyáltalán mindenütt, ahol — mint mondani szokták — a marxizmus-leninizmus van hatalmon, a marxi gondolat hivatalos ideológiává kövesedett. Éppen ez a megkövesedés kótelez mind több kutatót arra, hogy figyelmeztessenek az ideológiai sémák szegényessége, illetve az ideológia bírálóinak gazdagságára.

A marxista-leninista ideológia válsága, melyet a kínai—orosz vetélkedés még csak bonyolít, Keleten, Nyugaton, s általában az egész világon, új utakat tör a skolasztika béklyóitól megszabadult marxi gondolat fejlődésének.

Most pedig a térről. Mi itt Afrikában elsősorban Afrika születésének problémáival vagyunk elfoglalva. Ezért határoztuk el, hogy kikérdezzük Marxot ezzel kapcsolatban. Ennek a választásnak azonban más oka is van. Nevezetesen az, hogy Marx a maga történelemfelfogását minden társadalomra érvényesnek tartotta. Noha Marx alapvető meg-látásai zseniálisak, gondolatainak és életművének bizonyos értelemben határt szab a kor, melyben élt. Így például Marx a német orientalisták munkái nyomán beszél a termelés ázsiai módjáról, de meg sem említi az afrikai termelési módot. Röviden szólva, Marx korlá-tait az európacentrizmus szabja meg, melyet ma, megfelelőbb történelmi és tudományos feltételek közepette, megkísérlünk túlhaladni. De éppen azért, mert Marx számára Afrika ismeretlen maradt, Afrika példája segíthet feltárni a marxi gondolatnak nemcsak a korlátait, hanem egyetemes értékeit is. Ezért amikor az afrikai valósággal kapcsolatban Marxra hivatkozunk, azt csak bevezetőül szánjuk a marxi gondolat és az egész Afrika közötti nagy dialógushoz.

1. AZ EMBER ÖNMEGVALÓSÍTÁSA

Egyike azoknak az érveknek, melyet legtöbbször emlegetnek annak bizonyítására, hogy a marxizmus mennyire nem fér össze az afrikaiak többségének felfogásaival, az Marx hitetlensége, Marx ateizmusa. Ebben kétségtelenül van bizonyos lélektani-társadalmi igazság, hiszen ezt a közvéleménykutatás és az államférfiak kijelentései is bizonyítják.

Azonban tovább kell gondolni a dolgot, és feltenni a kérdést, hogy Marx emberkoncepciója és Afrika emberfelfogása valóban szöges ellentétben van egymással? Az 1844-ben keletkezett *Gazdasági-filozófiai kéziratoktól* az 1867-ben megjelent *Tökéig*, azaz egy huszonhárom éven át tartó intellektuális érlelődés során, Marx gondolkodásának egy bizonyos emberfelfogás uralkodik. Eszerint az ember nem adott lény, melynek lényegét egyszer és mindenkorra fel lehet fogni; az ember nem valamiféle természet, melynek változásait megnyugtató módon meg lehet magyarázni az objektíve felfogható történéseken keresztül. Az ember valójában önlétrehozás, önteremtés, vagy ha úgy tetszik, az önmegvalósítás szüntelen folyamata.

Ezt a gondolatot, melyet a fiatal Marx felvázolt, az érett Marx pedig továbbfejleszt, nem szabad azonosítani az evolúció elméletével, mely nem jut túl a természettudományok régióin. Mert Darwin evolúciós elmélete kizárólag arra törekszik, hogy megvilágítsa azt a folyamatot, melynek az összes élőlények (mint növények és állatok) alá vannak vetve.

Hogy ebbe a biológiai tanításba bizonyos keresztényi szellemet oltson, Teillard de Chardin megteremtette a *hominizáció* határfogalmát, mert ezzel felölelhette az emberállat megjelenését a bioszférában. Marxnál — ellenkezőleg — nem hominizációról, hanem *humanizációról* van szó, vagyis egy olyan kulturális-történelmi folyamatról, melynek segítségével az adott antropomorf állat — melyet a biológiai fejlődés hozott létre — önmagát teszi emberré, vagy jobban mondva, sohasem szűnik meg emberré teremteni magát az önlétrehozás végtelen folyamatában.

A munka folyamatát vizsgálva a *Gazdasági filozófiai kéziratok* rámutat, hogy az ember, a természetet alakítva, önmagát alakítja, és valójában önmagát teremti meg. „A természet humanizálása írja Marx, nem más, mint az ember naturalizálódása”; ez pedig azt jelenti, hogy az ember szüntelenül emberként hozza létre önmagát. A *töké*-ben Marx így folytatja: „A munka mindenekelőtt olyan folyamat, amely ember és természet között megy végbe... A természeti anyaggal szemben az ember maga is mint természeti hatalom lép fel. A testi mivoltához tartozó természeti erőket, karját és lábát, fejét és kezét mozgásba hozza, hogy a természeti anyagot saját élete szempontjából használható alakban elsajátítsa. Miközben e mozgása által hat a rajta kívül álló természetre és megváltoztatja azt, egyúttal megváltoztatja saját természetét.” És hogy kimutassa a munkaeszközök közvetítő-szerepét az ember önfejlesztő folyamatában, Marx ezt írja: „Az a tárgy, amelyet a munkás *közvetlenül* hatalmába kerít — eltekintve kész létfenntartási eszközök, például a gyümölcs megragadásától, ahol pusztán saját testi szervei szolgálnak munkaeszközüül —, nem a munkatárgy, hanem a munkaeszköz. Ily módon maga a természeti dolog

az ember tevékenységének *szervévé* válik, olyan szervvé, amelyet hozzátesz saját testi szerveihez, s így, a biblia ellenére, meghosszabbítja természetes alakját.”¹

Röviden, művét alkotva, az ember önmagát alkotja mint saját művét. A természethez való viszony, ha dinamikusan értelmezzük, együtt az ember emberhez való viszonya is, vagyis a társadalmiság kialakulása és fejlődése. Ily módon ez a társadalmiság, melyet Arisztotelész az ember alapvető tulajdonságának tartott, Marxnál dialektikus összefüggésben áll az ember természetalkító szerepével, és genetikus távlatban van értelmezve; de hozzá kellene tenni, hogy onto- és autogenetikus távlatban.

Az európai gondolkodás történései csak fokozatosan fedezték fel Marx géniuszának rendkívüli eredetiségét, mégpedig abból az újjátásból kiindulva, melyet Marx hajtott végre az *elmélet*, (vagyis a kontemp-láció, spekuláció, kifejezés mód) és a gyakorlat (vagyis az újjáteremtő tett) viszonya tekintetében. Mert Plátótól Hegelig a hellenisztikus, majd pedig az európai kultúra legfőbb normájaként az elméletnek a gyakorlat felett való elsőbbségét hirdették, noha Descartes és Goethe már sejtette, hogy a küszöbön álló modern kor másféle mérceket hoz magával. Ezt a modern kort azonban csupán Marx tudta kifejteni annak az elvnek az alapján, mely kimondja, hogy itt egyszersmind termékkel és termelővel állunk szemben, mert az embert önmegvalósító gyakorlatnak értelmezzük, amiben az elméletet alá kell vetni ennek a gyakorlatnak.

Így lett Marx az ipari társadalom gondolkodója, vagy pontosabban szólva, e társadalom első történelmi modelljének gondolkodója, mely modell az európai műveltségi totalitásban és ahhoz igazodva valósult meg.

Mi azonban a görög *theoria* és *praxis* kifejezések említésekor egy pillanatra elfeledkezünk a harmadikról: a *poiesis*ről, mely semmi esetre sem vezethető vissza az előbbieket egyikére sem. A *poiesis* természetesen tevést is és kifejezés keresést is jelent. Ámde a *poiesis* több is ennél. A *poiesis* keletkezés és alkotás. A *poiesis* a termés egy módja, és elválaszthatatlan a reprodukciótól, melyet mint a faj megújulását értelmezzünk. Mert ha a *praxis* elsősorban technikai jellegű, a *poiesis* inkább biotechnikai folyamat, melyben az élet mint tudás-tevés, ez utóbbi pedig mint élet jelenik meg. Ennek alapján joggal állíthatjuk, hogy a marxi antropológia kétféleképpen értelmezhető.

Az első értelmezés szerint az ember még mielőtt megvizsgálná önmagát mint adottságot, és még mielőtt megkísérelné kifejezni lényegét, ez az ember először is mint a természet átalakításának és önnön állatiasága legyőzésének gyakorlata jelenik meg. A második értelmezés azonban már felfedi előttünk, hogy ezzel az átalakító, önlétrehozó *praxissal* egyidejűleg játszódik le a *poiesis* is. Ezt a *poiesist*, jobban mondva *autopoiesist* nevezte el az ember önmegvalósításának.

Az első értelmezés mindenekelőtt a modern nyugati társadalomra érvényes, melynek Marx is kortárs-tanúja volt, a technika társadalmára, mely amabból egyenesen következik a mi időnkben és az egész világon. Ezek után hogyan látnánk összefüggést az ideológiák és tár-

¹ Marx: *A tőke*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1947. I., 170-172. lap.

sadalmi folyamatok között, mely ideológiák amazoknak csak torz tükröképei?!

Úgy tetszik, a második értelmezés nem vonatkozhat egyetlen konkrét társadalmi-műveltségi rendszerre sem. Ebben Marxnak azt a legfőbb törekvését leljük fel, hogy tényleges, nemcsak tessék-lássék választ adjon a thébai szfinx feladta találós kérdésre.

Amikor Oidipusz kimondta, hogy „ember”, legyőzte a szfinxet, és egyúttal továbblépett tragédiája felé. Kétségtelenül, Gide kommentárja itt mit sem változtat Szophoklész felfedezésén.

Marx és Freud, akiket ezen a helyen ismét együtt kell említenünk, arra törekedtek, hogy a modern időknek magából a lényegéből fejtsék meg a thébai rejtvényt oly módon, hogy a jövő emberének ne kelljen önnön tragédiájával fizetnie a tudásért. Röviden szólva, Marx és Freud le akarták győzni a sors, a természet rendjét, mely annyira szárnyát szegi a kultúra szabad lendületének. Mindegyik a maga módján megkísérelte valóra váltani Oidipusz és a szfinx egységét, a szfinx pusztulásának rejtélyét az élet rejtélyével, a tudást az önlétrehozó lénynek értelmezett ember fogalmával váltva fel.

Hogy Marxnál maradjunk, mindjárt hozzátehetjük, hogy ennek a kísérletnek óriási következményei vannak, s hogy Marx tanítványai mai napig sem szüntek meg hatni gondolkodásmódunkra és helyzetünkre. Ha az ember önmegvalósítás, akkor nem lehet úgy gondolkodni róla, mint valami tárgyról, dologról, mint természetről, sőt még úgy sem, mint bármely élőlényről. Ha az emberre is úgy tekintünk, mint valami tárgyra vagy dologra, ha feltesszük, hogy neki is valamiféle természete van, vagy hogy valamilyen természet —, ez akkor nem más, mint fétisizmus!

Éppen Marx figyelmeztetett, hogy nincs fétisimádóbb társadalom az ipari társadalomnál, mely a munkaerőt áruként kezeli, a munkaerőt, amely pedig a természet és az ember átalakulásának forrása. Egy olyan kereszténység színe elé, melynek evangéliumi és prófétai megsejtései és arisztotelészi ontológia középkori magyarázata és általában a latinositás kultúrtörténeti folyamata révén már eléggé megkövesedtek; annak a kereszténységnek a színe előtt, mely zsinatjaival szinte halottaiból akar feltámadni, Marx az új Mózes erejével lép fel. Mózeset emlegetve, nem a prófétára gondolunk, aki törvénytábláival felfegyverkezve a Sinai-hegyről megtér népéhez, amint Michelangelo megmintázta, önmagát örökítve meg, hanem arra a nyughatatlan emberre, akit az égő csipkebokor kívül-belül megvilágít, aminthogy azt Botticelli műve ábrázolja.

Marxról már elmondták, hogy zsidóellenes, keresztényellenes és vallásellenes. Az is volt, mégpedig hogy lerántsa a leplet a társadalmilag hitelét vesztett és degenerálódott vallásokról, melyek hűtlenek lettek elsődleges forrásaikhoz és szellemükhöz.

De mit mond a biblia az emberről? Azt mondja, hogy isten képére és hasonlatosságára van teremtve, és ugyanezt fogja mondani Gábrriel arkangyal is Mohamednek. Mi más jelenthet ez, mint azt, hogy az ember nem egyszerűen teremtmény, mint a növények és állatok, hanem maga is teremtő.

Labriola Orpheuszhoz hasonlította Marxot, mert Marx dialektikája ugyanúgy mozgásba hozta a köszvényes tehetetlenségtől megszabadított társadalmi viszonyokat, mint ahogy Orpheusz dalai megindí-

tották még az élettelen természetet is. De Marx talán több is ennél, mert elgondolása az ember alkotó természetéről tanúskodik, és mert elhintette az emberben az önlétrehozás folyamatának tudatát, szemben az önmaguk szellemét megtagadó vallások fétisztisztelő és visszahúzó erőivel.

A marxi antropológia a maga leglényegében elválaszthatatlan attól az emberfelfogástól, melynek tartóoszlopa a három ábrahámi vallás a maga titkaival. A metafizikai szócsaták után itt az ideje feltárni a nézetek eredeti formáját, a Marx és korának elismert vallásai között dülő vitáknak pedig nem szabad elhomályosítaniuk a kétféle tanítás rokon vonásait.

Menjünk tovább, és vizsgáljuk meg az ősi afrikai vallásokat és az afrikai ontológiát.

Mai ismereteink alapján megállapíthatjuk, hogy ezek a vallások mindig is csak egy istenről és teremtőről tudtak, így tehát az isten nem tekinthető az abrahamizmus kizárólagosságának. Amde megállapíthatjuk azt is, hogy az ember alkotó természete egyik alapeszméje fekete Afrika ontológiájának.

Templs Placide például ezt írja a bantuk vallásáról: „Az összes erők felett ott van isten, a szellem és teremtő, mwine bukomo bwandi. Természete szerint az erő és hatalom birtokosa. Ő ad életet, fennmaradást és növekedést a többi erőnek. A többi erővel ellentétben ő az, aki *megsokszorozza az erőt*. Isten után következnek az első, atyától nemzett emberek, a különböző törzsek megalapítói. Ezek az érsekek. Ők voltak az elsők, akiket isten a maga életerejében részesített, és képessé tette őket arra, hogy ezt az életerőt utódaikra is átszarmaztassák. Egyúttal ők azok, akik legfelsőbb fokon közvetítenek isten és az emberek között. A néger világszemléletben ezek olyan magasan állnak, hogy már nem is tekintik őket közönséges halandóknak. Az elhunytak szellemei között sem tartják számon őket, a balubáknál pedig *ba-vidyek*, más szóval szellemlények, valami magasabb hierarchia képviselői, akik bizonyos értelemben az isteni erő közvetlen részesei.”²

A bantu hit tehát a maga módján arra tanít bennünket, hogy az ember alkotó lény, aki az alaperők továbbadásának folytonosságát biztosítja.

Másfelől, Louis Vincet Thomas azt állítja, hogy az ősi diola nép egyetlen teremtőben hisz, és hitt régente is. Thomas ezt így részletezi: „Isten mindent tud, és minden, ami történik, az ő határtalan és tökéletesen mindent előre látó akaratából történik. Biztosan tartja kezében a világot, mert ami létezik, mindannak ő a teremtője (adyuga, awuena). Kezdetben vala az erő. Isten, a legfőbb erő, teremtette az összes többi erőt... Isten megszólalt, és a szavaival kiáramló lehelet teremtette egyszer és mindenkorra azt, ami van, azt is, aminek lennie kell, s így válik valóra az élőlények örök egyensúlya.” Itt tehát egy teocentrikus világfelfogással állunk szemben, melyet igazán nem nehéz párhuzamba állítani az ábrahámi vallásokkal. De ez még nem minden. L. V. Thomas az imént idézett szöveghez a következő megjegyzést fűzi: „Kadiamutay véleménye szerint isten csak az első emberpárt és géniuszát teremtette meg. Ezután az első ember *megteremtette az eget és a*

² Placide Templs, *La philosophie bantou*, Présence Africaine. Paris 1947., 42. lap.

földet. Talán itt kell keresni annak a híres szállóigének a magyarázatát: *Atuta'v nakeket — a teremtő meghalt.*³

Ez mindenesetre mintha a diola-gondolatnak arra a törekvésére mutatna, hogy az embert mint alkotót fogja fel. Érdekes, hogy az a törekvés, akárcsak a kereszténységénél, isten halálának misztériumát is érinti. Ha Hegel ismeri a diolákat, bizonyára megállapította volna, hogy szellemi hagyományaik elemei teljesen azonosak a keresztény népek hagyományáival, a „spekulatív nagypéntek”-kel — mint ahogy ő nevezi. A fekete Afrika, a maga nagy változatosságában, mely a dioláktól a bantukig és a lebuaktól a szomálokig terjed, egyszersmind megmutatja és elleplezi azt az ontológiát, amely művészi alkotásainak és ősrégi államalakulatainak ihletője, valamint elsődleges tanításainak meghatározója. Mai tudásunk szerint ez az ontológia szoros kapcsolatot teremt az ember és a világmindenség között, rámutat az ember kimeríthetetlen alkotóerejére, az emberére, aki képes befogadni magába és továbbadni az élő világmindenség, vagy jobban mondva, a kozmikus élet kiapadhatatlan termékenységét.

Marx azzal, hogy antropológiájának alapkövéül az ember önlétrehozását nyilvánította, megkezdte egy bizonyos koncepció kidolgozását; ebből kiindulva aztán újból át lehet ültetni például az ábrahámi és a hagyományos afrikai vallások elsődleges tanait.

Ha a marxi tételeket és az afrikaiak vallásosságát nem is lehet összehasonlítani, egy másfajta szinten azonban meglehetősen affinitás tapasztalható Marx antropológiai nézetei és a között a mondanivaló között, melyet Afrika már eddig is kifejezett dalaiban, táncaiban és játékaiban inkább, mint szavakban.

Az embert kiegyenlíteni a dolgokkal, és úgy is gondolkodni róla, az bűn; visszavezetni holmi anatómiai-fiziológiai jellegre vagy valamely történelmileg adott helyzetre, amit aztán helytelenül mint veleszületett jelleget magyaráznak, az is bűn. Hiszen végső soron a rasszizmus sem más, mint egy ilyenfajta fetiszizmus és reificált gondolkodásmód szüleménye.

Minthogy a mai Afrika mögött ismert múlt van, ennek a földrésznek leginkább érdeke, hogy magáévá tegye azokat a szellemi eszközöket, melyeket a marx antropológia nyújt. Ez semmiképpen sem jelentene szakítást a saját műveltségi hagyományáival, ellenkezőleg: lehetővé tenni Afrikának, hogy még jobban behatoljon azok lényegébe.

Marx társadalmi-kulturális szempontból tárja fel az ember önlétrehozó mivoltát, Freud viszont lélektani-kulturális szempontból mutatja be az embert. E két tudományos rendszer alapján mármost hozzáfoghatunk annak kidolgozásához, amit *dialektikus antropológiának* nevezünk. Ez olyan eintellektuális keret, melyben szépen megmutatkozik egyrészt a kultúrák sokfélesége, másrészt az ember egyfélesége a lélektani-társadalmi önlétrehozásban; s ez, véleményünk szerint, egyúttal az emberi kultúra egyetemességének definíciója.

Nem arról van szó, hogy most Afrikába ültessük át a marxizmus és a freudizmus átgyúrt és más környezetben már kidolgozott sémáit, hogy aztán kárörvendve lessük, hogyan igazodik az afrikai társadalom

³L. V. Thomas, *Les Diola. Essai d'analyse fonctionelle sur une population de Basse-Casamance*, J. F. A. N, Dakar, 1959., II. köt. 588. lap.

az osztályharc elméletéhez, vagy honnan igazodnak az afrikaiak az Ödipusz-komplexum elméletéhez. Arról van szó, hogy Afrikának és az afrikaiaknak lehetővé kell tenni, hogy elgondolkodjanak magukról, s aztán újabb önvizsgálatot tartsanak azokból az antropológiai meg­látásokból kiindulva, amelyek a leggazdagabbak és legalkalmasabbak arra, hogy valóban operacionális fogalmakká váljanak. A dolog lényege tehát nem az, hogy Afrika társadalmi és lélektani valóságát elvontan relativizáljuk, és valami olyanra vezessük vissza, amivel semmiképpen sem azonosítható. Ebben az esetben az osztályharc és az Ödipusz-komplexum sémáiról lenne szó, melyek viszonylagosak, va­lamaint Marx és Freud legmélyebb meglátásairól is, amelyek viszont egyetemesek.

2. MARX DIALEKTIKÁJA ÉS A FEKETE-AFRIKAI GONDOLAT

Senghor elnök előszeretettel állítja szembe a dichotómiával, amely mint gondolkodásmód az európaiakra, a Nyugatra, jellemző, a fekete-afrikai gondolatot, amelynek eszköze a szintézis, sőt olykor az is, amit szibiózisknak nevezünk. Ezt a szembeállítását érdemesnek tartjuk arra, hogy közelebbről megvizsgáljuk és kommentáljuk.

Dichotom gondolat az a gondolat, mely részeire bontja tárgyát; olyan gondolkodásmód ez, amely Descartes szavaival élve, „a nehézségeket annyi alkotóelemre bontja, amennyi szükséges ahhoz, hogy minél sikeresebben meg is oldja őket”. A nyugat-európai gondolat olyan mértékben valóban dichotom, amilyen arányban örökölte a rómaiaktól azok jogászai és adminisztráló szellemét, és olyan mértékben, amilyen arányban ma áthatja a mérnökök gondolkodás­módja, azoké az embereké, akik mindenekelőtt a világot, majd önnön valóságukat is a gépek segítségével, a gépek prizmáján keresztül fog­ják fel. A maga módján és bizonyos értelemben a dichotom gondolat volt az ipari társadalom mozgatóereje és terméke, s még ma is az. A középkorban, a nyugat-európai népek lassú, de mélyreható ellatino­ sodása elszegényedést hozott e népek emberi- és világfelfogásában, azonban — anélkül, hogy tudatában lettek volna — felkészítette őket az ipari társadalom befogadására.

A franciák hosszú ideig Róma örököseinek tartották magukat, és a történelmük során végrehajtott nagy politikai megújulásait — mint azt André Malraux megállapította — mindig az ókori Róma frázisaiba és köntösébe öltöztették; a gondolati régiókban gyakran hódoltak a könnyed megoldásoknak, melyeket Cicerótól és Quintilia­nustól vettek át.

Ezek után mármost a germánokra hárult a feladat — lévén elége­detlenek a Varrus légioi felett i. e. az I. században, a teutoburgi erdőben aratott győzelmükkel —, hogy lerázzák a latinos, mechanikus vagy kereken kimondva: a dichotom gondolkodásmód jármát. Ebben a tekintetben Hegel tette meg a döntő lépést; *A szellem fenomenoló­giája* és *A logika tudománya* c. munkáiban egy egészen új gondolko­dás­módot fejt ki, amely mint a hiteles valóság gondolati tükröződése és a gondolat hiteles valósága, mint az életet tükröző gondolat és a gondolat élete nyer megfogalmazást, s aminek neve röviden: *dialektika*.

Ettől kezdve két Európa kerül szembe egymással: a descartes-i és a hegeli Európa —, hogy André Siegfried meghatározásával éljünk. Tegyük még hozzá: ámbár elismerjük a latin és a germán szellem sajátosságait, véleményünk szerint a dichotom és a dialektikus gondolkodás ellentétét mégsem lehet csupán a két elmélet szembenállására leegyszerűsíteni. Ez a két gondolkodásmód ma szépen megfér egymás mellett Európa társadalmi-kulturális képletében, noha nincsenek egy szinten. Abból a célból, hogy megszervezze hatóeszközeit, vagy államának hatóeszközeit, az európai olykor ma is szívesen él a dichotómia könnyed pragmatizmusával. De ha gondolkodni akar, a szó abszolút, azaz heideggeri értelmében, akkor könnyű szívvel vagy nehezen, mindenesetre a dialektikához folyamodik. Ezért azt javasoljuk — s úgy érezzük, ezzel Senghor elnök is egyetért majd —, hogy az európai és afrikai kultúrák közötti dialógus az európai dialektika és a fekete-afrikai gondolat párbeszéde legyen, nem pedig a fekete-afrikai gondolat és a dichotómia pragmatizmusáé.

Ilyen értelemben vizsgáltuk meg az imént a gondolat útját Descartes-tól Hegelig. A következőkben ugyanezt tesszük, de Hegeltől Marxig. Ha a dialektikának az európai gondolatba való beoltása Hegel legnagyobb tette volt is, Hegel egy pillanatig sem vonta kétségbe az elméletnek a gyakorlat feletti plátói, de még inkább arisztotelészi elsőbbségét. Ezért is van az, hogy Hegel, amikor befejezi, lezárja rendszerét, és mert nem tud lemondani az abszolút tudás megragadásáról, elkerülhetetlenül önnön dialektikájának gyilkosává válik, amelynek pedig ez a tübingeni, jénai, berlini filozófus mégiscsak életet adott. Marx ezért kényszerül arra, hogy a hegeli rendszer romjaiból támassza fel a dialektikát, és ő adja vissza neki azt az erőt, mely tudatában van építő és romboló hatalmának.

Megjegyezzük, hogy Marx, Hegellel ellentétben, nem írt értekezést a dialektikáról, hanem csak kimondta, hogy kutatásaiban a dialektika módszerét alkalmazta, hiszen a dialektika immanensen bennefoglaltatik Marx monumentális művében, *A tőkében* is. Ez mintha azt jelentené, hogy dialektikát csak egy meghatározott kutatási tárgyon keresztül lehet szabatosan kifejteni. Ezért most mi is a marxi társadalmi-történelmi gondolat taglalása keretében szólnunk a dialektikáról.

Marx szerint a társadalmi valóságot csakis mint totalitást lehet tudományosan vizsgálni. Így például az embernek a természethez való viszonya (mely a termelőerők hatásának formájában nyilvánul meg), valamint az emberek egymáshoz való viszonya (mely az egyén társadalmi létének alkotórésze) nem fokozatai, szintjei vagy rétegei a valóságnak, hanem ugyanannak az egységes folyamatnak a különböző megnyilvánulásai. Az ember, ezt már tudjuk, azzal, hogy termel, önmagát termeli ki. A marxi történelemszemlélet Marx antropológiájából következik, s ez a történelemszemlélet amannak nézetei olyan operacionális fogalmakká fejleszti tovább, amelyek segítségével megérthetjük az emberi történések sajátosabb modelljeit is.

Marx társadalmi-történelmi dialektikájának még fontosabb jellegzetessége, hogy a totalitást mindig mint ellentmondásos állapotot értelmezi. A maguk kölcsönhatásában a termelőerők és az alapvető társadalmi viszonyok képezik a termelési mód totalitását. Ezek ugyanakkor szemben állnak egymással, és éppen ebből az ellentmondásból születik meg az a mozgás, mely a termelés új módjához vezet. Ugyan-

így az alapvető társadalmi viszonyok, melyeket mint infrastruktúrát, reális bázist értelmezünk, a társadalom intézményeivel és szellemi felépítményével együtt adják a totalitást. Ámde abban a pillanatban, amikor a bázis és a felépítmény egygyéforr, megszületik önnön ellentmondásosságuk. Ebből az ellentétből, azaz ebből az ellentmondásból, mely antagonizmussá fajul, születik meg a történelem. Abból kiindulva, hogy a társadalmi totalitás tartalmát ellenmondások alkotják, Marxnak sikerült kidolgozni az egyetemes történelem vázlatát, mely felöleli mind a struktúrák, mind pedig az események történelmét. Durkheim és Mauss, Weber és Schumpeter, Boes és Kroeber meg Kardiner hagyatékát felhasználva a társadalomtudományokban ma az a mézet dívik, hogy a társadalom mint totalitás ismeretelméleti tény. Sietünk hozzátenni, hogy az idézett szerzők egyike-másika sokkal többel tartozik Marxnak, mint amennyit önmaguk előtt is bevallanak; más szerzők pedig, nem ismervén a marxi gondolatot, újból felfedezték annak némelyik tételét, de nem tudták felmérni jelentőségüket. Általában megállapíthatjuk, hogy a jelenkori társadalomtudományok gyakran beleesnek abba a hibába, hogy tekintetbe veszik ugyan a totalitásokat, de ugyanakkor elhanyagolják azoknak az ellenmondásoknak a vizsgálatát, melyek pedig e totalitások tartalmát alkotják. Ez az eljárás eredményezi aztán a formalizmust, mely a valóság tényleges megragadása helyett meglegszük a logikai-matematikai típusú, öntetszelgő okoskodással.

Hogyne látná az ember, például, hogy a mai szenegáli társadalom egyetlen egész, egységes fekete-afrikai nemzet, mely alakulóban van! Hogy tehetnénk, hogy ne kutassuk ki, mi a mozgatóereje ennek a totalitásnak, mi ad neki belső erőt a jövőhöz, és hogy ne fedeznénk ezt fel a hagyomány és a modern idők közötti ellentmondásban, melynek az afrikaiság és a nyugatosság közötti ellentmondás egyik fontos alkotóeleme!

A marxista ideológia vagy ún. ideológiai sémákon kívül ott van Marx társadalmi-történelmi dialektikája, mely mint kutatási módszer csak nyer értékében, ha olyan társadalmakra alkalmazzák, amelyek éppen átmeneti korszakukban vannak. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni, hogy a modernizálódás szüntelenül arra ösztökéli a társadalmakat, hogy mindent átmenetinek fogjanak fel, és hogy eszerint az ideiglenesség nem kivételes állapot, hanem az új társadalmiság szabálya. Mert manapság az ipari társadalmakat inkább átmenetinek kell tekintenünk, mint azokat, amelyek csak most indulnak el a modernizálódás útján. A totalitás gondolata, azaz Marx dialektikája, minden más módszernél alkalmasabb arra, hogy megértse a fekete-afrikai társadalmakat, melyekben a szintetizáló és szimbolikus gondolkodásmód, mely a totalitásnak maga is csak egyfajta értelmezése, már kifejlődött. Különbösen hát az afrikaiak dolga meghatározni Marx dialektikájának helyes alkalmazását az afrikai szellemi örökséggel való összevetésében. Ami minket illet, csak arra szorítkozunk, hogy ajánljuk ezt a dialektikát, és hogy rámutassunk a fekete-afrikai gondolatvaló rokon vonásaira. Hogy ez a gondolat mennyire egyetemes és általánosító, azt mutatja ki *A jorubák metafizikai gondolkodása* című munkájában Adebayo Adesanya. A következőket írja: „Ez a hitnek és a tényeknek, az értelemnek és a hagyománynak, vagy a gondolat-

nak és a kontingens valóságnak nem egyszerű összhangja, hanem az összes ágazatoknak mindent átfogó összhangja és összefüggése. Így például ha egy orvostudományi elmélet ellentmondana valamely teológiai tételnek, érvényét vesztené, és fordítva. Az egységes rendszert alkotó különféle gondolatok kölcsönös összefüggésére irányuló követelmény a jorubák gondolkodásmódjának legfőbb intellektuális eszköze... A filozófia, teológia, politika, szociológia, szokásjog, orvostudomány, lélektan, születés és halál —, egy olyan szigorú logikai rendszer láncolatát képezik, hogy ennek a rendszernek egyetlen részletét sem lehet kiszakítani anélkül, hogy össze ne omoljon az egész struktúra.”⁴

Miért van az, hogy a fekete-afrikai gondolat általánosító maradt, az európai gondolat ellenben, annak klasszikus korszakában, elemző jellegű lett? (Igaz ugyan, hogy az európai gondolat itt nem becsüli le a rendszer szellemét, végső soron azonban a mesterkedtség csúcspontjának tekinti.) Marx megtalálta számunkra a helyes válasz elemeit, mert elsőnek értette meg a munkamegosztás társadalmi-történelmi értelmét, és elsőnek becsülte fel elembertelenítő következményeit. Marx vajon nem beszél-e „a legalacsonyító munkamegosztásról”, vajon nem úgy értelmezi-e a kommunizmust, mint egy olyan történelmi mozgalmat, melynek révén az ember megdönti ezt a felosztást, és a végén megvalósítja azt, amit Marx „totális embernek” nevez?

Most pedig vizsgáljuk meg a nyugati ipari társadalmak történelmi fejlődésének kulturális következményeit. Egészen a XV. századig az európai társadalmak technikai fejlettség szempontjából nem vívtak ki maguknak nagyobb fölényt az afrikai és ázsiai társadalmakkal szemben. Pontosabban szólva, a középkorban az arab világ több évszázadon át technikailag fejlettebb volt Európánál. A XVI. és a XX. század között azonban az iporosodás folyamata azt eredményezte, hogy az európai társadalmak vagy az európai eredetű társadalmak műszakilag felülkerekedtek, és ez amennyire elismerésreméltó, annyira lesújtó is a világ többi része számára.

E fölény segítségével és annak védelme alatt megtörtént Afrika, Ázsia és Amerika modern gyarmatosítása. Ezzel egyidőben az európai gondolat is radikálisan különbözni kezdett a többi társadalmi-kulturális egység gondolkodásmódjától, és teljesen el is szakadt tőle. Az európai tudomány mint a végsőkig felaprózott társadalmi és technikai munkamegosztás szüleménye és teremtője a világot tárgyakra bontotta fel, melyeken a műszaki tudomány uralkodik. Maga a tudomány is önálló ágazatokká parcializálódott, ezek szakemberei pedig mindegyikét saját kutatásaikra viselnek gondot, mindenfajta filozófiai általánosítást és rendszerezést mint utópiát elvetve, mert mindazt maradiságnak tekintik. A fenséges magányába zárkózott Nyugat, a világ urának ideológiája a pozitívizmus és a szcientizmus lett.

De hát értse meg mindenki, hogy ez már a múlté, noha még mindig vannak javíthatatlan dichotomista lelkek, akik nem tudnak lemondani erről a múlttól. A valóságos öngyilkosságszámba menő két világháború, a gyarmatellenes mozgalom, amely olyan népeket vonultatott fel és vonultat fel a történelem színpadán, melyeket ideiglenesen még az imperialista dagály fojtogat, de leginkább az, hogy az európai vagy

⁴ Adebayo Adesanya, *Yoruba metaphysical Thinking*, Ibadan, 1958. 39. lap.

európai múltú társadalmak az ipari korszakból átlépnek a legfejlettebb ipari-műszaki korszakba —, mindez alaposan megingatta a Nyugatot és a világ többi része közötti gazdasági, politikai és kulturális viszonyokat, melyeket a XVI. és a XX. század között teremtettek meg.

Belülről szemlélve a dolgot, a Nyugat változik. Most, amikor bőségben duskál, a Nyugat — mint ahogy Marx megjósolta — többé nem kényszerül arra, hogy kizsákmányolja a világ többi részét. Pontosabban szólva, a Nyugat technikai fejlettsége egyetemessé válik, a nyugati világ szükségét érzi annak, hogy vele együtt más társadalmak is részesei legyenek az egyetemes technikai civilizációnak. Eppen ez az alapja annak, amit mi az ipari országok és a fejlődésben levő országok együttműködésének nevezünk. A Nyugat és a világ egyéb részei közötti kapcsolatokban az elmaradottság felszámolása korunk alapvető feladatának számít. Arra pedig Marx tanított bennünket, hogy „az emberiség csak olyan feladatokat tűz maga elé, amit meg is tud oldani”.

Természetesen a legerősebbek egyeduralmi törekvései csak azt mutatják, hogy jelenünk még mindig a múlt terheit nyögi, de a legfőbb egyeduralmi törekvést manapság nemcsak a Nyugaton kívüli országokban vonják kétségbe, hanem a Nyugaton is magában, elsősorban Franciaországban.

Ezeknek a gazdasági és politikai természetű változásoknak még mélyebb átalakulások felelnek meg kulturális síkon. Miután Descartes-tól és Newtontól Lagrange-ig meg Helmholtzig bizonyos fajta mechanikai és történelmileg nélkülözhetetlen szellemet részesítettek előnyben, a XX. században a természettudományok a maguk módján felfedezték a totalitás és ellentmondás dialektikus szükségletét. Hogyne fedeznék fel a totalitás gondolatát Einstein matematikai kozmológiájában, és hogyne látná az ember, hogy a matematika tanítómestereit, Plancktól Bohrig és Louis de Broglie-ig, maga a valóság ikényszerítette arra, hogy az anyagban leledző ellentmondás eszméjéhez folyamodjanak, mely ezután alapvető operacionális fogalommá válhatott. Gaston Bachelard és Jean Piaget ismeretelméleti műve szépen szemlélteti, hogy Hegel és Marx nemcsak az antropológiai tudományok fejlődését jósolták meg zseniálisan, hanem az összes tudományokét is.

Az orvostudomány terén éppen napjainkban áldozik le az elemző és dichotom módszerek korszaka. Ismét a teljességet számba vevő felfogásokhoz térünk vissza, amilyenek például a pszichoszomatikus módszerek. Ami az emberről szóló tudományokat illeti, elégszer emlékeztettünk a totalitás fogalmának jelentésére.

Így aztán Európa lassan ki akar lépni tegnapi, veszélyes kulturális elszigeteltségéből. Így lesz képes arra, hogy kapcsolatokat teremtsen a többi kultúrákkal, méghozzá az egyenrangúság alapján. Ez a rendkívüli hatású szellemi forradalom olyan gondolkodókkal kezdődött, mint amilyenek Hegel és Nietzsche, akik elsőnek nyúltak vissza a nyugati gondolkodás legrégebbi forrásaihoz, vagyis a nagy jónok gondolataihoz: Thalészhez, Hérakleitoszhoz és Empedoklészhez.

A dialektikát nem Hegel találta ki, a dialektika nem újfajta gondolkodásmód. Ez ugyanaz a gondolat, melynek dobbanásait, ritmusát és életét a Nyugat hosszú időre elfelejtette. Nem Hegel találta ki, az ő szerepe inkább csak arra szorítkozik, hogy emlékeztesse az embereket,

tekintsenek végig fejlődésükön, melynek ők a hordozói, s ezzel máris életre keltette és hatékonyá tette a dialektikus gondolatot.

Ily módon tehát a Nyugat, miután visszatért a legrégebb forrásokhoz, képessé vált arra, hogy megértéssel közeledjen másokhoz. Nem ugyanez történt-e Afrikával is? Mennyi ígéretesség van a jövőre vonatkozóan e szellemi folyamatoknak ebben a hasonlóságában! Mindenesetre a dialektika rendkívül hatásos eszköznek látszik arra, hogy a gondolat valóban egyetemessé váljon, de ugyanilyen mértékben nélkülözhetetlen eszköze a kultúrák közötti érintkezésnek is.

Hogy a lények, a minőség, a szituáció egyazon időben *azonosak* is meg *különböznek* is, hogy egyidőben önmagukkal azonosak, de önmaguk ellentétei is —, közös tanítása ez a jónoknak, Hegelnek, Marxnak, Lao Cenek és az afrikai bölcsesség összes többi tanítómestereinek is. Természetesen e tanítás mindig más és más formában hangzik el, mert azt a társadalmi és történelmi feltételek határozzák meg. Ámde tekintet nélkül a formára, a dialektika egységes erejét fedezhetjük fel benne, amely különben nem más, mint az a szellem, mely az egész emberiséget egységesen áthatja.

A fekete Afrika leggyakrabban a képek gazdagságával fejezi ki gondolatait, és gyakran él analógiákkal. A képes beszéd és az analógiák használata bizonyos értelemben a hagyományos társadalmak életére utal, és az idő fogalmának e társadalmakra jellemző értékelésére. Amikor Plátót olvasunk, nem vagyunk-e elaragadtatva a képek gazdagságától és a legbonyolultabb hasonlatok tetszetősségétől? Mert sem Szokratész, sem Menon, akárcsak Tombuku és Ife bölcsei, nem siettek a vonatra vagy a repülőgépre. Más szóval, itt annak a legnehezebb erőfeszítésnek vagyunk tanúi, hogy legyőzzük a szavak hideg egyértelműségét, hogy többet mondjunk velük, mint amennyit magukban jelentenek. Ennek alapján bátran állíthatjuk, hogy a fekete-afrikai gondolatot a múltban is, a jelenben is egy dialektikus szellem hatotta és hatja át.

A fekete-afrikai gondolatnak ez a dialektikája elválaszthatatlan attól a felfogástól, hogy az ember a világregd és a mai élet része, amelyben ő csak egy pillanatnak érzi magát, részese tehát ennek az életnek, mégpedig annak a csoportnak a révén, amely azzá teszi, ami. Alttal nosságban szólva, a fekete Afrika dialiktikája inkább a totalitás szerves dialektikájának tetszik szemünkben, mintsem az ellentmondás negatív dialektikájának. Az afrikaiaknak, a hagyományostól a modern felé való áttérésében, s ők ezen munkálkodnak, gazdag kulturális örökségükből ki kell választaniuk majd azt, ami megfelelő. Úgy tetszik, a marxi dialektika segítségükre lehet ennek a nagy történelmi feladatnak az elvégzésében. Marx dialektikája, melyben határozottabban van jelen a negatívum tényezője és az ellentmondások megragadása, mint a fekete-afrikai gondolatban, talán lehetővé teszi majd, hogy Afrika társadalmának és emberének jövője távlatos irányba terelődjék.

A dialektikus szellem különböző kulturális modelljeinek kereszteződéséből egyetemes és ugyanakkor egyesítő dialektikának kellene megszületnie, mely lehetővé tenné a világcivilizáció emberének, hogy gondolkozzék a világról és magáról, hogy egyszerűen csak — gondolkozzék. Ilyen megvilágításban szemlélve a dolgot, minden keletkező

kulturális totalitásnak szüksége van mások hozzájárulására. Ugyan- ebben a megvilágításban, úgy véljük, Marx dialektikája összehasonlí- hatatlan előnyt képvisel.

Nem állítjuk, hogy mindent elmondtunk Marx azon nézeteiről és felfogásairól, amelyek lehetővé teszik Afrikának, hogy jövőjére gondoljon, és hogy maximális előrelátással és hatásfokkal tájékozódjon. Csupán azt akartuk kifejtetni, ami Marx művében alapvető és legmé- lyebb. Ezért szólunk Marxnak az emberrel kapcsolatos víziójáról, valamint a marxi dialektikáról. Közben megállapítottuk, hogy jó néhány ellentmondás már a múlté, és hogy jó volna ennek tudatában lenni. Itt a marxi antropológia és a vallási elképzelések, az európai és az afrikai szellem közötti ellentétekre gondoltunk. Marxról be- szélve akaratlanul is a világ jövőjéről beszéltünk. Ez egyúttal bizonyos mércét is jelent abban a tekintetben, hogy melyik gondolkodóra érde- mes hivatkoznunk, melyiket érdemes kifaggyatnunk.

Ami Marx gondolatainak időszerűségét és frissiséget kölcsönöz, az talán az az érzés, amellyel Marx viseltetett az ember bizonyos ifjúi mivolta, bizonyos történelmi éretlensége iránt, mert hiszen Marx többször mondta, hogy az ember még nem lépett ki előtörténetéből. Az ember tehát nem csupán önlétrehozó folyamat, hanem egyúttal *program* is. Az ember még csak ezután születik, még csak ezután kell rátalálni, megteremteni. És mint kirajzolódó és távlatzerű folyamata- nak, neki magának kell megvalósítania ezt a programot, vagy leg- alábbis törekednie rá.

Ezzel a rendkívülien optimista látomással hogy ne állítanánk szembe Nietzsche pesszimista látásmódját! Nietzsche, aki ebben a tekintetben sokkal közelebb áll egyfajta darwinizmushoz, kétségbeesik az ember láttán, mert dekadenciáját elkerülhetetlennek látja. Ezért Nietzsche nem az emberre, hanem a felsőbbrendű emberre hivatkozik, és csakis ennek a felsőbbrendű embernek tulajdonít alkotóerőt.

Ez a mély szakadék a két nézet között a XIX. századi európai szel- lemi helyzet két különböző értékeléséből ered. Nietzsche kárlelhetet- lenül megjósolja az értékek felbomlását, elmarasztalja a racionaliz- mus, pozitívizmus és az uralkodó szcientizmus tartalmatlanságát, le- rántja a leplet a demokrata, szocialista, sőt még a nacionalista ígéretek hazugságairól is. Az összes európai értékek szerinte a nihilizmus semmije felé sodródnak, és Nietzsche ezzel állítja szembe a jön tavasz, Hérakleitosz és Empedoklész tavaszát. A felsőbbrendű ember eljövete- létét hirdeti, mint olyan kort, melyben az ember visszatér állati mi- voltához, de ugyanakkor a művészi alkotás arisztokratizmusában szublimálódik. Marx nem kevésbé éles hangon ítéli el századának szellemi és anyagi nyomorúságát. Ő azonban nem hisz a dekadencia folyamatában. Marx a mai világ hibáit a múlt maradványainak tulaj- donítja, és bízik a technika meg a tömegek alapvető erejében, mely a világot a megújodáshoz vezeti. Nem a történelem végnapjairól van most szó, hiszen még az előtörténetnek sem értünk a végére. Bernstein, aki a marxizmus első revizionistája volt, azt írta a század- fordulón: „A cél semmi, a mozgalom minden.” Az a körülmény tehát, hogy amit kommunizmus néven Marx az emberiség haladásának cél- jául tűzött ki, manapság részint túlhaladott, részint megvalósíthatat- lan, és nem megfelelő, ez a körülmény tehát lényegtelen. Nem ez a

fontos, mert a mozgalom, amit Marx hirdetett meg és kezdett el, az ember előrehaladásának mozgalma, még mindig változatlanul lelkesít bennünket!

A nietzschei nihilizmus kísértete azokat fenyegeti, akik nem bíznak korunk társadalmában és emberében, és akik nem hiszik, hogy a társadalmak és az emberek igenis képesek megfelelni azokat az új viszonyokat az emberek és a közösségek között, amelyek megfelelnek majd az új termelőerőknek, méghozzá olyan értelemben, hogy összhangba kerüljenek magával az emberrel.

Éppen azért, mert Afrikának tegnap még rossz hírért költötték, éppen azért, mert baljós madarakként még mindig borúlátó diagnózisok és jóslatok keringenek körülötte, az afrikaiak érdeke, hogy Marxból merítsenek erőt és optimizmust, akitől azt előbb megkapják, mint bárki mástól.

Amíg nem teszünk pontot mindenfajta helyi és általános háború végére, amíg nem szüntetjük meg az éhséget, nincstelenséget, a járványos és gócos betegségeket a világ legnagyobb részén, amíg az államok nem vetik alá magukat az egyetemes emberi rendnek, amíg a kultúrák nem ismernek egymásra kölcsönösen a közeledés szellemében, amíg az emberi lelemény szülte technikai erőket nem helyezzük a józan ész ellenőrzése alá —, mindaddig érvényes lesz Marxnak az a megállapítása, hogy amiben élünk, az csak előtörténet, és itt az ideje, hogy kilépjünk belőle.

Mondjuk el még egyszer. Itt Marxszal folytattunk dialógust, nem pedig a marxizmus skolasztikusaival. Még mindig úgy gondoljuk, hogy ezeknek a skolasztikusoknak a sémáit túl kell haladni. E marxista, vagy magukat annak nevező sémák túlhaladásának legbiztosabb eszköze pedig az, hogy visszatérünk a forrásokhoz, azaz magához Marxhoz.

Borbély János fordítása

TÉNYEK ÉS NÉZETEK

(1968. skorpió hava)

Külön feltétel

„Az általános bíróságokról szóló kerettörvény 43. szakaszának első pontja alapján... az Újvidéki Községi Szkupstina meghirdeti, hogy két bírót választ az újvidéki Községi Bíróságra. Külön feltétel: a magyar vagy a szlovák nyelv ismerete...”

Nem egy ilyen vagy ehhez hasonló szövegű hirdetményt olvashattunk a közelmúltban a lapokban. „Kötelező a magyar nyelv ismerete...” „Ajánlatos a magyar, román vagy szlovák nyelv ismerete...” „Kötelező a szerbhorvát és a magyar nyelv ismerete...” S nem akármilyen állásokról van szó, ahol megkövetelik a szerbhorvát mellett a magyar vagy egy másik nemzetiségi nyelv ismeretét. S ekkor eszébe jut az embennek, hogy miért csökkent évekig a létszám az iskolák magyar tagozataiban. „Nincs jövője a magyar nyelvnek...” „A magyarral sehol sem lehet érvényesülni...” Így vélekedtek azok a magyar szülők, akik gyermekeiket nem anyanyelvükön taníttatták. S most egyszerre ajánlatos, külön feltétel, sőt kötelező lett a magyar nyelv ismerete. Most majd talán mi magunk is másképp vélekedünk anyanyelvünkéről.

A könyvkiadás körül

Széles körű értekezletet tartottak Belgrádban a könyvkiadók a könyvkiadás időszerű problémáiról, ám nem dicsekedhetnek azzal, hogy fényes eredményeket értek el. Nálunk épp most elkezdett vita folyik a jugoszláviai magyar könyvkiadásról. A lapok is bőven foglalkoznak ezzel a problémával.

Kétségtelen, hogy a könyvkiadás Jugoszláviában válságos napjait éli. Nem arról van szó, hogy esetleg kimúlhat, csak arról, hogyan lehet meghosszabbítani az életét, esetleg kihúzni a kátyúból. A vitázók sok szempontot tekintetbe vesznek, legfőképpen és elsősorban a sajátjukat. Így persze nem lehet eredményre jutni. Na de a viták ritkán hoznak olyan megoldásokat, amelyek mindenkit kielégítenének, s megmentenék a helyzetet. Azt hiszem, máshol kell keresni a kiutat — legalábbis a vitából. Mert a könyvkiadás mai helyzetéből — mint látni fogjuk — ennél sokkal nehezebb megtalálni a kivezető utat.

Néhány dolgot nem vesznek tekintetbe azok, akik ma a könyvkiadásról beszélnek. Mindenekelőtt azt, hogy a közönség érdeklődése az utóbbi időben szinte egészében más irányba fordult. A sport, a tv és más tömeges szórakozások kielégítik az embereket. Miért ne vallanánk be,

hogya a szellemi igények megcsappantak? A könyvek közül azok maradtak meg az érdeklődés körében, melyek mindennapi szükségleteket elégítenek ki: a szakkönyvek. S a szakmai könyvkiadók nem is panaszkodnak, hogy könyveik nem fogynak.

Arról sem szabad megfélekednünk, hogy a könyvvásárlás függvénye az életszínvonalnak. Függvénye és fokmérője. S tagadhatatlan, hogy ma az életszínvonalunk nem olyan, hogy a könyv tömeges fogyasztására gondolhatnánk. S végül ne veszítsük el szemünk elől az idő tényezőjét: korunk megköveteli az idővel való takarékoságot is, az irodalom, irodalmi művek élvezete pedig időt követel. Ezért nehéz a kettőt összeegyeztetni.

Legkevésbé okolhatók tehát az írók vagy könyvkiadók azért, hogy ma a könyv nem fogy, hogy a közönség közömbös az irodalom iránt. Persze ez sem a teljes igazság, mert azért vannak könyvek, melyek nagyon jól fogynak, vannak az irodalomnak — és nem kis számban — felkes hívei. Csupán egy dologgal kell tisztában lennünk, akár tetszik ez nekünk vagy másoknak, akár nem, akár jólesik, akár nem: egészen más időket élünk, mindent, tehát az irodalmat is más mércével kell mérnünk, sikereit másképp látnunk és máshol keresnünk, mint eddig. A könyv szerepe is megváltozott életünkben — szegezzem-e egyenesen az írók, könyvkiadók, újságírók mellé a kérdést: hát ők vásárolnak és olvasnak-e könyvet? —, nem várhatjuk el azt, amit régen elvártunk, s amit a könyv teljesített is. Itt követik el a legnagyobb hibát, akik rég idejétmúlt feladatokat rónak ki az irodalomra, könyvkiadásra, itt a legnagyobb hiányossága is annak a vitának, amely nálunk Bogdánfi —Utász—Utási vonalon folyik.

A valóságot, az adott helyzetet, a jelenlegi követelményeket és igényeket kell alapul venni, s amikor sok minden más színben tűnik fel előttünk.

Emlékezni és emlékeztetni

Az egész világ ismeri annak az öt moszkvai polgárnak a nevét, akik a szovjet birodalom szívében, a bátorság magányában kimondták a maguk csendes nem-ét. Megtették, amit megtennének mások is, ha megvolna bennük a kivételesség merészsége. Így azonban csak öten voltak, de érezhették maguk mögött milliók és milliók szívének az övékkel összehangzó dobbanását.

Erről a bátor öt emberről emlékezett meg két jugoszláv író, Miroslav Egerić és Brana Petrović, egy kritikus és egy költő, a NIN című belgrádi hetilapnak írt levelükben. Azokról, akik felett egy moszkvai bíróság elmarasztaló ítéletet mondott ki; akár a cárok idején azokat, akik elégedetlenek voltak, az öt moszkvai elégedetlenkedőt ma, 1968-ban is Szibériába száműzik. Voltak már Szibériában orosz értelmiségiek az elmúlt századokban, az elmúlt — közelmúlt — évtizedekben. Vannak bizonyára most is. S akiket most elítéltek, csatlakoznak a hosszú sorhoz...

Mert Litvinovék nincsenek egyedül. Daniel, Szinyavszkij már ott vannak. Amikor tehát megemlékezünk Litvinovról, ezekre is gondolnunk kell. És a névtelenekre, akikről nem szólnak a sajtóügynökségek jelentései. És azokra, akik szavukért oda kerültek, ahonnan nincs visszatérés. Megjelölt és névtelen sírhalmokra kell emlékezni. A pozsonyi egyetemista lányra.

A bátor magányosok, látnokok, hívők, az igazság és szabadság elszánt rajongói azok, akikre emlékeznünk és emlékeztetnünk kell.

Az a fény az a fény

A jugoszláviai magyar irodalomnak legújabb eseménye — mégpedig esemény a javából — a Hol ó hol című kötet, tizenhárom fiatal jugoszláviai magyar költő közös könyve. Esemény, mert tizenhárom név vonul be irodalmunkba, tizenhárom költő jelentkezik, tizenhárom fiatalember szól a költészet szavával, tizenhárom akarat, tizenhárom gondolat, tizenhárom kemény lépés gazdagítja irodalmunkat.

Azt mindenki tudja, hogy ebből a szép indulásból nem lesz mindig nagy beérkezés is. És tudja mindenki, hogy a tizenhárom közül egy sem kialakult, kiforrott költő még. Hogy ebben a kötetben egyik sem mutatta be, mit is tud voltaképpen. Hol ó hol van még a költő, akik lesznek ők tizenhárman, hol ó hol van a nagy vens, amit megírnak még ők tizenhárman, hol ó hol van az idő, amikor nemcsak így, protokollszerűen, hanem nagy verseikkel kivívott könyveikben állnak meg előttünk, mert most még minden csak

*indulás indulás
indulás*

s ha tudjuk is, hogy

*mindenkinek hiányzik még
legalább egy fok létrájáról*

de azért már mind a tizenhárman látják, hogy

ott van a cél az igazi vég

ahova el kell jutni. Mind a tizenháromnak? Ők szeretnék! Bár úgy lenne!

Tempora mutantur... (főleg azonban: nos mutamur...)

1969 januárjában megjelennek Jovan Dučić Összegyűjtött művei hat kötetben, fehér papíron, vászonkötésben, arany nyomással, celluloid védőborítóval. A harmadik kötet a Blago cara Radovana című művet tartalmazza. „Az emberi sorsról szóló mű ez, a szerző elméjének a szerelemről, asszonyokról, a költészetéről, hősről, a fiatalságról stb. A Radovan car kincse nemcsak azt bizonyítja, hogy Dučić rendkívül tehetséges és bölcs volt, hanem szellemével, műveltségével, tanultságával európai is.”

„A Radovan car kincsében és még néhány művében Dučić a burzsoázia ügyvédje, szószólója, érdekeinek cinikus képviselője.” „A Radovan car kincséről nem érdemes beszélni. Olyan cinikus, enklasztelen könyv ez, amilyent nálunk keveset írtak. Szerzőjének burzsoá impertinenciája itt jutott kifejezésre legszemelláthatóbban.”

Két ellentétes nézetet sorakoztattam itt fel Jovan Dučić Blago cara Radovana című művéről. Az első egy hirdetés szövege, amely néhány héttel ezelőtt jelent meg, a másik két idézet Jovan Dučić Stihovi i proza című, 1952-ben megjelent válogatott kötetének elő-, illetve utószavából való. Dučić összegyűjtött műveinek kiadója a szarajevói Svjetlost. A Stihovi i proza című kötetet ugyancsak a Svjetlost adta ki. Az Összegyűjtött művek válogatását és szerkesztését Meša Selimović és Živorad Stojković végezték. Az 1952-es kiadást Mehmed Selimović rendezte sajtó alá, ő írta a kötet elő- és utószavát is. És ugyanaz a

Mehmed (Meša) Selimović írta az 1952-es kiadás előszavában, hogy Dučić „életútja tipikusan burzsoá: az egocentrikus, önmagával elfoglalt polgári költőből, aki az absztrakt szépségért rajong és megvetően közömbös a nép iránt, idővel mindinkább a sötétség híve, vallásos misztikus, nacionalista sovén (?), a burzsoázia kíméletlen ügyvédje lett...” És ennek a sötét alaknak, soviniztának, a burzsoázia ügyvédjének a műveit rendezte sajtó alá immár másodszor is Meša Selimović.

De érdekes az is, amit Dučić útirajzairól olvasunk.

A Svjetlosti kiadásában megjelenő Összegyűjtött művek második köteteként megjelenik a szerző Gradovi i himere című útirajzkötete. A hirdetésben ezt olvassuk róla: „Ebben a könyvben megtaláljuk a szerző útirajzeit, amelyek talán a legnagyobbak, melyeket irodalmunk ismer.” És az Összegyűjtött művek egyik szerkesztője tizenhat évvel ezelőtt ugyanezekről az útirajzokról így vélekedett: „Habár vannak bennük igazán szép oldalak, rendkívüli leírások, ragyogó stílusú részek, amilyen nincs túl sok irodalmunkban, egészében lehetetlen kiadni, közzélni őket, mert tele vannak gyanús helyekkel. Részben felelőtlen csevegés, gyakran egészen felszínes, részben unalmas történelmi traktátusok lexikonokból merített adatokkal, s szinte mindenütt felszínre tör a sötét, középkorias-bizánci misztikum, az elviselhetetlen bigottság, sőt nagyszerb sovinizmus és megalománia.”

Az olvasóra kell bízni, hogy a szerkesztő melyik véleményének ad hitelt, az 1952-esnek vagy az 1968-asnak. Mindenesetre — ilyen előzmények után s ilyen körülmények között — kellő bírálattal kell fogadni Selimović álláspontjait. Még szerencse, hogy az Összegyűjtött művek előszavát a másik szerkesztő, Živorad Stojković írta, különben szemtanúi lehetnénk, hogyan cáfolja meg újra önmagát Selimović.

Hát igen: tempora mutantur. De úgy látszik, az ember az időnél is állhatatlanabb...

Egy kritikus csődje

Megszoktuk már, hogy Igor Mandić szélsőséges, elfogult írásait, bírálatait kellő fenntartással fogadjuk. Álláspontjai gyakran elfogadhatatlanok, s irodalmi, társadalmi vagy más szempontból kétségsbe vonhatók.

Most egy olyan Mandić-írással találta szemben magát a jugoszláv irodalmi közvélemény, amely Mandić teljes kritikusi csődjét jelenti.

Vasko Popa Sporedno nebo című legújabb verseskötetét bírálva, Mandić elkövette életének talán eddigi legnagyobb melléfogását. Egy nyilvánvalóan művészi értékű alkotást értéktelennek nyilvánít. A jugoszláv költészetnek egy szép új eredményét kérdőjelzi meg, Popa költői erejét, gondolatosságát, szellemességét, tehetségét vonja kétségbe.

Ennél nagyobb ballépést nem követhetett volna el se Mandić, se más. Aki pedig elkövette, az bebizonyította kritikái módszerének meddőségét, irodalmi nézeteinek helytelenségét, maga pedig csődbe jutott. Ezek után ki hisz majd Mandić kritikusi szavának, amely végleg elvesztette minden hitelét?

Egy kis felháborodás

Néhány hónappal ezelőtt jeleztem ezen a helyen, hogy fiatal szlovén értelmiségiek folyóiratot szándékoznak indítani Katalog címmel. A folyóirat ugyan — bizonyára számos okból kifolyólag — nem jelent meg, de a Problemi című ljubljana-i folyóirat szerkesztősége a lap július–augusztusi kettős számát a Katalog körének rendelkezésére bocsátotta,

s így a fiataloknak ez a csoportja lehetőséget kapott, hogy legalább egyszer, s akár ilyen módon is, a közönség elé lépjen műveivel.

A Problemi Katalog-száma megjelent, s utána elhangzott a közvélemény szava. Már amennyire a közvéleményének lehet tekinteni. Először Domžaleból jött egy levél a Delo című ljubljana napilapnak, amelyben egy munkás tiltakozik az ellen, hogy a szlovén Ifjúsági Szövetség folyóirata ilyen ízléstelenségeket közöl, s követeli, hogy a hatalom szervei vessenek véget ennek a kulturális szegénynek. Megszóllalt Ivan Potrč író is, és a kamaszkori problémák területére alkanta utalni az egész ügyet. Persze Potrč mindjárt felvetette azt a kérdést, hogy ki ad pénzt ilyen dolgokra, a társadalom pedig, amely nem sokat törődik avval, hogy az idős íróknak munkalehetőséget teremtsen, a fiatalok minden követelésének eleget tesz: s íme az eredmény — a Katalog! Anton Ingolič író is elégedetlen a folyóirattal, s a karintiai fiatalok példáját említi, akik önkéntes munkával művelődési otthon építettek maguknak; ugyan mit nyújthatnak a Katalog fiataljai a szorgalmas karintiaiaknak? Nem maradt el Miško Kranjec író hozzászólása sem. Ő a Katalog megjelenését gyanús jelenségnek tartja, és értelmetlenségnek, felelőtlenységnek tekinti. A folyóirat munkatársait azzal intézi el, hogy hát még fiatalok, „részei a jugoszláv valóságnak”, talán el is hanyagoltuk, magukra hagytuk (ti. mi, felnőttek és írók) őket, segítenünk kell (ti. nekünk, felnőtteknek és íróknak) rajtuk, hogy átvészeljék a válságot. „Meg kell mentenünk a művészetet a teljes elértéktelenedéstől” — vonja le a következtetést Kranjec.

Nyilvánvaló tehát, miről van szó: egy kis felháborodásról. Mert ha a hozzászóló írókat nézzük, a szlovén irodalom egy frontja jelenik meg előttünk. Az a front, amely álláspontja miatt csakis szembehelyezkedhetett minden újjal, minden kísérlettel, mindennel, ami elűt a megszokottól.

Vajon mi háborította fel ezt a néhány író, mi zavarta meg nyugalmaikat? Talán az, hogy Michael McClure A szakáll című drámarészletében a szereplők többször hangosan kimondják azt a bizonyos b-vel kezdődő szót? Vagy hogy Rastko Močnik azt mondja: A jelenkor ejakuláció, az ejakuláció költészet, költői szubverzió? Vagy hogy Vojin Kovač-Chubby egy pop-artos írásban leltárt készít a nálunk kapható övszerekről? Ezek a fiatalok szexuális problémáinak a jelei? Ez a fiatalok irodalmának a lényege? A többit, a lényegest senki sem vette észre?

A Problemi Katalog-számában nagyon komoly írások vannak. Persze megtaláljuk benne mindazt, ami a Katalog fiataljait érdekli, ami ki kívánczik belőlük, amit mondani akarnak, amit a világ tudomására akarnak hozni. Ők a legkevésbé az okai annak, hogy van, aki nem kívánja meghallani őket, hogy vannak, akik a fiatalok szavát a szexuális problémák mezejére akarják terelni, hogy vannak, akik még annál a gondolatnál tartanak, hogy „elhanyagoltuk” a fiatalokat, és segíteni akarnak nekik átvészelni a válságot.

Holott... holott a válságot — mely nyilvánvalóan a fiatalokat sem hagyta érintetlenül — talán máshol is kellene keresni, vagy nem?

Tomán László

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. — 1968. NOVEMBER. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-I KIRENDELTSÉGÉNÉL A 647-1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37.50, FÉL ÉVRE 18.75 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1.50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON

